Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Львівська політехніка»
Навчально-науковий Інститут права і психології
Кафедра історії держави і права

НАУКОВІ ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЇ
Випуск 6

МІСЦЕВА ВЛАДА Й САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА ДЕРЖАВАХ СВІТУ:
ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ (АСПЕКТИ ПРАВА).

НА ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ПРОФ. ЮРІЯ ПАНЕЙКА

Матеріали Шостої Всеукраїнської науково-теоретичної Інтернет-конференції

www.historylaw.lp.edu.ua

30 травня 2017 р.

Львів – 2017

УДК 314. 151: 34 (091) (063)

Рекомендовано кафедрою історії держави і права Навчально-наукового інституту права і психології (ІНПП) Національного університету «Львівська політехніка» (протокол № 11 від 30 травня 2017 р.).

Адреса оргкомітету:
79008, м. Львів, вул. Князя Романа, 1-3, кім. 309
тел. 067-9223358
E-mail: i.terlyuk2406@gmail.com

Місцева влада й самоврядування в Україні та державах світу: історія та сучасність (аспекти права). На вшанування пам'яті проф. Юрія Панейка:
матеріали Шостої Всеукраїнської науково-теоретичної Інтернет-конференції / Наук. інтернет-конференції. - Вип. 6 /Терлюк І.Я. (укладач) / ІНПП НУ «Львівська політехніка». – Львів: Ліга-Прес, 2017. - 162 с.

У збірнику вміщено оприлюднені на інтернет-сторінці: www.historylaw.lp.edu.ua матеріали повідомлень учасників Всеукраїнської науково-теоретичної інтернет-конференції, проведеної за ініціативою кафедри Історії держави і права Навчально-наукового інституту права і психології Національного університету «Львівська політехніка» 30 травня 2017 року.

Матеріали друкуються у редакції авторів. За дотримання авторських прав, достовірність інформації та коректність висновків відповідальність несуть автори.

Оргкомітет не завжди поділяє думки учасників (авторів).

На вкладці - портрет Ю.Панейка роботи арт-маляра Т.Ґадомського (1933).

Усі права захищені.
При будь-якому використанні матеріалів конференції посилання на джерело є обов'язковим.

ISBN 978-966-397-288-2

© Кафедра Історії держави і права ІНПП НУ «Львівська політехніка», автори публікацій, 2017 р.

Панейко Юрій Лукич

(3 квітня 1886, Золочів, Львівська область — 18 серпня 1973, Мюнхен) -

український правник, громадський діяч, доктор юридичних наук дійсний член НТШ і УВАН, вчений-адміністративіст та історик держави і права.

Наукові інтереси Юрія Панейка великою мірою сходилися на інституті місцевого самоврядування. Як представник державної теорії місцевого самоврядування, всіма зусиллями доклався до з'ясування особливостей його ґенези, розкриття сутності, змісту та співвідношення із явищем державного управління.

Тарас АНДРУСЯК
e-mail: andrusiak@bigmir.net

ЮРІЙ ПАНЕЙКО ТА ЙОГО ВКЛАД У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ДУМКИ

Постать Юрія Панейка, його наукова спадщина поступово повертаються українському народові. Перша публікація в Україні уривку з праці вченого «Теоретичні основи самоврядування», що побачила світ у 1963 р. *[1]* була в журналі «Республіканець» в 1993 р. *[2]*. Ще один витяг з цієї ж праці опубліковано в журналі «Віче» в 2007 р. *[3]*. Видавництво «Літопис» у 2002 р. здійснило репринтне видання цієї книги *[4]*. В 2016 р. у Києві здійснено репринтне видання праці «Наука адміністрації й адміністративного права». Загальна частина (за викладами професора Юрія Панейка) – виклад текстів лекцій вченого в Українському Вільному Університеті підготовленої до друку Степаном Галамаєм *[5],* які побачили світ в Аугсбурзі в 1949 р. *[6]*. У 2005 р в журналі «Вибори та демократія» було вміщено статтю Юрія Панейка «Етичні моменти в державному житті» *[7]*, опубліковану свого часу в Науковому Збірнику Українського вільного університету *[8]*. Оце і все. Тож немає підстав дивуватися, що в п'ятому томі «Антології української юридичної думки», «Поліцейське та адміністративне право» немає навіть згадки про цього вченого *[9],* попри те, «що теорія проф. Юрія Панейка про сутність самоврядування в науці адміністративного права не підвладна часові: вона широко застосовується в сучасній адміністративно-правовій доктрині Польщі, у методології наукових досліджень і перш за все в загальній теорії публічного управління» *[10, с. 427]*. Зайве казати, що згадки про цього, дійсно європейського масштабу, вченого майже немає в сучасних українських підручниках з адміністративного права чи державного управління. Залишається тільки сподіватися, що наступні чверть століття юридична наука і освіта в Україні буде більш інтенсивно позбуватися ідей, концепцій та підходів радянської юридичної науки та більш активно включати в науковий обіг та навчальні програми інтелектуальний доробок українських вчених, які, на сьогодні, на жаль, більш відомі поза межами України, ніж в Україні. На цьому фоні дуже актуальними видаються слова Юрія Бойка написані декілька десятиліть тому: «Дехто з наших людей зледащіли до читання солідних книжок. Дехто вважає навіть за образу щось таке читати, над чим треба думати. Таким не варто підсувати писань проф. Панейка. Ці твори надаються для тих, хто хоче духово рости, зазнаючи духових радощів» *[11, с. 27]*.

А поки що, перспектива видання в Україні повного зібрання праць вченого, в т. ч. в перекладах з іноземних мов, справа перспективи.

Зрештою, не тільки його але й багатьох сотень інших, навіть пам'ять про яких радянська тоталітарна система намагалася знищити.

Тут спробуємо дати коротку характеристику вкладу Юрія Панейка в розвиток української правової думки, показати актуальність його доробку для вирішення сучасних проблем державно-правового розвитку України.

Як слушно зауважив Зиновій Соколюк, автор найбільш повної до сьогодні біографії вченого, на особливу увагу заслуговує сім'я в якій народився Юрій Панейко *[12, с. 5]*. Ця українсько-німецька сім'я (батько Лука Панейко, українець, був державним службовцем у Золочеві. Мати, Кароліна (з дому Попп), німкеня, родом з Багінсберґу, німецької колонії в околиці Коломиї), дала українському народові чотирьох активних національно свідомих представників, які, кожен у своїй сфері, зробив суттєвий внесок в розвиток української науки, культури, громадського і політичного життя. На прикладі цієї сім'ї можна проілюструвати трагедію українських галицьких родин, які, втікаючи від більшовицької навали, були розкидані по цілому світу і поховані в чужій землі. Безперечно, що така доля була кращою, ніж доля тих, хто залишившись на рідній землі, був знищений радянським тоталітарним режимом, але можна тільки здогадуватися, як багато могла б зробити ця та інші українські родини, маючи належні умови для праці у власній національній державі.

В сім'ї було шестеро дітей: Василь, Юрій, Люція, Марія, Олександр і Тадей (останній помер у дитячому віці). Батько помер, коли Юрію, який народився 3 квітня 1886 р. було тільки одинадцять років. Мати, яка зуміла дати дітям українське національне виховання та належну освіту, померла та похована у Відні в 1945 р., проживши майже 86 років.

Василь Панейко народився 1883 р. Правник, автор ряду публікацій на правові та економічні теми, редактор «Діла», один з організаторів Листопадового чину, перший державний секретар закордонних справ уряду ЗУНР, голова делегації ЗУНР на Паризькій мирній конференції 1919 – 1920 рр. Від 1926 – закордонний кореспондент «Діла», головно в Парижі, прихильник ідеї східноєвропейської федерації, займався справами національних меншин в Лізі Націй. Помер в Каракасі (Венесуела) у 1956 р.

Олександр Панейко народився в 1891 р. Філолог, засновник української стенографії, автор першого підручника з української стенографії, підручника з української граматики та правописного словника. Помер в Мюнхені в 1950 р.

Марія Панейко народилася в 1889 р. Учителька за фахом, «належала до найкращих учительок-методисток в українських школах Львова й околиць» *[12, с. 6],* і, за словами Анни-Галі Горбач, була «представницею українсько-галицького освіченого жіноцтва, якому притаманне

позитивістичне ставлення до громадської праці, вимогливість до себе і свого довкілля. Саме жінкам цієї «школи» завдячує українська громада у великій мірі на землях вільного поселення розбудову інфраструктури громадського життя» *[13, с. 32]*. Померла у Мюнхені в 1975 р. Сестра Люція, яка теж здобула фах вчительки, проте, вийшовши заміж, повністю присвятила себе родині і домашньому господарству.

Отже, Юрій Панейко – звичайний професор Вільнюського університету, професор і ректор (1948 – 1950, 1961 – 1962) Українського вільного університету в Мюнхені, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (1942) та Української вільної академії наук (1949).

Його вклад в розвиток української правової думки можна умовно розділити на дві рівно значимі частини.

Перша – це його діяльність як організатора української науки та освіти загалом і юридичної зокрема. Усвідомлюючи, що «оборона рідної культури і науки стояла завжди і стоятиме як основний політичний і національний принцип нашої національної і державної традиції, що, переходячи з покоління на покоління витискає на сторінках історії незатерте тавро нашої національної гідності і нашого невмирущого гону до волі, до незалежності в усіх ділянках нашого життя» він, як ректор Українського вільного університету, закликав кожного українця у вільному світі, «подумати над забезпеченням майбутнього нашої найвищої наукової централі, нашої дійсної і єдиної правдивої «Альма Матер», якої доля є нашої долею». Бо, на його переконання, «майбутнє значення Українського Вільного Університету буде тим більше, чим більше актуально буде українська проблема у міжнародному масштабі в міждержавні грі сил» *[14, с. 3]*.

Друга – це наукова спадщина вченого, який «впертою і консеквентною працею здобув належні успіхи та спонукав чужинців цінити високо і шанувати авторитет українського вченого» *[15, с. 3]*.

Постать Юрія Панейка є яскравою ілюстрацією тих негативних наслідків, які наступають для народу у випадку втрати чи нездобуття власної національної державності, коли, в силу існуючих політичних реалій, людина змушена йти, за словами Івана Франка, «в найми до сусідів». А ставлення цих сусідів до українців було далеким від дружнього і добросусідського. Це стосується і австрійського, і пізніших періодів. Визначний український адвокат Степан Шухевих так описує ситуацію в судові системі Галичини до Першої світової війни: «польські судді вдавали, що не знали української мови, хоч услів'ям іменовання (призначення – *Т. А.*) урядовця і судді було виказання (володіння – *Т. А.*) всіх трьох крайових мов (німецька, польська, українська – *Т. А.*), значить і української. Через це розправи ведено в польській мові, в тій мові списувано протоколи,

виготовлювано вироки та ухвали, вистосовувано візвання до сторін і повідомлення в польській мові. Таку роботу польських суддів у судових урядовців не вважано як «забава в політику», але, коли український суддя, згідно з обов'язуючими приписами, відважився уживати в своїм урядуванні в слові і письмі української мови, тоді давано йому тавро політика, а суддя, що «бавиться в політику», не може бути безстороннім суддею» *[16, с. 200-201]*. Якщо державна система Австрійської імперії не дуже толерувала прояви національної свідомості українців, які були державними службовцями (саме це є причиною того, що за винятком декількох прізвищ, їх імена сьогодні майже невідомі. Будучи поставлені в умови, коли будь-яка національно зорієнтована громадська, культурна чи наукова діяльність, могла негативно вплинути на кар'єру та службове становище, вони її всіляко уникали та дистанціювалися від неї), то державний режим міжвоєнної Польщі, політика якого була спрямована на полонізацію та асиміляцію українського населення, виключав таку можливість. Це повною мірою стосується й Юрія Панейка, який після закінчення навчання у Львівському університеті «вступив на політично-адміністративну службу в галицькому намісництві, залишившися урядовцем аж до розвалу Австро-Угорської монархії. Виконував він там різні функції, в тім числі і функцію особистого секретаря останнього намісника Галичини графа Гуйна. Адміністративним урядовцем лишався він і за польських часів до часу іменування його професором університету» *[12, с. 7]*.

Суттєво кращим було становище професора університету, тим більше, що у Львівському університеті функціонували кафедри з українською мовою викладання. Видається, що це було однією з причин зацікавлення Юрія Панейка науковою та викладацькою роботою. Отримавши докторат з права у Львівському університеті (1910), «уже в 1911 році вибирався зі студійною метою до Німеччини; там, в університеті Галле-Саале студіював додатково державне й адміністративне право під керівництвом проф. Едгара Ленінґа. Рік пізніше, тобто в 1912 році, Панейко працював науково у Віденському університеті під керівництвом проф. Едмунда Бернаціка. Тема устійненої з проф. Бернаціком праці звучить: «Das Nationalit tenrecht in Rusland» (Права національностей в Росії – Т. А.). За порадою Бернаціка д-р Юрій Панейко вибрався 1913 року до Петербургу: працював у тамошній Імператорській бібліотеці, призбируючи потрібні матеріали до визначеної вгорі праці. За рекомендаціє львівського університету на всі ці подорожі він отримує державні стипендії» *[12, с. 7]*. Оскільки питання відкриття Українського університету було одним з ключових в політичній боротьбі українців Австро-Угорської ще починаючи від Весни народів, і від початку XX ст. набирало все більш виразних контурів щодо його реалізації, можемо з певністю стверджувати,

що Юрій Панейко планував розвивати українську юридичну науку і освіту у стінах Львівського університету. Проте, розпад Австро-Угорської імперії, крах української державності та загарбання західноукраїнських земель сусідніми державами не дали можливості реалізуватися цим планам. Україномовні кафедри у Львівському університеті були закриті, українська мова була повністю витіснена з його аудиторій та кафедр. У цій ситуації, розуміючи що центральна державна влада та її органи на місцях ще тривалий час будуть антиукраїнськими, Юрій Панейко звертає увагу на сферу суспільних відносин, де залежність від ворожої влади була мінімальна і де, зрештою, вирішувалася значна частина індивідуальних та групових інтересів – на самоврядування. Зрештою, відповідно до рішення, за яким Галичина відійшла до складу Польської держави, українцям мали би бути надані широкі права регіонального та місцевого самоврядування. Необхідне було ґрунтовне і фундаментальне осмислення всього спектру пов'язаних із цим правових проблем. «Щоб їх всебічно вивчити і опрацювати, він вибирається 1924 року до Швейцарії на нову студійну подорож і там зблизька приглядається до устроєво-правних відносин цієї класичної країни самоврядування. Звідси його шлях веде до Парижу. Там 1926 року появляється друком його твір «Генеза й підстави європейського самоврядування» *[12, с. 7]*. В умовах тогочасної Польщі могла існувати тільки польська університетська освіта і наука. Тому Юрій Панейко змушений працювати спочатку в Ягелонському університеті в Кракові, пізніше в Вільнюському університеті та писати свої праці польською мовою збагачуючи польську юридичну науку.

Тільки після Другої світової війни, опинившись на Заході, він отримує можливість спрямувати увесь свій інтелект і всю свою енергію на розвиток української вищої школи та української юридичної освіти та науки. Склалося так, що найближчим до українським земель місцем, де був можливим вільний розвиток української освіти і науки став Мюнхен, куди, після захоплення радянськими військами Чехословаччини, змушені були втікати українські науковці, які до того працювали в УВУ в Празі, Ті ж, хто як Августин Волошин, не встигли втекти і попали в руки радянських каральних органів, були знищені.

Саме з Українським вільним університетом, який в 1948 році відновив свою діяльність у Мюнхені пов'язані останні 25 років життя вченого (Юрій Панейко помер 18 серпня 1973 року). Він не тільки очолив університет у перші, по своєму найважчі, два роки його функціонування але й «наполегливо домагався» визнання статусу УВУ державними органами і «ще за його ректорату дійшло 1950 року до визнання УВУ за високу школу з правом надавання наукових ступенів» *[12, с. 9]*.

Завдяки Юрію Панейку, ряду інших українських вчених, Український вільний університет в Мюнхені став потужним центром української науки і освіти, в час, коли в Україні не було жодних можливостей для їх вільного розвитку. Тому вимогою часу є актуалізація та повноцінне включення в сучасний науковий та освітній процес в Україні його здобутків. Серед яких особливе місце займає й інтелектуальна спадщина визначного вченого, творця української науки адміністративного права та теорії самоврядування Юрія Панейка.

Сьогодні, коли боротьба з корупцією, децентралізація влади і розвиток місцевого самоврядування є одними з передумов подальшого успішного розвитку правової системи України, ідеї вченого можуть стати добрим керівництвом до дії.

Небезпечно ілюзією в боротьбі з корупціє є переконання, що найбільш ефективним тут є прийняття нових, більш суворих, законів і створення нових структур покликаних боротися з нею. Натомість потрібно інше. «Постулятом правомірної держави є, щоб адміністрація опиралася в своїх чинностях на праві. Одначе не можна цього так розуміти, що кожна чинність, кожний крок адміністрації повинен бути стисло устійнений правною нормою.

Це неможливо тому, що ніколи не можна цілого життя зв'язати правними нормами. Як приватна особа, так і адміністративні органи – мусять мати в багатьох випадках законом признану свободу діяння. В цих випадках адміністративні органи, опираючись на законнім уповноваженні, мусять керуватися в своїх чинностях загальним добром і публічним інтересом (виділено нами – *Т. А.*).

Зрозуміле, що в цій свобідній діяльності адміністрації мусить грати визначну ролю етика даного службовця (виділено нами – *Т. А.*).

Етичне почування у державних функціонерів має таку велику вагу, що навіть коли трапляться випадки, в яких дотичний службовець заломиться в даному моменті, з деяких причин… то все таки він зможе, керуючись етикою знайти властиву дорогу, щоб видобутися з прикрого становища» *[8, с. 137]*. Сьогодні, коли поняття «загальне добро», «публічний інтерес», «етика державного службовця» мало що кажуть не тільки пересічному громадянинові але й політикам, депутатам та представникам органів влади, продовжує домінувати радянська практика вирішення суспільних проблем за допомогою карально-репресивних методів, як от: запровадження кримінальної чи адміністративної відповідальності, створення нових контрольно-наглядових органів тощо. Та й чи можна говорити про етику з людьми, які переходять з партії в партію, часто з діаметрально протилежними ідейними настановами, тільки з однією метою – за будь-яку

ціну знову отримати депутатський мандат. Чи можна сформулювати розуміння загального добра і публічного інтересу в умовах, коли соціальні виплати, пільги, дотації є, в першу чергу, механізмами боротьби за симпатії та голоси виборців, а не формою забезпечення солідарності, єдності та добробуту і благополуччя суспільства і кожного його члена. Це не є специфічною українською проблемою чи проблемою посттоталітарних суспільств. Загальним є те, що «в більшості суспільства є нерозвиненою свідомість тісного зв'язку між добром одиниці і владою держави. Більшість не бачить взаємної залежности приватних справ одиниці від справ держави і мало цікавиться справами публічної адміністрації; вона задоволена, що знаходяться люди, які в її заступстві хочуть займатися цими справами та питаннями… Але чим трудніше широким масам зрозуміти ці проблеми, тим менше вони ними займаються, тим охочіше перекидають вони незрозумілі для них проблеми на виборних провідників чи послів (депутатів – *Т. А.*). По виборах посли стають повністю незалежними від волі виборців. Натомість доля виборців з ї матеріальними й духовними інтересами великою мірою підпорядковується волі послів» *[1, с. 158-159]*.

Сила справжньої наукової теорії полягає в тому, що вона пояснює всі або переважну більшість практичних випадків тих явищ, подій, фактів, яких вона стосується. Сила теорії адміністрації та основ місцевого самоврядування, створеної Юрієм Панейком саме в тому й полягає, що вона пояснює ті проблеми, з якими стикається українське суспільство. І, принаймні, звільняє від ілюзії, що це специфічні, суто українські проблеми, які зникнуть самі по собі в процесі євроінтеграції. Насправді процес формування органів влади, місцевого самоврядування, забезпечення ефективності їх функціонування є постійним, як постійним є процес розвитку і зміни суспільства. І кожне нове покоління змушене докладати до цього максимум зусиль. Проте цей процес набагато легший, якщо він має під собою належну теоретичну основу. Праці Юрія Панейка мають бути частиною такої основи для українського суспільства.

Література

1. *Панейко Юрій* проф д-р. Теоретичні основи самоврядування. – Мюнхен: Українська Вільна Академія Наук у Німеччині, 1963. – 193 с.
2. *Панейко Юрій.* Історичні основи самоврядування (Із книги «Теоретичні основи самоврядування». Мюнхен, 1963) // Республіканець, 1993, № 4. – С. 15 -16.
3. *Панейко Юрій.* Вплив виборчих систем на фаховість у самоврядуванні // Віче, 2007, № 11 (200). – С. 55 – 57.

4. *Панейко Юрій.* Теоретичні основи самоврядування. – Львів: Літопис, 2002. – 196 с.
5. *Панейко Юрій.* Наука адміністрації й адміністративного права. Загальна частина (за викладами професора Юрія Панейка). – К.: ВД Дакор, 2016. – 464 с.
6. [*Панейко Юрій*]. Наука адміністрації й адміністративного права. Загальна частина. (За викладами проф. Ю. Панейка). Том І. – Авґсбурґ, 1949. – 115 с.; Т. 2. – Авґсбурґ, 1949. – 116 с.
7. *Панейко Юрій.* Етичні моменти в державному житті // Вибори та демократія, 2005, № 3 (5). – С. 54 – 60.
8. *Панейко Юрій.* Етичні моменти в державному житті / Науковий Збірник Українського Вільного Університету. Ювілейне видання. Том V. – Мюнхен: Накладом Українського Вільного Університету, 1948. – С. 129 – 137.
9. Антологія української юридичної думки. Том 5. Поліцейське та адміністративне право. – К.: Видавничий Дім «Юридична книга», 2003. – 600 с.
10. *Добковскі Ярослав.* Актуальність поглядів Юрія Панейка на сутність самоврядування в сучасній польській адміністративно-правовій доктрині / Наука адміністрації й адміністративного права… – С. 421 – 429.
11. *Бойко Юрій.* Есеї, що не старіються / Збірник на пошану Юрія Панейка. Науковий Збірник. Український Вільний Університет. Факультет права і суспільно-економічних наук. - Т. XI. - Мюнхен, 1988. – С. 27 – 30.
12. *Соколюк Зиновій.* Юрій Панейко. 3.4.1886 – 18.8.1973 / Збірник на пошану Юрія Панейка… – С. 5 – 22.
13. *Горбач Анна Галя.* Мої спогади про Марійку і Юрія Панейків / Збірник на пошану Юрія Панейка… – С. 31 – 35.
14. *Панейко Юрій*, проф. У. В. У. Український Вільний Університет у Мюнхені // Свобода. 1950. № 266. С. 3.
15. *Винар Богдан.* Проф. Д-р Юрій Панейко // Свобода. 1956. № 94. – С. 3.
16. *Шухевич Степан* д-р. Моє життя. Спогади. – Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1991. – 619 с.

Олег СОРОЧКІН
e-mail: o.sorochkin@ukr.net

ЮРІЙ ПАНЕЙКО - УКРАЇНСЬКИЙ ТЕОРЕТИК МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Сучасна українська держава, після Революції Гідності, в ході якої народ вказав на чіткий Європейський вектор розвитку, стоїть, серед іншого,

перед необхідністю реформування місцевого самоврядування у напрямі децентралізації, та докорінного реформування адміністративного права, у якому, нажаль, переважають ще радянські підходи до взаємовідносин особи з адміністративними органами. У цьому контексті багато вчених які займаються проблематикою місцевого самоврядування та адміністративного права, починають звертатись до дослідження українських вчених-правників, які здійснювали свою наукову діяльність на еміграції, серед яких теоретичні напрацювання Юрія Панейка, «знаного у Європі, й невідомого в Україні» *[6]* є особливо цінними.

Юрій Панейко народився у 1886 р. в Золочеві. Батько Лука Панейко, дрібний повітовий службовець, помер рано (1897 р.) залишивши дружину з п'ятьма малолітніми дітьми. Мати – Кароліна Панейко (дівоче прізвище – Попп) походила з німецьких колоністів на Коломийщині (с. Баґінсберг). Сім'я Панейків належить до групи тих галицьких родин, які залишили яскравий слід у національній історії XX-го століття. Варто тільки пригадати, що старший брат Юрія, Василь Панейко (1883–1956) – відомий громадсько-політичний діяч, довголітній редактор львівської газети «Діло», міністр закордонних справ ЗУНР, заступник Голови делегації УНР на Паризькій мирній конференції (1920), автор цілої низки праць політико-правового характеру. Його молодший брат Олександр Панейко (1891–1950) – відомий український педагог-мовознавець, а сестра Марія Панейко (1889-1975) – відома педагог-методист[5, 58-59], вчителювала у школі ім. Маркіяна Шашкевича м. Львова, куди її запросив директор – Василь Бень. Юрій Панейко та його брати Олександр та Василь бували у школі. В музеї школи є світлина, де зображена Марія Панейко разом з родиною Василя Беня.

Навчався Юрій Панейко у Львівському університеті та одночасно працював службовцем у різних адміністративних установах колишньої Австро-Угорщини, здобуваючи таким чином кошти для подальшої науки. Разом з теоретичною підготовкою набував Юрій Панейко і практичного знання, що пізніше дуже допомогло йому в науковій праці.

В 1911 р. виїжджає д-р Панейко до м. Галле (Німеччина), де під керівництвом відомого у Європі проф. Ленінґа, визначного теоретика адміністративного права, працює над темою «Система урядування в містах у східних провінціях Пруссії у порівнянні з містами в Галичині»". Наступного року переїжджає до Відня, де під керівництвом проф. Бернаціка розпочинає опрацювання наукової теми: «Законодавство про національності в Росії», а у 1913 р. для одержання першоджерел виїжджає у Петербург *[1]*.

Після Першої світової війни Юрій Панейко перебуває у Швейцарії та Парижі, збираючи матеріали для подальших наукових праць. В 1926 році у Парижі виходить його праця – «Генеза і підстави європейського самоврядування». В цьому ж році д-р Юрій Панейко габілітується на доцента адміністрації та адміністративного права у Ягелонському університеті в Кракові *[1]*.

У 1928 році Юрія Панейка запрошують на кафедру адміністрації й адміністративного права Віленського (Вільнюського) університету як надзвичайного професора. В 1931 році його обирають деканом факультету права і політичних наук цього ж університету, переобираючи його на цій посаді декілька разів, а згодом – обирають звичайним професором (1936). Паралельно Юрія Панейка, як відомого вже на той час адміністративіста, призначають членом Компетенцеційного трибуналу у Варшаві, який розглядав спори між державними адміністраціями та судами. Опинившись після Другої світової війни в Мюнхені, Юрій Панейко плідно працює в Українському Вільному Університеті (УВУ) як його професор та особливо активно як ректор університету (каденції 1948 та 1961 рр.). Помер Юрій Панейко у 1973 р. *[5, с. 59]*. Саме в Мюнхенський період серед багатьох інших, з'являються дві його фундаментальні праці «Наука адміністрації та адміністративного права» (1949) *[3]* та «Теоретичні основи самоврядування» (1963) *[4]*.

В своїй праці «Теоретичні основи самоврядування» Юрій Панейко ґрунтовно досліджує розвиток сучасного самоврядування у Європі що сформувалось у наслідок муніципальних реформ 18 ст., тобто, як він висловився – «з часу перелому». На його думку «зайво було б досліджувати ті чи інші зародки самоврядної організації від початку історії людства. Вистачить дослідити такий відтінок історії самоврядування, ідеї і постулати якого відображаються в сучасній конструкції самоврядування…Історія самоврядування буде нам потрібна настільки, наскільки вона є спроможною вияснити сучасну правну форму самоврядування» *[4, с. 23–24]*.

Дуже цікавою думкою, яка до певної міри пояснює, гальмування децентралізації в Україні, є роздуми Юрія Панейка над несумісністю республіканськo-демократичної засади формування державної влади з практикою децентралізації, на прикладі Франції. Зокрема він зазначає що «вся республіканська система Франції полягає у виборчій засаді. В наслідок цього кожночасне державне правління, щоб запевнити своїм членам і однодумцям поновний вибір, мусить централізувати, тобто зосереджувати в своїх руках якнайбільшу кількість публічних функцій. Чим більшою кількістю державних функціонерів може диспонувати центральна влада, що базується на виборчій системі, тим більше має вона перспектив

зберегти для себе виборців. За своєю природою кожне виборне правління є централістичне» *[4, с. 42]*.

Юрій Панейко є яскравим прихильником державницької теорії місцевого самоврядування, та підтримує позицію що локальні органи є по суті органами держави, оскільки ці органи покликає до життя закон. Про що він каже наступним чином «тільки на основі закону може міністр разом з ієрархічно підпорядкованими йому органами виконувати передані йому справи державної адміністрації. Так само тільки на підставі закону може громада або інша самоврядна одиниця виконувати доручені їм справи державної адміністрації. Проте правною підставою державної адміністрації, як адміністрації правління, так і самоврядної, є *закон,* виданий законодавчою владою, яка є виразом волі суверенної держави. Не в самообмеженні держави треба шукати джерела публічно-правних компетенцій самоврядних одиниць, а у волі держави, тобто в наказі закону» *[4, с. 101]*. На його думку «самоврядування є спертою на приписи закону здецентралізованою державною адміністрацією, виконуваною локальними органами, які ієрархічно не підлягають іншим органам і є самостійними в межах закону і загального правного порядку» *[4, с. 136]*.

В своїх «Теоретичних основах самоврядування» Юрій Панейко теж торкається питання фаховість у самоврядуванні та проблем виборів. Він критикує систему демократичного представництва як таку що веде до фактичної олігархії *[4, с. 171],* говорячи що «типовим і загальним психологічним явищем, що виступає в демократіях усіх народів, є прямування до недемократичних, а іноді навіть протидемократичних дій, які знаходять свій вислів в *олігархічних* тенденціях. В демократіях більшість насилує меншість. Перемігши при виборах меншість, більшість бере владу у свої руки. Тоді починається зворотна гра. Вибраний орган, який супроти виборців творить сильну меншість, стримить до олігархічної влади, не зважаючи ані на більшість виборців, ані на переможену меншість» [*4, с. 170]*. Тому він стоїть на позиції що «виборче право існує перш за все в інтересах суспільства, воно є суспільною функцією, а не метою в собі і правом, зв'язаним з самою істотою людини» *[4, с. 172]*. Підсумовуючи він доходить до висновку про важливість саме особистісних якостей осіб які обираються чи призначаються до органів самоврядування. На його думку «самоврядування повинно бути зорганізованим таким чином, щоб уможливити вибір людей фахових, вишколених у найширшому значені цього слова. Ідеться тут про «достатньо здатних» людей, тобто таки, які розуміють усі прояви людського та державного життя і мали на меті не власне, а загальне добро. Щоб досягнути цього ідеального стану, потрібні люди, які стояли б на *високому культурному, політичному та етичному рівні.*

Такі люди завжди знайдуть правильний шлях до розв'язки існуючих проблем, їм не будуть теж стояти на перешкоді ***кращі*** чи ***гірші*** виборчі системи» *[4, с. 175]*.

Як вчений-адміністративіст Юрій Панейко, значну увагу приділяє дослідженню основних інститутів адміністративного права. Говорячи про предмет адміністративного права він зазначає що «не можна обстоювати, що адміністративне право є правом, яке нормує виключно правні стосунки між державою та підданими. Тому таке твердження є неправильним і спротивляється дійсності». На його думку «метою адміністративного права є не реалізація /як в цивільному праві/ претензій одиниці, а лише реалізація публічного інтересу відповідно до потреб держави» *[3, с. 119 – 120]*.

Багато уваги Юрій Панейко приділяє питанню «свобідної оцінки в адміністрації» (адміністративного розсуду – *О.С.*), зокрема він зазначає що «норма адміністративного права може давати адміністративним органам під час її стосування ширше або вужче поле для розцінки, тобто дає більшу або меншу можливість для розваги, обмірковування чи застанови. Цю свободу руху адміністративних влад під час роблення висновків із змісту правної норми щодо її примінення до конкретного фактичного стану називаємо оцінкою в найширшому значенні» *[3, с. 253]*. Притому на його думку можливість свобідної оцінки «повинна опиратись на уповноваження, яке знаходиться у будь-якій формі у нормі закону» *[3, с. 259]* та «обмежується поняттям публічного добра» [*3, с. 264]*.

Зацікавленість викликають підходи Юрія Панейка до дослідження адміністративних актів як «дій адміністративних органів, що змагають до регулювання індивідуальної адміністративної справи», із розподілом їх за різними критеріями («зверхні», «акти піклування», «декляраторні», «конститутивні», «акти-надання», «акти-дозволи», «акти-затвердження», «акти-номінації» тощо), за виокремленням вимог щодо їхньої правомірності («правосильності»); «усунення їх хибностей» (як «засадничо неважних», так і «зрушимих»). Варто зазначити, що більшість положень цілком узгоджуються з наявними положеннями сучасної вітчизняної адміністративно-правової науки (наприклад, роботи В. Тимощука, Р. Мельника, В. Бевзенка, В. Галунька, С. Стеценка та ін.) *[2, с. 76]*.

Юрій Панейко розділяє адміністративне право на матеріальне та формальне (процесуальне). Особливо цінними є дослідження Юрія Панейка щодо «адміністративного постопування» (адміністративного провадження – *О.С.*). Адміністративне провадження він розуміє у трьох значеннях: загальному, технічному, та правничому. На його думку «адміністративне поступування в загальному значенні є загалом виконання функцій, які складаються на адміністрацію, або, іншими словами,

представляє воно всю діяльність адміністративних органів» *[3, с. 338]*. «Адміністративне поступування в технічному значенні є повністю процесом поставання адміністративного акту, що залишається в межах свобідної оцінки адміністративних органів, а також за своїм змістом згідний з приписами матеріального права» *[3, с. 338]*. «Адміністративне поступування в правничому значенні є тоді, коли для видачі адміністративного акту не стоїть вибір норми відносним адміністративним органом, але є передбачена або стисло здетермінована правна норма, тобто норма адміністративного поступування» *[2, с. 339]*. Він формулює мету адміністративного провадження, яка повністю співзвучна з цілю реформування законодавства про неюрисдикційні адміністративні провадження в сучасній Україні. На його думку, метою адміністративного провадження в правничому значенні є прагнення, щоб громадяни, на яких адміністративні органи накладають будь-який юридичний обов'язок, або які реалізують права, мали відповідні, визначені правним порядком гарантії правомірності легального застосування матеріального адміністративного права *[3, с. 342]*. Юрій Панейко досліджує також питання поліції, адміністративного судочинству та ін.

Підсумовуючи, варто зазначити що теоретичні напрацювання Юрія Панейка стосовно місцевого самоврядування є надзвичайно глибокими та цінними, які розкривають суть європейського місцевого самоврядування та приносять в сучасний науковий обіг ідеї багатьох європейських дослідників XIX – початку XX ст. Хоча в сучасній Україні Юрій Панейко перш за все сприймається я вчений що займався проблематикою місцевого самоврядування, проте його наукова спадщина як вченого-адміністративіста є не менш цінною, однак мало дослідженою. Його напрацювання щодо адміністративних актів, адміністративного розсуду та адміністративних проваджень є цілком прийнятними для сучасної адміністративно-правової науки, та надзвичайно важливими в контексті реформування сучасного українського адміністративного законодавства.

Література

1. *Винар Богдан.* Проф. Д-р Юрій Панейко. // Свобода. 1956р. П'ятниця, 18-го травня 1956 р. Вип. 94. С. 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.svoboda-news.com/arxiv/pdf/1956/Svoboda-1956-094.pdf .
2. *Коломоєць Тетяна.* Юрій Лукич Панейко – яскрава постать адміністративно-правової думки та освіти XIX-XX ст. та його малодосліджена спадщина. /Т. Коломоєць // Visegrad Journal on Human Rights. – 2016. – №6/1.– С. 73-82. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vjhr.sk/archive/2016_6/part_1/13.pdf.

3. Наука адміністрації й адміністративного права. Загальна частина (за викладами професора Юрія Панейка) / укладачі : В. Бевзенко, І. Коліушко, О. Радишевська, І. Гриценко, П. Стецюк. – К. : ВД «Дакор», 2016. – 464 с.
4. *Панейко Юрій*. Теоретичні основи самоврядування/ Юрій Панейко – Львів: Літопис, 2002. – 196 с.
5. *Стецюк Петро*. Юрій Панейко (1886-1973). / П. Стецюк // Вибори та демократія № 3 (5)/2005. – С. 50-53.
6. *Тетерук С.* Знаний у Європі й невідомий в Україні / С. Тетерук // Віче. – 2007. – № 11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.viche.info/journal/581/.

Орися ТЕРЛЮК
e-mail: miss.terlyuk@gmail.com

ДЕРЖАВНА ТЕОРІЯ САМОВРЯДУВАННЯ ЮРІЯ ПАНЕЙКА: штрихи до проблеми

Важливість місцевого самоврядування як основи демократії, здається, ні в кого не викликає сумніву. Основні ж дискусії серед науковців точаться переважно серед питань, чи самоврядування є державною владою, чи окремою владою територіальних громад. Відзначимо, що у питанні про співпідпорядкованість державних органів з місцевим самоврядуванням, висловлюються різні думки. Одні прагнуть відокремити органи місцевого самоврядування від органів державної влади, інші навпаки – поєднати органи місцевого самоврядування з органами державної влади, створивши тим самим виконавчу владну вертикаль. Якраз останні є представниками державницької теорії місцевого самоврядування, до якої належить Юрій Панейко.

Витоки, сутність і зміст державної (державницької) теорії самоврядування, Ю. Панейко, якого сучасники в еміграції називали «одним з найвизначніших теперішніх українських вчених», виклав у своїй фундаментальній праці «Теоретичні основи самоврядування», уперше опублікованій в Мюнхені 1963 року, а відносно недавно перевиданій у Львові *[1]*. Власне ця книга і стала для нас опертям у з'ясуванні основ державної теорії самоврядування, пов’язаної з ім'ям Ю. Панейка.

За Ю. Панейком, пік популярності державної теорії самоврядування припадає на 70-і роки XIX ст. Її основні положення були розроблені німецькими вченими Л. Штейном і Р. Гнейсом.

За Р. Гнейстом, самостійність місцевого самоврядування має гарантувати виконання обов'язків посадовими особами органів місцевого

самоврядування на громадських засадах, що звільняє їх від економічної залежності від держави. При цьому почесні службовці мають походити із заможних класів і платити високі податки.

Л. Штейн вбачав гарантії самостійності місцевого самоврядування в тому, що органи місцевого самоврядування не є органами державної влади, а виступають органами територіальної громади, на які держава покладає здійснення відповідних завдань і функцій державного управління. Тобто, місцеве самоврядування розглядалося Л. Штейном як територіальний колектив, якого наділено статусом юридичної особи та який вступає у правові відносини з державою.

Дискусії і полеміка Л. Штейна та Р. Гнейста щодо визначення відмінностей місцевого самоврядування від місцевого самоуправління мали вплив на подальший розвиток теорії самоуправління. В результаті цього, у рамках державницької теорії самоврядування, сформувалося два напрямки: юридичний (Л. Штейн) та політичний (Р. Гнейст).

За Ю. Панейком, державницька теорія самоврядування базується на таких основних положеннях:

- місцеве самоврядування - це особлива організація державної влади, що ґрунтується на виборних началах;
- компетенція органів місцевого самоврядування визначається державою, «дозволено те, що передбачено законом»;
- на відміну від центрального управління місцеве самоврядування здійснюється не державними чиновниками, а за допомогою місцевих спільнот, місцевих жителів, зацікавлених у місцевому самоврядуванні.

Він, зокрема, вказував що «дотеперішні досліди над правним поняття самоврядування дають нам підставу розглядати самоврядні одиниці, як органи держави, покликані виконувати законом визначену частину державної адміністрації» *[1, с. 120]*.

За державною теорією не існує особливих справ, що перебувають у віданні місцевих товариств, усі ці справи є загальнодержавними. Органи місцевого самоврядування організовуються як самоврядні територіальні спілки, яким доручається ведення державних справ у межах їх територій. Вони підпорядковані державі, і можуть не мати власної компетенції.

Щодо ознак цієї моделі, то серед них можна виділити наступні: поєднання місцевого самоврядування і державного управління на місцях, виборності і призначуваності; певна ієрархія системи місцевого самоврядування; наявність на місцевому рівні спеціального представника центральної влади, який здійснює державний контроль за їх діяльністю.

Однак варто також підкреслити і недоліки цієї теорії, серед яких - суттєвий вплив державних інтересів на місцеві органи та виконання ними державно-владних повноважень відповідно до місцевих умов. Це спричиняє зростання чиновного апарату, видатків на його утримання.

Цікавою, як на мене, також є думка видатного вченого в галузі самоврядування про те, що «хоча природні підстави до самоврядування існували, без сумніву, в усі епохи державного життя, проте самоврядування, як правне поняття, постало щойно тоді, коли стосунок монарха до підданих в абсолютній державі почав перетворюватися з стосунку влади на правний стосунок, коли фізична одиниця поза приватними правами почала набувати політичні права і коли це становище одиниці супроти державної влади перенесено на існуючі колективи, передусім на громади. З моментом, коли конституційна правова держава силою своєї законодавчої влади зорганізувала для своїх цілей громадські об'єднання і включила їх у власний організм, постала інституція самоврядування в новітньому значенні» *[1, с. 8]*.

Однак, Ю. Панейко наголошує, що довгі роки залежність громади від державної влади не була усвідомлювана повністю. Проте цей стосунок – вирішальний для суті самоврядування *[1, с. 8]*.

Проаналізувавши погляди вітчизняного дослідника теоретичних основ самоврядування Юрія Панейка можна зробити висновок, що ідеї вченого щодо організації місцевого самоврядування як низового демократичного підвиду державного управління на місцях, суб'єктом якого є жителі поселень й адміністративних територій, а змістом місцеві проблеми, не втратили своєї актуальності і мають бути використані в сучасній практиці розбудови місцевого самоврядування в Україні.

Література

1. *Панейко Ю.* Теоретичні основи самоврядування. – Львів: Літопис, 2002. – 196 с.

ЧАСТИНА І.

Місцева влада і самоврядування: політико-правові питання історії та сучасності

Ігор ВДОВИЧИН
e-mail: grabalv@gmail.com

ПИТАННЯ САМОВРЯДУВАННЯ В ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ПОГЛЯДАХ В.ЛИПИНСЬКОГО

В.Липинський є засновником модерного українського консерватизму, зміст якого нерідко вбачають в утвердженні ідеї монархізму, і відповідно – критичне ставлення до самоврядування. Насправді В.Липинський цілеспрямовано розвивав думку про самоврядування як невід'ємний інструмент формування української державності.

В.Липинський, виходячи із засад європейської традиції пошанування власності як основного інструментарію гарантування і забезпечення особистої свободи, загалом здатності індивіда до самореалізації як цілісної індивідуальності, а не за приписами зовнішніх сил, зазначав: «Селянин землевласник, селянин володіючий основним засобом хліборобської продукції і підставою своєї матеріальної сили: землею – це, як зовсім слушно кажуть есеровські теоретики, "монополіст" – це сам собі пан, який сам має матеріальну силу для влади; який може правити сам, і який до політичної влади над собою інтелігента – по скільки цей інтелігент не стероризує його якоюсь чужою найнятою армією, або не оплутає сіткою демократичного анонімного інтернаціонального фінансового капіталу – не допустить» *[2, с. 165]*.

В. Липинський постійно підкреслював визначальну роль самодіяльності громадян у процесі забезпечення функціональності суспільства. Він не поділяв погляду, в основі якого перебуває ідея патерналістського обов'язку держави. Держава життєздатна лише за умови, що має за основу ініціативу особи. На його думку, держави у нас немає, але села українські, хоч і з великою бідою, досі ще живуть, орють, сіють і якось самі управляються.

«Тільки на місцях: по селах і волостях, тільки в продукуючих класах: в селянстві, в робітництві, в культурнім працюючім поміщицтві, в технічно творчім міщанстві – виробляться й найдуться організатори держави.

Забезпечити цю природню й єдине раціональну людську селекцію якнайширшою децентралізацією й якнайбільшим збереженням чистоти класового принципу – ось велике завдання будучої Української Держави» *[2, с. 45]*.

Тому надто категоричними є твердження окремих дослідників, що В.Липинський не визнавав конструктивної, самоорганізуючої ролі тих-таки мас, їхнього прагнення не так до руйнування, як до створення догідніших собі й ліпших суспільних умов існування, що оперте на закономірному потязі до рівності й свободи *[5, с. 9]*. Американська революція змогла досягти успіху лише тому, що вона спиралася на заможні елементи колоніального суспільства і втягнула в себе колишні колоніальні еліти. «Силу консерватистів творять, більше у них, ніж у поступовців, розвинені, здержуючі та організуючі прикмети, здобуті в процесі завойовання, зберігання в своїх руках і виконування влади: – прикмети чести, послуху, вірности і відповідальности, сприяючі – як було вище сказано – скріпленю необхідних для всякої організації: єдности, дисципліни і солідарности» *[2, с. 397]*.

В.Липинський надзвичайно критично ставився до демократичної форми правління, але не через її демократичність, радше навпаки – через її нездатність гарантувати свободу особи, постійну потенційну загрозу перетворення у демагогічне прикриття деспотії, яка у демократичному забарвленні стає ще небезпечнішою і морально руйнівною, бо зникає персональна відповідальність. «Старе бюрократичне, зцентралізоване кулачне отаманське самодержавіє з правлінням пару сот, чи пару десятків невідповідальних ні перед ким демагогів – це єсть Народня Республіка. Ряд автономних, клясових, професійних і сільських республік, об'єднаних владою відповідального за будучність нації й держави своїм життям і життям своїх нащадків Господаря — це єсть нова, грядуща Трудова Монархія» *[2, с. 46]*.

Аналізуючи переваги і вади демократичної республіки, він називає вибори до демократичних парламентів політичною бутафорією, коли долю країни вирішує кількість голосів виборців, а не якість, яку може виробити, на його думку, лише здатність до режисерства громадського життя у формі поєднання класократії з монархією, «Не демократ я тому, – зазначає вчений у вступі до своєї праці "Релігія і церква в історії України", – що не визнаю за народом нічим не обмежених, самодержавних, суверенних прав так само, як не визнаю і нічим не обмеженої, самодержавної монархічної влади. І думаю, що влада народу мусить бути обмежена точно означеними правами монарха, персоніфікуючого собою цілу націю і цілу Державу, – так само, як влада монарха мусить бути обмежена точно означеними

політичними правами народу. Я не демократ тому, що люблю народ, але не живу з "народної любові". І не вірю в те, щоб правда і добро ісходили від розпалених агітаторами хвилевих пристрастей випадкової арифметичної більшості, а навпаки, вірю в досвід історії людства, який вчить, що всі громадські цінності були завжди сотворені уміючою панувати над своїми та чужими пристрастями, організованою та непохитною в своїх переконаннях меншістю» *[3, с. 8]*.

Обґрунтовуючи ідею щодо неможливості побудови демократичного суспільства в Україні без попереднього проходження етапу монархічного правління, В.Липинський звертається до досвіду демократії існуючої у США. Там, на його думку, демократичний республіканський лад не виявляє своїх негативних якостей тому, що правляча американська верства спирається на стару монархічну консервативну традицію і брак монархії вона надолужує зміцненням політичної влади президента *[4, с. 136]*. Також існує відповідальна еліта, здатна упокорювати емоції більшості, та не дозволити демагогічним практикам стати вирішальним інститутом політичної боротьби.

«Більшовики, які сотворили найбільше абсолютистичну в теперішніх часах державну владу, оперли сю владу на інертності "народній" і знищили в підлеглій їм країні всякий поступ: всякий рух вперед у відношенню до того, що дозволено диктаторською владою, дрібнесенької в порівнянні з народними масами, комуністичної партії. Одначе, вони можуть бути певні, що проти них за це знищення поступу не підійметься ніяка народна революція. Не підійметься доти, доки одна частина пануючих більшовиків не збунтується проти другої і не почне вимагати свободи, "конституції". Революцію буде робити частина більшовицьких "панів" для здійснення своїх власних – "панських", а не "народніх", тобто виходячих від правлячої верстви, а не від народу – поступових, свободолюбивих та реформаторських ідей – ідей, випливаючих з їх власних хотінь, а не з хотінь народних, хоч і прикритих, як завжди в таких випадках буває, гаслами "волі народу"» *[2, с. 391]*. Така прозірливість засвідчує те, що В. Липинський – небуденний мислитель, необмеженим сьогоденною актуальністю. Він тверезо усвідомлював що є домінуючим спонукальним мотивом діяльності як соціальної групи, так і окремих персоналій. Звертаючись до моральних чеснот, він знав, що переважна більшість дій індивіда зумовлюється егоїстичними мотивами. Завдання полягає у їх детермінації конструктивним результатом і дозволеними методами діяльності, здатними егоїстичні мотиви перетворити у соціально необхідні наслідки.

Українську націю можна найкраще об'єднати на ґрунті територіального патріотизму, тобто – пробудження почуття солідарності і єдності між усіма постійними мешканцями української землі, незалежно від їхнього етнічного походження, соціально-класової приналежності, віросповідання, соціально-культурного рівня. Почуття любові до рідного краю – української землі, яка годує всіх її мешканців, як до органічної цілісності, вважає В.Липинський, є необхідною і єдиною можливістю того найтіснішого у світі зв'язку людей, що зветься нацією.

Парламент, обраний на основі загального голосування виборцями, в переважній більшості позбавлених активної національної свідомості, не зможе забезпечити необхідної для подальшого громадського життя на Україні національної консолідації, а лише додасть до партійної боротьби ще й демагогічну боротьбу різних чужих національних ідеологій всередині єдиної як територіально, так і етнічно маси *[4, с. 147]*. З огляду на це, В.Липинський пропонує організацію політичної влади в країні у формі дуалістичної конституційної монархії: 1) гетьман як суверен незалежності української нації, голова оборони країни і голова кабінету міністрів, який би зосереджував у своїх руках виконавчу владу; 2) територіальна і трудова, або нижча і вища, законодавчі палати, які б репрезентували відповідно інтереси окремих земель України, організацій працівників та професійних спілок. До нижчої палати (з'їзду Рад окремих земель) мали б входити представники місцевих земельних Рад (по 3-4 від кожної землі), які обирались би в кожній землі на підставі загального, рівного, таємного і пропорційного виборчого права. Передбачалось, що ці землі будуть меншими, порівняно з існуючим губернським поділом на Україні. Тож «подібна децентралізація забезпечувала би од демагогії, яка не може широко розвинутись там, де люди себе знають і де праця вибраного та її наслідки тут же на місці у всіх перед очима» *[1, с. 482]*.

Для прискорення політичного і соціально-економічного розвитку держави, вдосконалення правової системи, варто повніше використовувати досвід попередніх поколінь, зрозуміти ті думки й передбачення, що виробили їх найкращі представники. Зокрема, для глибшого розуміння та розв'язання сучасних державотворчих проблем доцільніше ширше використовувати спадщину українського мислителя В. Липинського.

Література

1. *Липинський В.* До українських хліборобів / В'ячеслав Липеинський // Українська суспільно-політична думка у XX столітті: Документи і матеріали: У 3 т. / Упорядкували Тарас Гунчак і Роман Соляник. – Сучасність, 1983. – Т.1. – С. 472–483.

2. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / В'ячеслав Липинський. – Відень, 1926 – 580 с.
3. *Липинський В.* Релігія і церква в історії України (Передрук статей з «Америки») / Вячеслав Липинський. - Філадельфія, 1925. – 111 с.
4. *Потульницький В.А.* Історія української політології (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці) / Володимир Арнольдович Потульницький. – К: Либідь, 1992. – 232 с.
5. *Шевчук Валерій.* В'ячеслав Липинський – історик, політик та мислитель / Валерій Шевчук // Сучасність. – 1992. – № 6. – С. 86-97.

Софія ГРАБ
e-mail: grabalv@gmail.com

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ В. ЛИПИНСЬКОГО ТА М. ДРАГОМАНОВА ПРО МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Певні глобалізаційні процеси поставили перед політичною та управлінською елітою ряд актуальних, проблемних питань щодо перспектив розвитку українського громадянського суспільства. Перш за все, це питання взаємодії, співпраці на різних рівнях: 1) законодавчої, виконавчої, судової гілок влади; 2) державної влади та місцевого самоврядування; 3) місцевого самоврядування та громади. Нині, у зв'язку з розпочатими реформами, в Україні підвищується авторитет та значення місцевого самоврядування, такі тенденції відповідають давнім українській та європейській традиціям. Мабуть, це зумовлено тим, що як суспільство, так і окрема громада (громади) почали, нарешті, відчувати підвищену відповідальність за ефективний розвиток конкретного регіону, місцевості у різних, зокрема правовому, та соціальному аспектах: економічному, соціальному та ін.

Актуальність теми пропонованих тез полягає у стислому розкритті еволюції політико-правових поглядів В. Липинського та М. Драгоманова про місцеве самоврядування у порівняльному аспекті.

В Україні проблемним питанням місцевого самоврядування приділено суттєву увагу у працях таких науковців, як Ф. Погорілко, С. Саханенко, В. Мамонова, М. Оніщук, М. Орзіх. З історії відомі імена яскравих представників політико-правової думки України, котрі обстоювали ідеї місцевого самоврядування, це - В. Винниченко, М. Грушевський, М. Драгоманов, В. Липинський, М. Міхновський, О. Романович-Славатинський, Ю. Панейко, С. Подолинський, М. Стахів, І. Франко, В. Целевич та ін.

Метою пропонованих тез є правовий аналіз поглядів В'ячеслава Липинського та Михайла Драгоманова на національні особливості державотворення та самобутній характер становлення й розвитку системи місцевого самоврядування в Україні в межах виконуваного дисертаційного дослідження з позицій науки історії політичних і правових учень на тему «Погляди В'ячеслава Липинського про державу і право».

Ідеї та практика місцевого самоврядування мають давні традиції від вічових зборів Київської Русі, запровадження магдебурзького права, інститутів козацької демократії, функціонування міських дум, губернських і земських установ, сільських сходів під час перебування України у складі Російської імперії, сільських, містечкових, волосних органів, повітових і губернських комісарів, дум за часів УНР *[1, с.345]*.

Більшість революційних народників і на Україні схилялася до того положення, що принцип верховенства волі народу має бути основою всіх рівнів влади. У програмних принципах народників акцентувалось на демократичних традиціях сільської громади. Однак, висуваючи загальнодемократичні гасла про права нації на суверенний розвиток, вони мали на увазі не федерацію рівноправних народів, а федерацію громад, об'єднаних в області й підпорядкованих на місцях обласному управлінню, а в центрі - союзному урядові. Але народники не мали чітких, оптимальних відповідей на поставлені життям питання, а також практичних рекомендацій з розв'язання національних проблем *[1, с.348]*.

У другій половині XIX - поч. XX ст. відбувається поступова демократизація суспільства, реформування державної влади, а також створення органів земського і міського самоврядування *[1, с.349]*.

Історично система самоврядування на територіях, де проживало українське автохтонне населення, відрізнялось від європейської системи. Так, в Європі простежується правонаступність розвитку системи місцевого самоврядування протягом тривалого часу. Державність фактично поступово виростає із самоврядування та активно їм підтримується, тому що сильна центральна влада виступає певним гарантом безпеки місцевого самоврядування від свавілля феодалів *[1, с.390]*.

На відміну від Росії та Європи, на українських теренах місцеве самоврядування і державна влада виступали, як правило, у ролі антагоністів, оскільки самоврядування захищало завжди права та свободи громади від свавілля представників центральної влади, які майже ніколи не належали до корінного населення.

Українське ж самоврядування, його походження та розвиток мають зовсім інший характер та особливості. Можна вирізнити щонайменш п'ять моделей організації самоврядування на українських теренах з суттєвою

різницею між собою як в інституційному, так й у ціннісному та процедурному плані:

1) вічове народовладдя часів Київської Русі. У стародавній Київській державі суб'єктами самоврядування були, з одного боку – міські громади, які користувались адміністративною, господарською та судовою автономією, з іншого – сільські громади-верви *[2];*

2) селянсько-хутірське самоврядування часів занепаду Київської Русі за татаро-монгольської навали;

3) військова демократія часів Козаччини, яка зароджувалася у надрах селянської системи самоврядування і тривалий час співіснувала з нею паралельно. Можна виділити три типи самоврядних громад: "полкові" або козацькі громади, що в документах іменувалися "товариствами" й управлялися отаманами та полковниками; селянські громади з війтами на чолі та козацько-селянські громади змішаного типу *[3, с.54];*

4) система Магдебурзького права в основному у західних українських землях XIV-XIX ст. у результаті входження українських земель до складу тогочасних європейських держав і була ментально характерною саме для європейських народів, для українців же стала запозиченням, проте достатньо швидко прижилася й розповсюдилася на десятки українських міст;

5) система земств на території Російської імперії *[4]*.

Особливе місце в історії української політико-правової думки, щодо розробки питань існування та моделей розвитку місцевого самоврядування належить В. Липинському (1882 - 1931 рр.) та М. Драгоманову (1841-1895 рр.). Як відомо, В. Липинський очолюючи кафедру української державності в Українському національному університеті (Берлін), здійснив філософське обґрунтування принципів політики українського державотворення, історії державності, сформував ряд правових та соціологічних концепцій.

В. Липинський вважав, що тільки власна держава, збудована українською нацією на своїй етнографічній території, врятує націю від економічного розпаду й анархії. Він гостро критикував, по суті, народницьку еліту, яка розуміла демократію як необмежене народовладдя під проводом Рад та отаманів і виявилася нездатною вирішити проблеми державного будівництва. Нація у В. Липинського виступає як певна, зріла, політична спільність, що охоплює усіх громадян держави, незалежно від їх етнічної належності. Причому забезпеченню єдності нації слугує й територіальний патріотизм - усвідомлення своєї автохтонної території, любов до своєї землі, почуття єдності та співпраці її постійних мешканців, незалежно від походження, соціально-класової, етнічної належності, віросповідання та інших чинників.

В. Липинський приділяв велику увагу поняттю громадянства і громадського об'єднання (громади). Водночас поняття «громада» і «громадянство» в концепції В.Липинського мають подвійне значення. Громадянство в системі місцевого самоврядування він визначає як місцеве громадянство, що складається з організацій робітників і професійних спілок. Взаємовідносини громадян як в системі місцевого самоврядування, так й на державному рівні обов'язково мають здійснюватися виключно на основі закону.

Тобто, проблема законодавчого закріплення функціонування територіальної громади повинна спиратися на відповідну розвинену законодавчу базу. Громадянство, як територіальне об'єднання, В. Липинський визначає через прагнення взаємодії з владою, коли громадяни використовують різні політичні методи для налагодженого діалогу з владою.

Фактично, за теорією В. Липинського територіальна громада має формуватись на основі політичного інтересу та існувати на противагу чинній владі. Як відомо, в історії вітчизняної політичної та правової думки не було єдиного тлумачення поняття громади, яке сьогодні тотожне поняттю територіальної громади *[5, с. 35]*.

Так само, як і В. Липинський, раніше Михайло Драгоманов, який творив у другій половині XIX ст., як прихильник поділу влади, вважав самоврядування основою руху до справедливості, основної мети - повернення української нації до сім'ї цивілізованих, демократичних, культурних націй. У праці "Історична Польща і великоруська демократія" (1881 р.) він виводить низку принципів локальної демократії.

Питання про те, чи зможе Україна повернути свою цілісність, об'єднатися М. Драгоманов ставив у залежність від її здатності відродити громадівські традиції самоврядування (сповідував громадівський соціалізм). У своїх працях він розвивав уявлення про обласні собори й обласні думи як органи захисту прав самоврядних регіонів, яким мало належати право попереднього розгляду державних фінансових законів, розроблення законодавства у місцевих справах, контроль над поліцією.

Відтак, самоврядні громади та ширші області (землі) об'єднуються у "вільний союз-спілку" на основі принципів конституціоналізму та існування представницьких органів на різних щаблях.

Ідеал політичної федерації М. Драгоманова реалізується у запровадженні децентралізації та дебюрократизації держави "знизу вгору" при повному визнанні самоуправних одиниць (громад, волостей, повітів, земель), кожна з яких має самостійність стосовно інших органів самоврядування (самоуправ). Отже, основою концепцій М. Драгоманова

була "вільна громада", вільні договірні відносини між громадами та землями, розвинене міське самоуправління (автономія міст).

Таким чином можна дійти до висновку, що державна влада і місцеве самоврядування виступають, як дві доповнюючи одна одну підсистеми ціннісно-єдиної політичної системи європейського суспільства. Основні конструкти взаємодії державної влади та місцевого самоврядування базуються для західного суспільства на принципах паритетності, партнерства, солідаризму й субсидіарності, єдності влади в її багатоманітності. Місцеве самоврядування на територіях України не тільки не стало політичним підґрунтям формування національної держави та національної державної влади, але й відстоюючи інтереси й права українських громад перед державною владою, частіше за все, ставало антагоністом державної влади. Українське самоврядування і різні державні системи, що панували на автохтонних українських територіях, зазвичай, базувалися на зовсім інших цінностях і звичаях, укорінених в різних інституціях і процедурах.

Тому історично державна влада завжди намагалася викорінити притаманний українському самоврядуванню більший, навіть за європейський рівень народовладдя. Справа тут в тому, що в традиціях національного народовладдя процедурно має інший характер, не процедурно-правовий, як у європейців, а скоріше, анархо-афективний, який не вписується в інституційно-функціональні конструкти європейських держав. Нині місцеве самоврядування і державна влада хоча і виступають двома взаємно доповнюючими одна одну політичними утвореннями, що становлять владну єдність на території держави, та іноді історичне «протистояння» українського місцевого самоврядування з державними інституціями продовжується *[6]*.

Література

1. *Погорілко В.Ф., Батанов О.В.* Місцеве самоврядування / В.Ф. Погорілко, О.В. Батанов // Юридична енциклопедія: в 6 т. – К., 2001. – Т. 3. – С. 731.
2. *Тимцуник В.* Традиції самоврядування в Україні: від зародження до середини XVII століття // [Електронний ресурс] / В.В. Тимцуник, М.І. Лахижа // Науковий вісник Академії муніципального управління. – 2011. – № 1. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_upravl/2011_1/44.pdf
3. *Гурбик А.О.* Сільська громада в Україні XIV-XVIII ст.: еволюція основних суспільно-територіальних форм // Український історичний журнал. - 1997. - № 5. - С. 52-66.
4. *Заблоцький В.В.* Особливості розвитку та роль місцевого самоврядування в системі публічної влади на теренах України //

Електронне наукове фахове видання "Державне управління: удосконалення та розвиток". – 2015. - № 4. – Режим доступу: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=836

5. *Лушагіна Т.* В. Поняття "громада" у вітчизняних концепціях державотворення кінця XIX – початку XX ст. // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Політологія. - 2010. - Т. 131, Вип. 118. - С. 35-38. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2010_131_118_9
6. *Бодрова І.* Взаємодія органів державної влади та місцевого самоврядування: конституційно-правовий аспект [Електронний ресурс] // Інтернет-сайт Фонду місцевої демократії. – Режим доступу: http://www.fmd.org.ua/Programs/samovraduvannia

Петро ЗАХАРЧЕНКО
e-mail: z0609@ukr.net
Валентина ПАВЛЕНКО

ТИМЧАСОВИЙ УРЯД ТА МОДЕЛЬ ВИБОРІВ ДО ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У 1917 р.

Питання удосконалення місцевого самоврядування від початку XX ст. неодноразово порушувалося земськими діячами, політиками, науковцями Російської імперії. Упродовж 1905–1908 рр. розроблялися проекти земської реформи, які передбачали запровадження волосних земств, але зробити цього тоді не вдалося. У 1916 р. уряд Росії знову повернувся до ідеї створення волосного земства, але реалізувати її зміг лише Тимчасовий уряд.

Вже у березні 1917 р. було створено Особливу урядову нараду, яка розробила 46 законопроектів проведення земської реформи, а 21 травня 1917 р. затверджено Тимчасові правила про вибори губернських і повітових земських гласних, які уряд ввів у дію своєю постановою *[1]*.

11 червня 1917 р. було видано наказ про вибори волосних земських гласних. Порядок проведення виборів регулювався Тимчасовими правилами (положенням), які складалися із двох розділів. Перший розділ регламентував виборчі права, формування виборчих округів та дільниць, порядок балотування кандидатів у повітові гласні, проведення передвиборчої агітації та голосування, а також визначення результатів виборів, встановлював порядок оскарження і проведення повторних виборів. У другому розділі було урегульовано порядок балотування кандидатів у губернські гласні *[2]*.

Згідно із зазначеними Правилами виборчі права надавалися як чоловікам, так і жінкам, які досягли 20-річного віку. Їх отримували й ті, хто перебував на військовій та державній службі. У Тимчасових правилах не було встановлено майнового цензу, обмежень виборчих прав за національною чи релігійною ознаками, проте зберігався ценз осілості.

Права на участь у земських виборах позбавлялися ченці, психічно хворі, а також засуджені до позбавлення волі – упродовж трьох років після завершення відбування покарання. Правила містили детальний перелік злочинів, за які особи, котрі їх скоїли, не допускалися до голосування. Законодавство позбавляло права голосу глухонімих, що варто розцінювати як дискримінацію виборців за станом здоров'я. Автори Тимчасових правил відмовилися від деяких обмежень виборчих прав і значно розширили коло земських виборців, що є позитивом у розвитку виборчого законодавства.

Формувати списки виборців згідно зі ст. 13 Правил повинні були повітові виборчі комісії, користуючись списками, складеними під час виборів волосних гласних і гласних міських дум. За змістом ст.ст. 11–13 наказу повітові земські управи завчасно мали отримати ці списки від волосних виборчих комісій та міських дум, внести до них необхідні зміни і передати до повітової виборчої комісії. Списки виборців оприлюднювалися не пізніше як за 6 тижнів до голосування. Виборці мали право подавати до повітових або міських управ скарги про помилки, виявлені у списках, а якщо скарга залишиться без задоволення – до губернського адміністративного суду. Голова місцевої адміністрації упродовж 5 днів із дня опублікування списків міг їх опротестувати.

Порівняно з попередніми положеннями про вибори 1864 і 1890 рр. з'явилися такі новації як голосування бюлетенем. Раніше голосування відбувалося за допомогою спеціальних кульок. Крім того, вперше передбачалося використання кабінок для таємного голосування (ст. 31).

Враховуючи те, що встановлювалися досить високі вимоги до заповнення бюлетеня, виборець мав надати свій власноручно заповнений бюлетень голові виборчої комісії, який засвідчував його достовірність і особисто опускав до урни. Таку процедуру можна пояснити тим, що значна частина виборців не мала необхідних знань, достатніх, щоб без сторонньої допомоги скористатися своїм виборчим правом. Певна річ, така процедура у жодному разі не підвищувала ступінь дотримання таємниці голосування.

Досить детально регламентувалося підведення підсумків голосування. Число голосів, поданих виборцями за кожний список, слід було перемножити на число повітових гласних від виборчого округу, а потім

поділити на загальну кількість використаних бюлетенів. У такий спосіб встановлювався результат і було видно, скільки кандидатів за списком слід вважати обраними. Далі надавалося два дні, упродовж яких окружна виборча комісія передавала документи про результати виборів повітовій земській управі, яка складала остаточний список новообраних гласних.

Голова місцевої адміністрації (ст.ст. 43, 44) упродовж 7 днів або виборці протягом 10 днів могли оскаржити результати виборів у губернському адміністративному суді, а його постанову – в Сенаті упродовж місяця з дня її оголошення. У разі визнання виборів по округу недійсними повітова земська управа в місячний термін мала організувати проведення повторних виборів.

Питання проведення передвиборчої агітації залишалося законодавчо не урегульованим. Так, наприклад, у день виборів агітація (роздача брошур, розвішування плакатів, усна агітація) заборонялася у приміщеннях, де відбувалося голосування. Водночас в інших місцях (на території виборчого округу) агітацію не забороняли. Наведене слід віднести до недоліків зазначеного законодавства *[3, с. 131]*.

Щодо організації виборів, то на території повіту, наприклад, вони мали проводитися одночасно в усіх виборчих округах. При цьому повітова земська управа встановлювала час проведення волосних виборів, а час і місце проведення виборів волосна виборча комісія оприлюднювала за тиждень *[4]*.

Після проведення виборів місцева (сільська) виборча комісія складала у трьох примірниках протокол і виборчий лист. Документи підписувалися членами комісії, скріплювалися печаткою і протягом двох днів у двох примірниках направлялися волосній виборчій комісії. Далі волосна комісія у п'ятиденний термін направляла один примірник документів повітовому комісарові, а ще один – повітовій земській управі.

26 липня 1917 р. Тимчасовий уряд ухвалив постанову про доповнення до Тимчасового положення про волосне земське управління. Нею місцевим громадам надавалося право на власний розсуд вирішувати, за якою системою (мажоритарною чи пропорційною) проводити волосні земські вибори. Для проведення земських виборів за пропорційною системою треба було подати клопотання місцевих громадських організацій, підписане губернським комісаром. У постанові не згадувалося про політичні партії як про суб'єкт виборчого процесу. Законодавець не зазначав, яким має бути представництво місцевих громадських організацій, якою повинна бути форма клопотання, і не встановлював терміну його подання, що свідчить про недосконалість цього нормативно-правового акта *[4, с. 131]*.

У випадку якщо губернський комісар санкціонував проведення волосних виборів за пропорційною системою, представники громадських організацій за 10 днів до виборів мали подати до волосної виборчої комісії списки кандидатів у гласні, число яких не могло перевищувати законодавчо встановлену кількість волосних гласних. Далі виборча комісія присвоювала порядкові номери виборчим спискам, а виборці під час голосування повинні були зазначати номер виборчого списку, за який вони віддають свій голос.

У березні 1917 р. надзвичайні повітові земські збори створили повітові та волосні громадські комітети. Таким чином, фактично розпочалася робота з підготовки до впровадження волосного земства. До повітових і волосних громадських комітетів увійшли представники громадських організацій, церковних приходів, повітового земства та місцевих державних установ. Ці комітети мали стати активними провідниками волосного земства.

Важливим було питання фінансування виборів. Згідно із законодавством це мали зробити повітові земства, а повітові управи повинні були сформувати волосні виборчі комісії, скласти списки виборців, встановити термін проведення виборів, підготувати проект постанови про кількість волосних гласних і про поділ волостей на сільські виборчі округи.

Таким чином, законодавство Тимчасового уряду на місцевому рівні у 1917 р. передбачало впровадження загальних, рівних, прямих виборів при таємному голосуванні. Цілком виправданим, на наш погляд, було використання мажоритарної системи виборів на місцевих виборах, адже переважна більшість виборців не були готові до виборів на основі пропорційної системи. Разом із тим доповнення до законодавства про вибори волосних земських гласних дало можливість апробувати на практиці різноманітні виборчі системи, надавши виборцям право здійснювати своє волевиявлення за комбінованою моделлю – не тільки за мажоритарною, а й за пропорційною системою виборів. Такий підхід, з одного боку, знайомив населення Росії, у тому числі й України, з чинними у багатьох країнах світу виборчими системами, а з іншого – новизна у земському законодавстві про вибори значно ускладнювала виборчий процес.

Література

1. *Киян М. Ш.* Становлення виборчих технологій України за часів Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 р. / М. Ш. Киян, М. Г. Окладна // Вісник Національного технічного університету

«Харківський політехнічний інститут» : зб. наук. пр. – Харків, 2012. – № 31 : Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – С. 41–47.
2. *Ніконова Л.* Мажоритарна та пропорційна системи народного представництва: з історії політико-правової дискусії / Л. Ніконова // Вісник Академії правових наук України. – Харків, 2005. – № 4. – С. 60–67.
3. *Козаченко А.* Земські волосні вибори 1917 року на території Полтавського повіту / А. Козаченко // Вісник Академії правових наук України. – Харків, 2008. – № 1 (52). – С. 128–137.
4. Местное самоуправление в России. Отечественный исторический опыт : сб. докум. (1861–1917 гг.) / под ред. А. Я. Сливы. – Москва : МОНФ, 1998. – 300 с.

Володимир МАКАРЧУК
e-mail: mvs6043@ukr.net

СПРОБА ЗАПРОВАДЖЕННЯ «САМОУПРАВЛІННЯ» У ФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СІЧОВОГО СТРІЛЕЦТВА - ОСОБИСТИЙ КОНФЛІКТ, ЯКИЙ МАЛО НЕ СТАВ ПОЛІТИЧНИМ

Сучасний стан українських Збройних Сил відчуває на собі значні впливи періоду т.зв. «русской весни» 2014 р., коли на захист Батьківщини піднялися добровольчі батальйони, пізніше реорганізовані в регулярні формування Національної гвардії. Втім, почуття власної гідності, внутрішньої свободи, значущості власного «я» в питаннях збереження та подальшого зміцнення основ української Державності збереглося. Ветерани АТО беруть активну участь у питаннях загальнодержавної ваги, вимагаючи від владних структур прискорення процесів реформ. З іншого боку, й у внутрішніх армійських відносинах, які в усіх країнах світу характеризуються високим ступенем субординації, ветерани-добровольці не миряться зі звичним станом справ. Так, за повідомленнями преси, у травні 2017 р. українські солдати у зоні АТО примотали скотчем до стовпа двох офіцерів за пияцтво *[1]* – майора та капітана. По суті, бійці узяли на себе функції військової поліції.

Фото збезчещених офіцерів помістили друковані видання та засоби електронної інформації; коментарі користувачів були в основному схвальними.

Наскільки такі дії сучасних захисників Вітчизни – військовиків, як пікетування Адміністрації Президента, блокада торгівлі з ОРДЛО тощо

ув'язуються з поняттями військового обов'язку та військової дисципліни? Як до них має ставитися громадськість, політичні сили України та її державні управлінські структури? Не претендуючи на вичерпність відповіді, пропонуємо здійснити екскурс в історичні події більш, ніж сторічної давності.

Пропонована увазі читача невеличка наукова розвідка стосуватиметься одного цікавого епізоду з побуту військового формування Українських січових стрільців та, що також важливо, його оцінки тогочасними українськими політиками й громадськістю.

Як відомо, Українські Січові Стрільці були військовим формуванням у складі австро-угорської армії, але формуванням добровольчим, сформованим з осіб, які на початковому етапі Першої світової війни не підлягали обов'язковій мобілізації *[2]*.

Серед добровольців переважали люди з високим рівнем національної свідомості, а також інтелектуали – студенти та молоді випускники вишів, правники, учительство тощо. Зрозуміло, що ці люди сприймали військову дисципліну австрійської армії як неминуче в умовах війни обтяження, але – з деякими власними застереженнями.

Питання військової субординації в цьому середовищі також стояли дуже гостро – особливо з врахуванням фактору особистого честолюбства багатьох волонтерів визвольної боротьби.

Надамо слово сучаснику подій Осипу Думіну, авторові відомої «Історії легіону Січових стрільців» (тут і далі дотримуємося орфографії та пунктуації джерела. – *В.М.*): «Крім справ політичної натури, Стрілецтво у внутрішнім житті з кінцем 1915 р. займала сильно справа зміни команданта от.(амана) Г(ригорія) Коссака. Цей меткий і підприємчивий старшина, через свою імпульсивну, незрівноважену вдачу, не зумів зєднати собі прихильності загалу Стрілецтва. Число його сторонників, або, як звалося в легіоні «коссаківців», де-далі зменшилось до невеликої жмінки. Боротьба проти особи команданта, що почалася ще в Карпатах, розгорілася тепер (йдеться про кінець 1915 р. – В.М.) іще з більшою силою. Нарешті 16. листопаду в закопах під р. Студинкою, зійшлася старшинська «Чорна Рада», що вирішила домагатися від австрійської військової влади зміни от. Г. Коссака иншим командантом (…) У висланому, у звязку з цим, до Загальної Української Ради 18. листопаду письмі було таке: «Ми, офіцири І. полку УСС, що стоїмо тепер у полі, повідомляємо отсим Хвальну Українську Національну Загальну Раду (має бути Загальну Українську Раду – О.Д.), що в найближчих днях починаємо через військову владу урядовою дорогою рапортів акцію, яка має на цілі усунення з рядів стрілецьких нашого

команданта Вп. II. кур. от. Гриця Коссака. До цієї акції спонукає нас: 1 – загально-стрілецький інтерес, 2 – теперішні обставини» *[3, с. 154–155]*.

Сам О.Думін розцінює цей демарш офіцерів з відвертим осудом: «Нічого й казати, що старшини в акції проти от. Коссака пішли неправильним шляхом, бо першій мірі зі своїм домаганням повинні були звернутися до Боєвої Управи й Загальної Української Ради. Та від цього здержало їх , мабуть, переконання, що от. Г. Коссак має у «Відні сильні плечі», а до того його брат Іван, звязковий У.С.С. при Боєвій Управі, зуміє їх заходи вдаремнити. Зі старшинською «Чорною Радою» не погодився з приявних тільки «непоправний льояліст» от. Горук. Свою позицію мотивував тим, що У.С.С., як військо, мусить слухати накази, а не «політикувати» *[3, с. 155]*.

На певний час справа, що називається, зависла в повітрі. Ні Загальна Українська Рада, ні Боєва Управа, ні навіть австрійське військове командування кілька місяців не поспішали втручатися у критичну ситуацію конфлікту. Можливо, спрацювала надія на те, що справа владнається сама по собі.

Але «погідні настрої тодішнього (тилового – *В.М.*) життя притьмарювали незгоди, що завелись здавна між старшинами. Від цього терпіло не лише товариське життя, але й військова дисципліна. Причиною ворогувань старшин поміж собою була постійно особа тодішнього тимчасового команданта полку от. Г. Коссака. Підчас побуту Стрілецтва в Соснові товариські зносини більшости старшин з от. Коссаком зовсім порвались. Очевидячки, ці настрої й бойкот начальника мали відємний вплив на все Стрілецтво. Серед інтелігентних стрільців і підстаршин запанувало невдоволення. Амбітні одиниці, що не могли добитися підвищення на старшин почали переголоситися до австрійських стягів. Та й чимало ідейних одиниць відійшло до австрійських полків лишень тому, що не могли стерпіти грубої поведінки деяких старшин, головно от. Коссака і сварів серед старшинства. Правда, деякі з них повернулись опісля в стрілецькі ряди, побачивши, що серед чужих не краще. Але ж факт їх відходу тоді з рядів Стрілецтва, залишив погане враження в легіоні» *[3, с. 160]*.

На Різдво (тобто 7 січня 1916 р.) до Стрільців з Відня прибув представник Загальної Української ради професор Іван Боберський. На офіцерських зборах, що відбулися у його присутності, учасники «ще раз рішуче домагались зміни команданта полку». Ще за місяць «в лютому політичний провід виєднав призначення на коменданта легіону активного старшину Антона Вариводу. Він прибув до постою полку 15. березня (тобто ще за місяць. – *В.М.*) й на другий день перейняв команду». Цікаво, що водночас відбулися серйозні зміни в інших ланках керівництва УСС-ів:

«З приїздом от. Вариводи полк У.С.С. одержав ще одного активного старшину в особі сот(ника) Омеляна Лисняка. Сот. Лисняк, приділений з 15. полку стрільців, став адютантом полку. Команду над І. куренем дістав от. Г.Коссак, над ІІ. – от. С.Горук. Сотник В.Дідушок, дотеперішній комендант ІІ. Куреня, перебрав команду І. сотні» *[3, с. 160]*.

Як бачимо, бунтівники нічого особисто не виграли – єдиний в старшинському середовищі «льояліст» С.Горук став командиром ІІ. Куреня (батальйону), а його попередник В.Дідушок був понижений до командира сотні, тобто роти.

Зміщений з посади командира полку УСС Г.Коссак невдовзі був переведений на іншу ділянку роботи з розбудови української національної військової формації у складі австрійської армії. Спершу його призначено заступником коменданта Вишколу Українських Січових Стрільців, а з 1918 р. Г. Коссак очолив цю службу. Під час Листопадового зриву протягом найважчих днів 5–9 листопада 1918 р. був командуючим українськими військами у Львові.

З грудня 1918 р. полковник Коссак очолював Південні групи українсько-польського фронту – хирівську, рудківську, щирецьку, крукеницьку, наварійську, які становили основу з'єднання «Південь». У тому ж місяці очолив Третій Корпус УГА, згодом керував роботою тилової служби УГА *[4]*. Тим самим подальша військова кар'єра отамана (майора) Г. Коссака не обірвалася, його військові таланти були високо востребувані, особливо після створення незалежної ЗУНР.

Натомість не загубився у вирі подальших подій й один з головних опонентів Г.Коссака – сотник (на час конфлікту) В.Дідушок. В Армії УНР він дослужився до полковника, був начальником штабу Корпусу Січових Стрільців *[5]*. Вірно служили справі Незалежності України й інші учасники тієї прикрої стрілецької «усобиці».

У підсумку ми схиляємося до думки, висловленої С. Гораком – завдання військових – виконувати наказ, а не «політикувати». Тим більше, що справа у всіх одна – боротьба за Незалежність, яка вимагає від усіх її учасників передусім єдності.

Література

1. У зоні АТО солдати примотали офіцерів до стовпа ганьби // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://wz.lviv.ua/news/198803-u-zoni-ato-soldaty-prymotaly-ofitseriv-do-stovpa-hanby
2. Українські січові стрільці // Електронний ресурс. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96_%D1%81%D1%96%D

1%87%D0%BE%D0%B2%D1%96_%D1%81%D1%82%D1%80%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%86%D1%96

3. Думін Осип. Історія легіону Українських Січових Стрільців 1914 – 1918 з 99 світлинами і 23 схемами. – Львів: Видавнича кооператива «Червона калина», 1936. – 375 с.
4. Коссак Григорій Йосипович // Електронний ресурс. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B0%D0%BA_%D0%93%D1%80%D0%B8%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B9_%D0%99%D0%BE%D1%81%D0%B8%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87
5. Дідушок Василь Федорович // Електронний ресурс. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D1%96%D0%B4%D1%83%D1%88%D0%BE%D0%BA_%D0%92%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C_%D0%A4%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87

Ірина МУЗИКА
e-mail: muzyka7@ukr.net

ІДЕЇ НАЦІОНАЛ-СИНДИКАЛІЗМУ В КОНЦЕПЦІЇ РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ І САМОВРЯДУВАННЯ МИКОЛИ СЦІБОРСЬКОГО

Ідеологія націонал-синдикалізму, яка значною мірою вплинула на концепцію реформування місцевих органів влади і самоврядування М. Сціборського, сформувалася у Франції, як синтез націоналістичних ідей лідера «Аксьон Франсез» Шарля Морраса та концепції революційного синдикалізму Жоржа Сореля. На думку Ж. Сореля, нова пролетарська мораль і ідеологія можуть розвиватися вже в надрах капіталізму, всередині профспілок, цих чисто пролетарських органів. На базі профспілок формується нове суспільство, яке замінить існуюче капіталістичне. Разом з тим, у цій синтетичній концепції досить неоднозначним залишалося трактування понять пролетаріат та робітничий клас. Не було й однозначного розуміння питання, чи охоплювалися поняттям робітничий клас селяни (безземельні чи невеликі землевласники), вихідці з інтелігенції (інженери, офісні працівники, працівники сфери обслуговування, державні службовці, різні спеціалісти *[1]*.

Ідеологічному зближенню теоретиків синдикалізму сприяли націоналістичні настрої, які на початку XX ст. набули поширення практично у всіх країнах Європи. Як зазначав Франц Боркенау в праці «Світовий комунізм» (1962), в робітничому класі легше пробудити

націоналістичні настрої, ніж почуття міжнародної класової солідарності, особливо в періоди війн, як яскраво показали обидві світові війни двадцятого століття.

Зокрема, у листах Сореля до Міссіролі, як і в листуванні з Е. Бертом і Лагарделем, міститься багато ремарок антисемітського забарвлення, де він висловлює думки співзвучні Ш. Моррасу, який висунув ідею «державного» антисемітизму. В листах доводиться, що євреї шкідливі не самі по собі, а тому, що вони – чужаки, які отримали непропорційний вплив в країні, традиції якої ними ігноруються *[2]*.

Обидва теоретики, як зазначає Р. Кабешев, ненавиділи спадщину Вольтера, Руссо, Французької революції, раціоналізму й оптимізму, ліберальної демократії й буржуазного суспільства. Вони проголошували тотальну відмову від демократичного егалітаризму, гуманізму і пацифізму, закликали поважати право еліт керувати в суспільстві масами, захищали класичну культуру й інтенсивну віру в силу традиції і спадщини, розглядали католицизм як джерело дисципліни й фундаментальну складову цивілізації, яку вони намагалися вберегти від дії деструктивних сил. В своїй концепції революції Ж, Сорель намагався зруйнувати теорію природних прав, не визнавав права людини й намагався підірвати утилітарні, матеріалістичні засади демократичної політичної культури. Він намагався відродити виробничий капіталізм замість плутократичного паразитарного капіталізму великого капіталу, бірж, фінансистів, лихварів. В наступні роки саме на ґрунті цих ідей буде формуватися італійський фашистський рух і рух конформістів у Франції. Ідеї синтезу націоналізму і синдикалізму знайдуть своїх прихильників в багатьох країнах Європи *[2]*.

Багато у чому ідеї націонал-синдикалізму визначили зміст концепції реформи місцевих органів влади і самоврядування М. Сціборського. У своїй праці «Націократія» М. Сціборський доводив, що процес стратифікації суспільства розвивався в ході культурно-матеріального розвитку суспільств та поширення товарного обміну. Цей процес поглиблювався, витворюючи окремі суспільні групи (цехи, виробничі корпорації, стани) людей, зайнятих виробництвом конкретної господарських продуктів, обмін яких забезпечував їм існування. В давні часи почався процес суспільного розгалуження націй. Протягом останнього століття, в умовах капіталістичної системи виробництва продукції й обміну, господарський поділ відбувався прискореними темпами й оформився в сучасній технічно-виробничій спеціалізації й соціально-класовій диференціації суспільства. Розвиток суспільно-виробничої структури націй прямував органічними шляхами, відображаючи в собі більш ускладнені вимоги життя й господарської

продукції. «Розподіл суспільних функцій не обмежився на самій господарській ділянці; він впливав також на нерівномірну концентрацію багатств, запроваджував протилежність матеріальних інтересів, і спричинявся до витворення відповідних політико-устроєвих систем в історії, де право на владу й панування здобували упривілейовані, економічно сильніші групи, що накидали обов'язок послуху й господарську залежність матеріально-слабшим» *[3, с. 76]*.

В розвиткові внутрішніх відносин нації, на думку М. Сціборського, націократична концепція вбачає органічний процес сполучення духа й матерії, що витворює в кожну історичну добу притаманні їй суспільно-виробничі й устроєві форми. Конструктивне чи деструктивне значіння цих форм в даному історичному періоді залежить від їх своєчасності й пристосованості до збірних потреб суспільного організму, що невпинно розвивається. Тут спостерігається еволюція, що має свою логіку й ділить історію на певні послідовні етапи. Фундаментом своєї суспільно-виробничої й політичної будови «націократія вважає животворчі – характерні для нашої доби й інтересів Української Нації – основні групи селянства, робітництва й провідної, продукуючої інтелігенції, що є еманацією (втіленням) цих перших двох соціальних груп, ведучи їх у творчу, бадьору будучність не шляхами антагонізмів і війни «всіх проти всіх» – лише соціального миру й солідарности (співробітництва)» *[3, с. 78, 80]*.

Оптимальною для того часу формою суспільної організації для націократії М. Сціборський вважав державний синдикалізм. Синдикалізм в його розумінні – це насамперед зумовлене розвитком господарської спеціалізації об’єднання людей, зайнятих виробництвом у певній господарській галузі, для охорони їхніх професійних інтересів *[3, с. 87]*. Завданням революційного синдикалізму М. Сціборський вбачав в об’єднанні й захисті інтересів окремих професійних груп, що мають творити автономні господарські організми у вигляді синдикатів – «розпорошуючи в цей спосіб державу й розкладаючи її на ряд атомів». Натомість «синдикалізм націократії – уважаючи державу основою політичного й економічного розвитку національного суспільства своїм устроєм ще більше зміцнює її монолітність, бо перетворює окремі, об'єднані в синдикатах, соціальні групи в організми, що стають нерозривними, функціональними частинами самої держави, кермуючи нею та контролюючи її чинність в інтересах цілої нації. Державний синдикалізм розглядає всіх членів суспільства як виробників певних цінностей» *[3, с. 88]*.

На місцевому рівні об’єднання виробників повинні бути організовані у вигляді системи автономних синдикатів і мали виглядати таким чином: «Всі органічні клітини суспільства (виробничі групи) мають бути організовані в синдикати (спілки) відповідно до своєї праці, професій і господарських функцій. Основними групами, що репрезентуватимуть у синдикатах інтелектуальну й фізичну працю нації, є: продукуюча інтелігенція – поділена на різні фахові підгрупи (вчені, техніки, педагоги, літератори, лікарі, службовці і т.д.); робітництво всіх родів промисловості й транспорту, різних виробничих категорій; селянство та сільсько-господарське робітництво; ремісництво; власники промислових і торгівельних приватних підприємств, тощо. Представники конкретних фахів і професій на місцях (в містах, промислових і сільських осередках), організовані в синдикати окремої виробничої категорії, сполучатимуться згідно з адміністративно-територіальним поділом держави і принципом вертикальної централізації у вищі об’єднання; синдикалістичні союзи. Так, для прикладу, професія лікарів матиме місцеві синдикати, що об'єднуватимуться далі в повітові й краєві союзи, аж до загальнодержавного «Центрального Союзу Синдикатів Лікарів»; подібно творитиметься «Центральний Союз Синдикатів Робітників Гірничої Промисловості» і т.д. Синдикати та їх союзи в своєму внутрішньому устрою користуватимуться відповідними автономними правами (вибір керуючих органів, членська ініціатива, тощо)». Їх автономний статус мав забезпечити об'єднаним у них виробничим групам суспільства спроможність «здорової самодіяльності», а самі синдикати мали перетворитися на школу національно-політичного, громадського й професійного виховання членських мас. Такі синдикати мають бути наділені правом самостійного розвитку, але, одночасно, як складові елементи в державному організмі націократії, вони мають підпорядковуватися керуючому контролю держави. Публічно-правовий зміст синдикатів надає їм державного характеру (звідси й назва - державний синдикалізм у відмінність до неорганізованих, вузько-класових синдикатів капіталістичного правопорядку) *[3, с. 89–90]*.

На паритетних засадах з представників різних категорій синдикатів мали утворюватися Господарські Ради, до компетенції яких було віднесено вирішення таких проблем: узгодження інтересів окремих суспільних груп, захист інтересів праці, колективні договори, свідома керуюча участь і матеріальна зацікавленість робітників у виробництві підприємств, соціальне законодавство, справедливий перерозподіл національного доходу, планове визначення чергових завдань народного господарства в цілому і в окремих його частинах. Функціонуючи на різних рівнях адміністративно-територіального поділу держави, вони мали утворювати

Всеукраїнськуй Господарську Раду – дорадчий орган при законодавчій і виконавчій владі держави. Націократія відкидає участь політичних партій у державному управлінні. Свій державний устрій вона будує «на поєднанні спільної волі національного суспільства та його конструктивної самодіяльності за зверхницьким авторитетом нації-держави». Державний синдикалізм є важливим політичним чинником цього устрою. Місце партій у державних органах мали зайняти організовані на професійному принципі соціальні виробничі групи (синдикати), які є органічними складниками і репрезентантами загальних і часткових інтересів нації. Партії не існуватимуть *[3, с. 90–91, 98, 99]*.

Паралельно з соціальними виробничими групами, проект М. Сціборського, передбачав створення місцевих органів самоврядування. Українська Держава за адміністративним поділом мала складатися з країв, повітів і громад (міських, містечкових, сільських), що матимуть свої органи самоуправління та в межах встановленої законом компетенції керуватимуть місцевими публічними справами. В краях передбачалося створення власних представницьких органів – Краєві Ради й уряди. Кроєві Ради мали складатися з послів, обраних на певний термін у відповідній кількості від кожного повіту на засадах загального, прямого, рівного і таємного голосування більшістю голосів. У всіх адміністративних одиницях мали існувати також загальнодержавні адміністративні, господарські та інші установи, які, не створюючи паралелізму, повинні були виконувати розпорядження державного уряду. Представниками і очільниками державного уряду в краях передбачалися краєві начальники, які «автоматично являтимуться Головами Краєвих Рад» й зосереджуватимуть «три елементи державного управління: уряд, контроль і громадську самодіяльність». Загальнодержавна законодавча установа – Державна Рада мала обиратися з кандидатів, визначених у виборчих округах синдикатами та їх Господарськими Радами. Складені ними реєстри мали передаватися для голосування населенню виборчих округів *[3, с. 100]*.

Націонал-синдикалістська концепція реформування місцевих органів влади М. Сціборського знайшла своє відображення у «Нарисі проекту Основних Законів (Конституції Української держави) (1939 р.)*[4]*, в якій, зокрема, проголошувалося, що «Україна є суверенною, авторитарно, тоталітарною, професійно становою державою, що носить назву Українська Держава» (розд. 1, арт. 1). «Устрій Української Держави будується на засадах націократії. Націократія – це влада Нації в Державі, що спирається на зорґанізованій і солідарній співпраці всіх соціяльно-корисних верств, об'єднаних відповідно до їх суспільних і професійних виробничих функцій в представницьких орґанах державного кермування»

(розд. 1, арт. 2). «Послів до Державного Сойму мали визначати Виборчі Комісії, зложені з Мужів Довірря від професійно-станових орґанізацій, орґанів місцевої самоуправи, культурних та інших публично-правних установ, що знаходяться у визначених виборчих округах» (розд. 4, арт. 2). «В основу суспільного устрою Української Держави кладеться солідарна співпраця всіх соціяльно-виробничих верстви, яку нормує Держава в загальних інтересах Української Нації» (розд. 9, арт. 1). «…всі суспільні верстви Нації об'єднюються — відповідно до родів праці, професій і господарських функцій — в професійно-станових організаціях» (розд. 9, арт. 2). «Професійно-станові орґанізації є державними установами і об'єднуються, згідно з адміністративно-територіяльним розподілом держави і за принципом вертикальної орґанізації — в центральні установи, відповідно до родів і галузей праці, професій та господарських функцій, які вони заступаються. Всі повнолітні громадяни/ки/ Української Держави, що виконують певні виробничі функції в суспільстві, зобов'язані бути членами відповідних професійно-станових орґанізацій. Вийняток становлять ті громадяни/ки/, що позбавлені цивільних чи політичних прав. Окремий закон встановить форми професійно-станової орґанізації держави й суспільства» (розд. 9, арт. 3). «Діяльність центральних професійно-станових установ, що представляють окремі роди і галузі праці, професій та господарських функцій, координує й направляє, в межах цілої держави, Верховна Рада Національної Праці» (розд. 9, арт. 4). «Верховна Рада Національної Праці складається з мужів довір'я центральних професійно-станових установ, що представляють окремі роди й галузі праці, професій та господарських функцій у межах держави. Форми орґанізації Верховної Ради Національної Праці, її завдання та обсяг компетенцій встановить окремий закон. Верховну Раду Національної Праці скликає, відкриває, замикає й розв'язує Голова Держави» (розд. 9, арт. 5). «На чолі Верховної Ради Національної Праці стоїть її Президія в складі Голови, двох Заступників і чотирьох Членів, що призначаються наказом Голови Держави. Голова Верховної Ради Національної Праці є водночас Державним Секретарем Координації Національної Праці» (розд. 9, арт. 6). «Існування політичних партій, ґруп, орґанізацій та ідеольоґічних вільних гуртів — заборонене в в Українській Державі» (розд. 9, арт. 7). «Об'єднані в професійно-станових орґанізаціях працівники й працедавці мають у відповідних професійно-станових установах і у Верховній Раді Національної Праці своїх представників, які братимуть участь у вирішенні питань соціяльної політики й господарського виробництва Держави» (розд. 11, арт. 18). «Матеріяльні й продукційні відносини окремих суспільних ґруп, об'єднаних у професійно-станових орґанізаціях, як і стосунки внутрі цих орґанізацій, чи між ними, реґулюються під доглядом і

контролем Верховної Ради Національної Праці. Працедавці і працівники матимуть у рямцях Кодексу Праці й при контролі Верховної Ради Національної Праці право персональних і колєктивних умов у справах, що стосуються їх інтересів. Страйки робітників і льокавти працедавців заборонені законом, як незгідні з поняттям націократичної Держави та суперечні засадам національної й соціяльної солідарности» (розд. 11, арт. 20).

Не зважаючи на переважно утопічний і суперечливий характер багатьох положень, націоналістично-синдикалістська концепція реформування місцевих органів влади і самоврядування М. Сціборського знайшла відображення в ряді установчих документів Організації українських націоналістів, зокрема націократична концепція М. Сціборського була взята за основу, як форма української державності за рішенням Другого великого збору ОУН (серпень 1939 р.) *[5, с. 401–402]*.

Література

1. *Букчин Мюррей* Призрак анархо-синдикализма [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.libfront.org/2014/prizrak-anarho-sindikalizma
2. *Кабешев Р. В.* Ж. Сорель и Ш. Моррас - первые попытки соединения идей синдикализма и национализма [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://pravaya.ru/ks/20527
3. *Сціборський М.* Націократія. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика». – 2007. – 112 с.
4. *ЦДАГО України*, фонд 3833, опис 1, спр. 7, листи 1–9 (двосторонні)
5. *Українська* суспільно - політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали/ Ред. Гунчак Т., Сольчаник Р. – Т.2. – Б.м.: Сучасність, – 1983. – 381с.

Микола ПОЛІКОВСЬКИЙ

e-mail: inpp.dept@lpnu.ua

ПОЛІТИКО-ПРАВОВЕ РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ: ПОВІЛЬНИЙ ПОСТУП

Попри розв'язану путінською Росією *світову гібридну війну*, складовою частиною якої є *«гаряча» російсько-українська війна*, реформи в Україні, безумовно, тривають. В умовах фактичної війни за незалежність проти російського агресора необхідно якісно провести ці назрілі, конче необхідні перетворення, щоби зміцнити основи національної держави і правової системи; структурно, системно перебудувати неефективну, сировинну, пострадянську економіку; поліпшити державне управління в усіх сферах;

створити сприятливі умови для розвитку громадянського суспільства. Відповідати на ці та багато інших серйозних викликів треба негайно, щоб не втратити головного – *української національної державності*. Причому часу на «розкачку» практично не залишилося.

Запитаємо: чи є *політична воля* у вищих очільників, інших можновладців, т. зв. еліти, на проведення реформ? Відповідь: є, однак, лише мінімальна, тому процес повільного реформування відбувається під постійним тиском західних партнерів, антипутінської коаліції і – українського громадянського суспільства.

Однією з важливих складових комплексу актуальних змін є реформа *місцевого самоврядування*, тісно пов'язана, насамперед, з адміністративно-територіальною реформою. Очевидно, процес реформування має складний багатоаспектний, комплексний характер, тому необхідно визначити *стратегічні пріоритети*. Реформа місцевого самоврядування і є одним з таких важливих пріоритетів. Як і будь-яка реформа в інтересах людини і громадянина, вона потребує значного інформаційного, ресурсного, кадрового та іншого забезпечення, підготовленої команди реформаторів, здатних нести політичну відповідальність. Одначе, з цим усім є великі проблеми. Принагідно згадаємо, хоча б профанацію реформ міліції, прокуратури (і суду). І це не дивно: олігархам, олігархічному державно-правовому режимові, справжні реформи в інтересах людей, громадянського суспільства, словом, в *національних інтересах*, не потрібні, бо інтереси олігархів і переважної більшості громадян, здебільшого, не співпадають. З огляду на це, багата і потужна за своїм потенціалом Україна за рівнем розвитку, за багатьма іншими важливими показниками, опинилася у світових рейтингах на жалюгідних позиціях.

За роки незалежності (з 1991 р.) у цій ділянці було зроблено чимало, але результату - створення ефективної, розвиненої, міцної системи місцевого самоврядування європейського зразка *[1; 2; 7]*, не було досягнуто. На сьогодні маємо *гібридну, пострадянську систему місцевого самоврядування*, яка часто не працює в інтересах громадян, не надає усіх необхідних, якісних послуг мешканцям територіальних громад. Стан справ у цій сфері відбиває, як у дзеркалі, загальну системно-кризову ситуацію на місцях, у регіонах, у суспільстві, державі, країні загалом.

Усе вищезазначене й визначає *актуальність теми*, яку розкриваємо у представлених тезах.

Вочевидь, оптимальна, дієва модель місцевого самоврядування є ознакою цивілізованої європейської держави соціально - демократичного типу (незалежної, суверенної, правової, демократичної, соціальної), яка опирається на зріле громадянське суспільство (Швеція, Швейцарія,

Німеччина та ін.). Для досягнення цієї мети в Україні потрібні неабиякі зусилля з боку Верховної Ради, Президента, Кабінету Міністрів, громадськості, експертного середовища, а також підтримка і усебічна допомого наших міжнародних партнерів. Тим більше, що Президентом України (П.Порошенко), основним політичним гравцем, авторитарним лідером, який фактично приймає усі основні політичні рішення у парламентсько-президентській республіці, Кабміном (В.Гройсман), Верховною Радою (А.Парубій) проголошено *курс на децентралізацію* влади, формування ефективної системи місцевого самоврядування, як основи європейської, правової, демократичної і заможної держави. Переконані: необхідно прийняти й новий закон про місцеве самоврядування, адже попередній від 21.05.1997 р. давно застарів *[3]* та й інші необхідні нормативно-правові акти.

На сьогодні перших успіхів досягнуто у *фінансовій децентралізації*. Так, більше коштів залишається в об'єднаних територіальних громадах (ОТГ), а не спрямовується, по-старому, в центр, до Києва. Відбувається процес об'єднання територіальних громад та, відповідно, виборів їхніх нових очільників. Загалом, на початок активної фази муніципальної реформи в Україні налічувалося 12 тис. місцевих громад. За даними Олександра Мазурчака, заступника голови Клубу мерів, а також одного з керівників політичної партії «Наш край», передбачається скорочення їх кількості наполовину – до 6 тис., на першому етапі реформи. Нині приблизно 50 % місцевих громад не спроможні розвиватися з фінансової точки зору. Реформатори переконані, що очолювати громади мають господарники і основні потреби мешканців треба задовольняти на місці, без звернення за допомогою до Києва. До речі, таким успішним «господарником» вважався й голова м. Львова А.Садовий. Однак, він заснував політичну партію «Самопоміч», яка стала парламентською партією, і разом з іншими партіями приєднався до опозиції Президентові та пропрезидентським силам. Відтак, п. Андрій перетворився в політика, репутацію якого сильно підмочила сумнозвісна «сміттєва криза», до певної міри створена штучно.

Разом з тим, як показує практика, за підсумками останніх виборів керівництво ОТГ перемогли багато представників молодої партії «Наш край» - нової політичної сили, але часто представленої старими обличчями. Як вважають, це кишенькова опозиція Банкової, колишні екс-регіонали. Якісно нові політичні сили не представлені на виборчих перегонах, адже бачимо «Батьківщину (Ю.Тимошенко), Радикальну партію (О.Ляшка), «Опозиційний блок», «Розумну силу» (Захарченка - Пшонки).

На думку політичного експерта В.Фесенка, місцеві бізнес-клани, зрозумівши значення розгортання «децентралізації», активно включилися у боротьбу за нові можливості та ресурси *[4, с. 6],* захоплюючи владу у ОТГ. Причому вибори стають все бруднішими, задіяний увесь перевірений арсенал «старих методів» - адмінресурс, підкуп виборців, маніпуляції з бюлетенями, тітушками на виборчих дільницях. Застосовуються й інші витончені, брудні політтехнології.

Децентралізація влади означає також, що органи місцевого самоврядування, які представляють ОТГ і складають недержавну гілку публічної, політичної влади *[5; 6]* покликані усебічно представляти інтереси громад, зробити їх самодостатніми, особливо у фінансових питаннях. Це означає, серед іншого, що члени громад приймають оптимальні, виважені рішення і ефективно їх реалізовують. Водночас, нині 35% громад мають прибутки нижчі від середнього рівня по Україні, тому без дотацій з боку держави не виживуть. Натомість, лише 6% громад мають рівень прибутків вищий ніж середній по Україні.

За яким же критерієм створюються об'єднані територіальні громади - чіткої відповіді немає. Ці громади насправді різні за розміром. Ідея об'єднання, укрупнення громад загалом добра, але реалізація її в інтересах громадян - місцевих мешканців, в основному, *незадовільна.*

Зрозуміло, що в інтересах кожного громадянина швидко і якісно задовольнити усі свої життєві потреби, до прикладу, отримати якісну медичну допомогу; адміністративні, освітні послуги тощо. Одночасно, тут виникає гостра проблема наявності відповідної сучасної інфраструктури, середовища, умов, передусім доріг. До речі, для сусідніх держав – Польщі, Литви та ін. – це вже минулий етап. Принагідно зазначимо, за оцінкою іноземних експертів «в Україні не дороги, а напрямки руху». До того ж, усі землі (головна сакральна цінність України) за межами населених пунктів районні державні адміністрації передали Державному земельному кадастру.

За великим рахунком для людей ситуація не змінюється на краще. Тому ставлення до реформи місцевого самоврядування, здебільшого, негативне. З огляду ще й на загальний низький рівень довіри до влади - як місцевої, так й центральної, Уряду, Президента, парламенту. Причому районні державні адміністрації залишаються, районні ради – так само. Однак, у ситуації, коли гроші перетікають у територіальні громади і там осідають, ці районні інституції уже стають зайвими, анахронізмом. Очевидно, місцеві мешканці хочуть приєднатися до повноцінних, самодостатніх громад, адже, може виникнути ситуація, коли дотації з центру можуть припинити. Разом з тим, є окремі громади, які не увійшли до об'єднаних громад, і,

відповідно, їх просто заженуть адміністративними методами у певні спільноти.

Підсумовуючи, зазначимо: реформа місцевого самоврядування в Україні відбувається в умовах докладення мінімальної політичної волі можновладців, повільно, небезпроблемно, долаючи опір незацікавлених сил і ще далека від завершення.

Література

1. Європейська хартія місцевого самоврядування: Рада Європи; Хартія, Міжнародний документ від 15.10.1985 // Офіційний сайт Верховної Ради України – http://zakon.rada.gov.ua/.
2. Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування: Верховна Рада України; Закон від 15.07.1997 № 452 / 97 – ВР // Офіційний сайт Верховної Ради України. - http://zakon.rada.gov.ua/.
3. Про місцеве самоврядування в Україні: Верховна Рада України; Закон від 21.05.1997 280/97-ВР (зі змінами) // Офіційний сайт Верховної Ради України. – http://zakon.rada.gov.ua/.
4. *Пукіш – Юнко І.* Замість гречки – «трутка» для жуків, замість третьої сили – партія Захарченка – Пшонки // Високий Замок, 11-17 травня 2017. – С.6.
5. *Камінська Н.В.* Місцеве самоврядування: теоретико-історичний і порівняльно-правовий аналіз. Навч. посіб.-К.: КНТ, 2010. – 210 с.
6. *Погорілко В.Ф.* Муніципальне право України.-К.: Юрінком Інтер, 2006. – 402 с.

Богдан СТЕЦЮК

e-mail: bohdan1702@ukr.net

СПІВВІДНОШЕННЯ ОРГАНІВ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ТА СУДОВОЇ ВЛАДИ В ЧАСИ ГЕТЬМАНЩИНИ

Особливий інтерес викликає формування органів місцевої влади в період Гетьманщини, коли на заміну польській системі правління приходить власна організація функціонування Гетьманщини як цілісного державного організму. Певної уваги заслуговує така важлива інституція, як суд та його взаємодія і взаємозв'язок з тогочасними адміністративними органами влади. Потрібно зазначити, що створена в ході та після Національно-визвольної війни нова судова система мала суттєвий недолік, який впливав і на судочинство. Адміністративні та судові функції ніяк не розмежувалися. Більше того, на території Української козацької держави,

як зазначає В.А. Дядиченко, «судовий процес проводила переважно адміністрація» *[1, с. 313]*.

Самі суди були головною інстанцією, яка виконувала процесуальні дії, і це знайшло своє відбиття у численних джерелах того часу, де судом називається не тільки орган, що ухвалює вирок, а й сама судова дія, тобто процес *[2, с. 21]*.

Система влади, яка склалася в Українській козацькій державі, наділяла вищою судовою владою гетьмана України, проте формально він рідко виступав у ролі судді, хоч мав на це право. Гетьман неодноразово перевіряв скарги і направляв їх Раді генеральних старшин для розслідування на місці, а іноді надсилав своїх довірених для розгляду справи у нижчих судах, його посланці брали участь у засіданні полкових судів, коли, зокрема, слухалися важливі або специфічні справи, або сторонами були впливові особи. В деяких випадках вони милували засуджених *[3, с. 6-7]*. Але, як справедливо відзначають М.Слабченко та А.Яковлів, «судова юрисдикція над генеральною і полковою старшиною з кримінальних справ з 60-х років XVII століття починає обмежуватися Московським царством, яке контролювало діяльність гетьманського суду та судочинства в апеляційному і наглядовому порядку» *[4, с. 47, 5, с. 77]*.

Потрібно відзначити, що гетьман неодноразово доручав різним представникам генеральної старшини проводити слідство *[6, с. 463]*. Такою була їх участь у юридичному процесі та їх процесуальні функції. До складу судової колегії генеральної старшини, як пише В.М. Єрмолаєв, «входили постійні члени ради, а в разі необхідності, для розслідування окремих важливих кримінальних справ, задіювалися полковники, сотники, представники від царського уряду, духовенства, міщан» *[7, с. 32]*.

Важливу роль у юридичному процесі Української козацької держави відігравав Генеральний військовий суд, або Генеральний суд. Проте, як свідчать архівні документи, знаходився у резиденції гетьмана, функцією якого було затвердження прийнятих судом декретів, а також з волі гетьмана або когось з генеральних старшин в його праві було проведення судочинства зі справ, підсудних нижчим судам *[8, арк. 1-4; 9, арк. 19]*.

У наступному щаблі судової системи – полковому уряді, незважаючи, що до його складу входив полковий суддя ЯК найбільш компетентна особа, і вже за своїм становищем покликана виконувати функції правосуддя, вирішальним було слово полковника. В другій половині XVII ст. склад полкового суду формувався в своїй більшості з представників органів влади, зокрема – полковник, отаман, війт, бурмістр, а також дехто з полкових або сотенних старшин *[10, с. 36]*.

Ще одним органом на рівні полкового правління, котрий був наділений судовою компетенцією, була полкова канцелярія. Розглядом судової справи, а також проведенням досудового слідства зазначена інстанція починала займатися тільки за розпорядженням полковника. Звідси випливає, що обома цими органами керував полковник і він міг координувати їх діяльність, розподіляти обов'язки, давати такі доручення та вказівки, які вважав за необхідне.

Зі становлення полково-сотенної системи і у зв'язку з цим зростання реальної влади полковників призвело до поступового посилення їх впливу на ратушні й магістратські органи влади та перетворення останніх у залежне від полкових урядів становище *[11, с. 181]*. Цей процес досить рельєфно простежується, починаючи з 60-х років XVII ст., при аналізі складу головуючих у міських судах. Характерний приклад наводить з цього приводу В.М. Єрмолаєв. У Полтавському міському суді у вказаний час головували полковники Г. Витязенко, О. Ковінька, Ф. Жученко та ін. *[12, с. 64]*.

Як і в полкових судів, так і в сотенних судів були тісні взаємостосунки з ратушними судами, особливо з проведення попереднього слідства Але як і полкова старшина, так і сотенна прагнула підім'яти під себе ратушні суди. Як свідчать документи, на кінець XVII ст. сотники остаточно завершили цю боротьбу на свою користь.

Ще нижче сотенного знаходився сільський суд, який розслідував і розглядав мало важливі справи, що стосувалися козаків і селян. В основному це були дрібні бійки, крадіжки, випас худоби на чужому полі. Така слідча дія як обшук покладалася на війта та отамана. Коли вищий суд (сотенний, полковий) прибував для розгляду справи в село, то до його складу вводилися отаман і війт. Іноді їх закликали до вищого суду для розгляду справи, якщо в ньому розглядалася справа громадян села, в розслідуванні якої вони раніше брали участь. До цього часу дослідникам не вдалося знайти значних документальних матеріалів про судочинство сільських судів, тому висновки про їх діяльність є дуже гіпотетичними. Відсутність матеріалів про сільські суди пояснюється тим, що їх не може бути по природі, оскільки документальних записів не велося і судочинство було усним.

Отже, в період Гетьманщини було сформовано свою судову систему, яка мала специфічні ознаки. Незважаючи на об'єктивні причини, суттєвим недоліком судоустрою в даний період було поєднання судової влади з адміністративною. Це виявлялося в залежності судів від адміністративних органів влади та призводило до бюрократизму й судової тяганини. Також через цю негативну обставину суттєво понизився рівень тогочасного судочинства і судоустрій козаччини став нижчим від судоустрою за Литовськими статутами.

Література

1. *Дядиченко В.А.* Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII - початку XVIII ст. / Дядиченко В.А. - К.: АН УРСР, 1959. - 532с.
2. *Падох Я.* Ґрунтове судочинство України-Гетьманщини на Лівобережній Україні у другій половині XVII - XVIII століття / Падох Я. - Львів: НТШ, 1994. - 196с.
3. Мотыжинский архивъ. Акты Переяславского полка. XVII–XVIII в. – Киев: Типография К. Н. Милевского, 1890. - 249 с.
4. *Слабченко М.* Центральные учреждения Украины XVII - XVIII ст.: конспект лекций, читанных с 10 июня по 14 июля / Слабченко М. - Одесса: Губ. Ком. Просвіти, 1918. - 97 с.
5. *Яковлів А.* Українсько-московські договори в XVII - XVIII віках / А. Яковлів // Праці укр. наук. ін-ту. - Кн.3. - Варшава, 1934. - Т.XIX. - 175 с.
6. *Лазаревский А.* Описание старой Малороссии: Материалы для истории заселения, землевладения и управления / Лазаревский А. - Т.1: Полк Стародубский. - К.: Тип. К.Н.Милевского, 1888. - 506 с.
7. *Єрмолаєв В.М.* Органи влади і управління Української держави (друга половина XVII – XVIII ст.): навч. посібник / В.М. Єрмолаєв, А.І. Козаченко. - Харків: Право, 2002. - 176 с.
8. ЦДІАК України. - Ф.51. Генеральна військова канцелярія - Оп.3.- Спр.963.
9. ЦДІАК України. - Ф.59. Київська губернська канцелярія - Оп.1. - Спр. 6361.
10. *Пашук А.Й.* Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII-XVIII ст. (1648 - 1782) / Пашук А.Й. - Львів: Вид-во Львів. у-ту, 1967.- 178 с.
11. *Левицкий О.* Очерки народной жизни в Малороссии во второй половине XVIIст. / О. Левицкий. - К.: Киевская старина, 1902. - 311 с.
12. Єрмолаєв В.М. Органи влади і управління Української держави (друга половина XVII – XVIII ст.): навч. посібник / В.М. Єрмолаєв, А.І. Козаченко. - Харків: Право, 2002. - 176 с.

Іван ТЕРЛЮК

e-mail: i.terlyuk2406@gmail.com

«УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА» В УКРАЇНІ: ОРГАНІЗАЦІЯ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ Й САМОВРЯДУВАННЯ (правові аспекти)

Українська історіографія не дає однозначних оцінок місцю і ролі «*Української Держави*» (тут і далі виділення наше – *І.Т.*) або *гетьманату* у

вітчизняних державотворчих процесах. Другу за порядком українську національну державну формацію доби Визвольних Змагань трактують, і як прояв консервативної революції (напр., Ю.Терещенко) *[5]*, і як «малоросійський» проект (напр., О.Скороход) *[4]*.

Так само важко однозначно визначити й характер державної системи, до якої прямував гетьман. Погоджуємося з Я.Грицаком, що найправдоподібніше це мала бути конституційна монархія, однак відмінна від традицій самодержавної системи в Росії *[1, с.127]*. Вважаємо, що також можна погодитися з тими дослідниками, які пропонують розглядати гетьманат Павла Скоропадського такою державою, що мала характер експерименту і базувалася на переплетенні монархічних, республіканських і диктаторських засад *[3, с. 9]*.

Таке поєднання основних концептів розвитку держави було закріплене у конституційному законодавстві. Так, в основу «*Законів про тимчасовий державний устрій України*» - сукупного нормативно-правового акта, об'єднаного завданням конструювання каркасу нової влади - було покладено ідею короткочасної сильної влади, яка мала об'єднувала законодавчу, виконавчу, так і, до певної міри, судову владу. Що стосується правових засад організації місцевої влади й органів самоврядування, то у гетьманській конституції про це йшлося жодним словом *[Див.: 7, с. 39-43]*. Хоча у новітньому українському Гетьманаті, як нам видається, передовсім, вагомим фактором, що сприяв підвищенню рівня управління державою була ефективно налагоджена організація адміністративної влади на місцях *[6, с. 106-111]*.

Для опанування становища і впорядкування місцевої адміністрації гетьманський уряд повернувся до старої (російсько-імперської - *І.Т.*) схеми територіально-адміністративного устрою з поділом усієї території держави на губернії – повіти – волості. Як окремі адміністративно-територіальні одиниці в Українській Державі існували «*градоначальства*» для великих міст – Києва, Одеси та *Поліське староство* з центром у м. Мозир (утворене з приєднаних Річицького, Пінського і Мозирського повітів Мінської губернії).

Дієвий адміністративний апарат в Україні Павла Скоропадського було фактично створено за декілька місяців. Відтак, уся повнота влади на місцях - у губерніях та повітах - належала *старостам*, що призначалися з середовища місцевих землевласників та земських діячів. У підписаному 14 травня 1918 р. Ф.Лизогубом, на той час міністром внутрішніх справ, офіційному наказі про їх призначення зазначалося, що «з моменту перевороту державної влади на Україні (29 квітня 1918 р.) усуваються від посад у відставку усі повітові комісари та їх помічники… з обов'язком

передати службові справи призначеним на ці посади повітовим старостам» *[7, с. 82]*. Губернські та повітові старости підпорядковувалися міністру внутрішніх справ Гетьманату, і за своїм статусом практично прирівнювалися до царських губернаторів та повітових справників.

На чолі управлінь «градоначальництв» у столиці та в Одесі стояли столичний і міські отамани. Київське та одеське отаманства були сформовані 1 серпня 1918 р. згідно із «Постановою про створення управління київського столичного отамана» *[Див.: 7, с. 202-203]* та «Законом про створення управління одеського міського отамана» *[Див.: 7, с. 205-206]*. Обсяг повноважень столичного та міського старост був аналогічний повноваженням губерніальних старост.

Велике значення для упорядкування місцевого управління мало прийняття Закону «*Про штати та склад управлінь губерніальних і повітових старост*» від 10 серпня 1918 р, яким уряд асигнував близько 5 млн. крб. на їхнє утримання *[7, с. 237]*.

Притримуючись російсько-імперської традиції в організації державної влади, Закон «*Про зміни в законодавстві про волосні, повітові та губернські установи з управління сільськими місцевостями*» (30 листопада 1918 р.) відновив інститут колишніх «земських начальників», і, за прикладом російських «повітових з'їздів» і «губернських присутствій», у повітових і губерніальних центрах Української Держави утворювалися *ради по сільських справах [7, с. 381-385]*.

Особливістю функціонування державної влади в Гетьманаті, зокрема й на рівні місцевого управління - переважно етнічно-російський характер державного апарату. Але дослідники справедливо наголошують, що до честі П.Скоропадського, він намагався українізувати державний апарат (в усіх установах і військових частинах були створені курси українознавства). Слід наголосити, що російське чиновництво, яке засіло в державній адміністрації і йшло на службу до гетьмана виключно з прагматичних міркувань (їх приваблювала, передусім, та обставина, що гетьманська держава гарантувала певний мінімум стабільності), було більше зацікавлене у відновленні імперії, аніж розбудові національної держави українців. Це певною мірою спричиняло загострення соціально-політичної ситуації в Україні. Не сприяли стабілізації в країні самі методи діяльності місцевих органів влади, серед яких були каральні акції, катування селян, грабунки та розстріли *[1, с. 129-130]*.

Але чи не найбільше ускладнювало роботу гетьманських органів та установ постійне втручання окупаційної влади, що проводила грабіжницьку політику в Україні. До Німеччини ешелонами вивозилось продовольство і промислове устаткування. Розпочалося масове

повернення в Україну землевласників і промисловців, яким поверталися землі, маєтки, заводи, фабрики, виплачувалися компенсації за збитки.

Як спроба впорядкування відносин місцевих органів влади з австро-угорським командуванням, стало започаткування інституту *Генерального Уповноваженого* на всіх українських землях, де перебувала австрійська армія. Уповноважений мав власний штаб, який повинен був дбати про інтереси населення і фактично виконував функції уряду на території перебування австрійських військ – у Катеринославській, Подільській, Херсонській та Таврійській губерніях. Уповноважений призначав усіх цивільних урядовців і міг тимчасово припинити діяльність адміністративних інституцій; контролював дії військових частин держави, що перебували на території цих губерній; видавав різноманітні циркуляри тощо. Був підзвітний тільки гетьманові та голові Ради міністрів.

Характерною рисою державної територіальної політики гетьмана П.Скоропадського було його намагання на практиці реалізувати принцип соборності українських земель і повернути територіальні втрати попередніх часів.

Гетьман ставив питання про організацію адміністративного поділу державної території відповідно до етнічного розселення українців. Цьому сприяв ухвалений П.Скоропадським Закон «*Про тимчасове розповсюдження української державної влади*» (25 травня 1918 р.). Згідно з його статтями, було визнано, що у разі приєднання до Української Держави нових територій на них негайно поширюється гетьманська державна влада. Були визначені дії судових органів на цих землях, а також повноваження прокуратури та Міністерства внутрішніх справ *[7, с. 91-92]*.

Переважно дипломатичними зусиллями до Української держави було прилучено: Гомельський повіт Могилівської губернії, Путивльський і Рильський повіти Курської губернії – до Чернігівщини, інші українські повіти Курської (Суджанський, Грайворонський, Білгородський, Новоскольський) та Воронезької (Валуйський) губерній – до Харківської губернії України. Останніми були приєднані Холмщина, Підляшшя, Берестейщина (12 повітів), які склали одну губернію – *Холмську*, і вперше за сотню років були інтегровані в українську політичну систему.

Активною була українська зовнішня політика в Криму. Завдяки цьому кримські політичні кола виявили бажання увійти до складу Української Держави на правах автономії (вересень 1918 р.). Хоча входження Криму і було юридично оформлене, проте остаточно українська влада на півострові не утвердилася через загострення політичної ситуації.

Зі стратегічних міркувань до складу Української Держави було включено й частину етнічних білоруських земель. Багатообіцяючим був

початок українсько-румунських переговорів про долю українських земель Бессарабії (Аккерманщини й Хотинщини), окупованих Румунією. На користь Української Держави розв'язувався і територіальний спір з Донським урядом тощо.

Що стосується місцевого самоврядування, то офіційна позиція уряду щодо його організації уперше була оприлюднена в «*Урядовому повідомленні про державний устрій та політику Української Держави*» від 10 травня 1918 року. Там, зокрема, йшлося про те, що «городське і земське самоврядування занадто дорогі для теперішнього правительства, в склад якого увійшли люди з довгою попередньою діяльністю на ниві місцевого життя, і підозріння в бажанні правительства скоротити права місцевого самоврядування і усунути від нього широкі слої населення повинні по цій причині остаточно відпасти» *[7, с. 77]*.

Така позиція викликана, можливо, тим, що органи місцевого самоврядування Української Держави утворені (а фактично, відновлені - *І.Т.*) у формі земств і міських зібрань, перебували під впливом опозиційних до гетьмана українських політичних партій. Часто це було причиною їхнього протистояння з місцевою адміністрацією. А на загал, антиурядова позиція органів самоврядування викликала зворотну реакцію влади. Приміром, у травні Міністерство внутрішніх справ заборонило з'їзд представників міст. А губернський староста від 29 червня 1918 р. згідно із Законом «*Про надання губернським старостам права розпускати волосні земські зібрання та управи*» отримував право з дозволу міністра внутрішніх справ розпустити органи місцевого самоврядування, якщо їхні дії порушували межі компетенції чи суперечили державним інтересами. Замість розпущених органів самоврядування губернські старости тимчасово призначали волосні ради, які складалися з 3–5 осіб *[7, с. 133-134]*.

Водночас, гетьманський уряд намагався створити на місцях лояльні до гетьмана органи місцевого самоврядування, насамперед змінивши для цього порядок їх формування. Для цього постанова ще Тимчасового уряду про вибори губернських і повітових гласних (21 травня 1917 р.), якою запроваджувалося загальне і рівне виборче право, скасовувалася. А прийнятий власний Закон про вибори губернських та повітових земських гласних (16 вересня 1918 р.), по суті, відновлював російсько-імперські правила проведення виборів, коли право голосу давало наявність нерухомого майна, підприємства або стану та освіти.

Запроваджувалася *куріальна система виборів*. Усі виборці поділялися на три виборчі курії: 1) платники вищих ставок податків, особи з вищою освітою, ті, хто володіє землею і провадить власне господарство; 2) платники середніх податків, в яких гетьман, сподіваючись знайти

соціальну опору своєму режиму, виділив в окрему категорію громадян-козаків; 3) решта платників. У містах правом участі у виборах користувалися усі громадяни, які перебували у місті на день виборів не менше одного року і сплачували податки чи збори зі свого майна на користь міста.

Активне виборче право надавалося лише наділеним майном особам усіх національностей, починаючи з 25-річного віку, певні обмеження встановлювалися для жінок, не допускалися до виборів ченці, військовослужбовці, студенти та учні, адміністративний та судовий апарат, чужоземні піддані, божевільні та глухонімі. Гласних (депутатів) передбачалося обирати таємним голосуванням терміном на три роки. У міські органи самоврядування гласні обиралися на чотири роки і мали виконувати свої обов'язки на громадських засадах *[7, с. 280-290]*.

Згідно із задумом, куріальна система виборів мала привести до того, щоб земське життя скеровували представники вищих станів та заможні хлібороби. Втім, на реалізацію цих задумів історія гетьманові часу не відвела.

Підсумуємо вищевикладене кількома тезами. *По-перше*, гетьман Павло Скоропадський першим з-поміж українських національних державних формацій 1917-21 рр. здійснив реальні кроки по «соборизації» українських земель. Взятий курс на організацію адміністративного поділу державної території відповідно до етнічного розселення українців дозволив долучити до Гетьманату значні території, де українці становили більшість населення. *По-друге*, в основі організації місцевої влади Української Держави лежала російсько-імперська схема територіально-адміністративного устрою. Обсяг повноважень і місце в структурі влади очільників гетьманської місцевої адміністрації – старост та отаманів – майже повністю відповідали повноваженням російських губернаторів, справників і градоначальників. *По-третє*, територіальне самоврядування у формі земств і міських зібрань було позбавлене загального та рівного виборчого права. Серйозною проблемою гетьманського уряду був конфлікт між місцевою адміністрацією та органами місцевого самоврядування, що перебували під впливом опозиційних до гетьмана українських політичних партій.

Література

1. *Грицак Я.* Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX-XX ст. / Ярослав Грицак. - К.: Ґенеза, 1996. – 360 с.
2. *Копиленко О.Л, Копиленко М.Л.* Держава і право України. 1917 – 1920: Навчальний посібник / О.Л.Копиленко, М.Л.Копиленко. – К.: Либідь, 1997. – 208 с.

3. *Подковенко Т.* Конституційне законодавство Української держави гетьманату П.Скоропадського / Т.Подковенко // Підприємництво, господарство і право. – 2005. - №6. – С.8-12.
4. *Скороход О.В.* Гетьманат 1918 року як «малоросійський» проект / О.В.Скороход // Гетьманат Павла Скоропадського:історія, постаті, контроверсії. Всеукраїнська наукова конференція 19-20 травня 2008 р. Збірник. - К.: Вид-во Олени Теліги. - 2008. - С. 52-60.
5. *Терещенко Ю.І.* Гетьманат Павла Скоропадського як прояв консервативної революції / Ю.І.Терещенко // Гетьманат Павла Скоропадського:історія, постаті, контроверсії. Всеукраїнська наукова конференція 19-20 травня 2008 р. Збірник. - К.: Вид-во Олени Теліги. - 2008. - С. 13-40.
6. *Терлюк І.Я.* Національне українське державотворення 1917-1921 рр.: історико-правовий нарис / І.Я.Терлюк. – Львів: Вид-во Тараса Сороки, 2007. - 260 с.
7. Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали. У 2 т. / Ред. кол.: В. Верстюк (відп. ред.), О.Бойко, Н.Маковська, Т.Осташко, Р.Пиріг; Упорядн.: Р.Пиріг (керівн.), О.Бойко, А.Гриценко, О.Кудлай, О.Лупандін, Н.Маковська, Т.Осташко, О.Щусь. НАН України. Інститут історії України; Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Т. 2. – К.: Темпора, 2015. – XX + 412 с.

Орися ТЕРЛЮК
e-mail: miss.terlyuk@gmail.com

ОНЛАЙН-ПЕТИЦІЇ ЯК ФОРМА ЗВЕРНЕННЯ ДО ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ І МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Останнім часом на позиції лідера серед українських веб-сайтів з огляду на відвідуваність та активну участь у його роботі виходить електронний портал глави Української держави. Причиною такої вражаючої популярності сайту Президента України без сумніву можна вважати введення нового механізму комунікації влади та суспільства – *електронних петицій*.

На сьогодні електронні петиції існують у багатьох країнах світу. Більше 70 держав використовують цей інструмент взаємодії суспільства та влади. Головна мета такого документу – звернути увагу суспільства в цілому або влади на існуючу проблему у будь-якій сфері політики, економіки, громадського життя тощо.

Термін «петиція» (petitio) з латинської перекладається як пошук, вимога, прохання. В юридичній енциклопедії за редакцією Ю. Шемшученка петиція розтлумачена як колективне письмове звернення громадян з того або іншого питання, яке подається здебільшого главі держави чи іншим органам державної влади та місцевого самоврядування *[6, с. 513]*.

За юридичним характером петиції можуть бути консультативними та імперативними.

Імперативні петиції мають обов'язковий характер для органів влади. Наприклад, регламентом законодавчого органу Латвії передбачено, що будь-яка петиція, яка отримала підтримку 10 000 громадян, обов'язково має бути включена до повістки дня засідання Сейму *[5]*.

Консультативні петиції запроваджуються для аналізу суспільної думки та виявлення гострих і болючих проблем суспільства і влади. Правових наслідків така петиція не має. Як зазначає координатор Громадської компанії «За відповідальну владу», співавтор альтернативного законопроекту про впровадження системи електронних петицій в Україні, голова правління Українського центру прямої демократії, експерт І.Курус – поки відсутня чітка ідентифікація особи, яка підписує петицію, петиція може мати виключно консультативний характер *[3]*. Саме такий характер петиції запроваджено в Україні.

Процес підготовки до введення в Україні практики електронних петицій розпочався у 2009 р., коли Україна, як і інші держави, що є учасниками Ради Європи, отримала Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-учасникам з електронної демократії *[4]*.

У документі мова йшла у тому числі і про необхідність запровадження системи електронних петицій як дієвого механізму співпраці влади та суспільства. У червні 2013 р. про електронні петиції в Україні заговорили активісти Громадського руху «За відповідальну владу», коли почали розробку законопроектів «Про вотум недовіри посадовим особам» та «Про право громадян ініціювати розгляд нормативних документів органами влади та місцевого самоврядування», які передбачали використання електронних петицій *[3]*. Утім реально до практики електронних петицій українці долучилися лише у грудні 2013 р., коли було запроваджено збір підписів під петицією з ініціативою про впровадження санкцій проти В. Януковича за відмову підписання Угоди про асоціацію з ЄС.

Законодавча історія електронних петицій в Україні розпочалася у липні 2014 р., коли у Верховній Раді було зареєстровано законопроект «Про право громадян ініціювати розгляд нормативних документів органами влади та місцевого самоврядування», в якому визначалися сутність електронної петиції, механізм її створення та реалізації. У березні 2015 р.

до Верховної Ради Президентом було внесено ще один законопроект, в якому запропоновано внести зміни до Закону України «Про звернення громадян» таким чином, щоб у громадян з'явилася можливість направлення електронних петицій *[5]*.

Я проаналізувала офіційну сторінку інтернет-представництва Президента України *[2],* щоправда станом на 2016 рік, і зробила деякі висновки.

Отже, за даними статистики у минулому році, кількість поданих петицій становила 1191, а кількість користувачів, що підписали хоча б одну петицію становить 34406. За час існування сайту онлайн-петицій у системі зареєструвалося понад 700 тис. користувачів. Наприклад, станом на 5 вересня 2016 року зареєстровано 25 953 електронних петицій. А сайт відвідало 6,3 мільйона користувачів.

За цей час найбільшу підтримку дістали петиції про дозвіл на вільне володіння зброєю та про скасування мит на ввезення вживаних авто. Також українці активно підтримували скасування грошової застави для корупціонерів, ухвалення законопроекту «Про професійну освіту».

Утім, окрім серйозних питань, сайт електронних петицій став і приводом для жартів. Наприклад, в одній із зареєстрованих петицій є вимоги побудувати «Зірку смерті», як у фантастичному Всесвіті «Зоряних воєн». Автором петиції названо Дарта Вейдера. Також вимагають легалізувати марихуану й транслювати мультфільм «Губка Боб» на «UA: Перший». А в іншому зверненні – запровадити тест на IQ для тих, котрі пишуть петиції.

Хоч інструмент петицій за перший рік устиг себе дискредитувати в очах його творців та виконавців, усе ж процес іде не так погано.

Про перші підсумки роботи цього інструмента електронної демократії MediaSapiens поспілкувався з Андрієм Заблоцьким, модератором сайту електронних петицій до Президента. За його словами, велика проблема електронної демократії, та й демократії загалом, полягає в низькому рівні обізнаності громадян щодо того, як працює держава. Андрій Заблоцький каже: «За рік функціонування сервісу я не можу сказати, що все йде на гірше. Люди потрошку призвичаюються. У будь-якому суспільстві існують люди з альтернативним сприйняттям реальності, і ми не можемо їм заборонити існувати. Тобто нині відбувається поступове навчання і суспільства, і органів влади, як спілкуватися у відкритіший спосіб. Ми врахували певні застереження, зауваження, особисті помилки. Ми маємо велику кількість зауважень до законодавства, щоб унормувати роботу з петиціями. Ми існуємо лише рік, а такий потужний суспільний інструмент не формується в головах за рік» *[1]*.

Отже, підсумовуючи, можна сказати, що онлайн-петиції – це ще молода розробка, і ще не всі громадяни України призвичаїлись до такої системи взаємодії з владою. Проте, в найближчому майбутньому я бачу цю систему найкращою формою колективного звернення громадян до Президента, Верховної Ради, Кабінету Міністрів та органів місцевого самоврядування.

Література

1. *Гордієнко Т.* Сайт електронних петицій: «Пульт керування країною з дивану» чи конкурс гумору? [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/media_law/law/sayt_elektronnikh_petitsiy_pult_keruvannya_krainoyu_z_divanu_chi_konkurs_gumoru/
2. Електронні петиції. Офіційне інтернет-представництво Президента України. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://petition.president.gov.ua/
3. *Закірова С.* Електронні петиції в Україні: становлення системи та механізм дії. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1576:elektronni-petitsiji-v-ukrajini-stanovlennya-sistemi-ta-mekhanizm-diji&catid=8&Itemid=350
4. *Коваль І.* Електронні петиції: ще нема в Черкасах, зате є в сусідньому селі [Електронний ресурс] // Нова доба. 24-05-2016. - Режим доступу: http://novadoba.com.ua/print:page,1,28634-elektronni-petyciyi-sche-nema-v-cherkasakh-zate-ye-v-susidnomu-seli.html
5. Чи стануть електронні петиції інструментом для діалогу влади з громадою? [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://pik.cn.ua/print/21239/
6. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С.Шемчушенко (голова редкол.) та ін. - Т.4: Н-П. - К.: Укр. енцикл., 2002. - 720 с.

Леся ХУДОЯР

e-mail: hudoyar@ukr.net

САМОВРЯДУВАННЯ В КОЗАЦЬКИХ ПОЛКАХ СЛОБОЖАНЩИНИ В XVII – XVIII ст.

Українські поселення на безлюдних порубіжних землях Московського царства, або інакше – Слободські козацькі полки були засновані переселенцями з Правобережної та Лівобережної України. Таких полків склалося п'ять: Харківський, Охтирський, Сумський, Ізюмський і Острогозький, з полковими містами: Харковом, Охтиркою, Сумами.

Ізюмом і Острогозьком (згодом повітове місто Воронезької губернії) *[2, с. 18]*.

Переселенці у нових поселеннях зберігали традиції козацького самоврядування. Зокрема, у документах царських чиновників про заселення Воронезького регіону вихідцями з Правобережної і Лівобережної України, датованих кінцем XVII ст. зазначалося, що влада воєвод і приказних людей (царських чиновників) не поширюється на переселенців з України, які підпорядковуються власним протопопам і полковникам, яких вони поміж собою виберуть, переселенцям, їх отаманам і старшині, а також наказувалося воєводам і царським чиновникам не чинити їм ніяких утисків*[5, с. 117]*.

Населення міст і містечок Слобідської України складалося переважно з вільних людей – козаків, ремісників, торгівців, найманих працівників, які, переселялися туди з інших українських етнічних територій переважно з метою покращення свого матеріального становища, оскільки царським урядом жителі міст були звільнені від оброку та податків й, зокрема, на винокуріння та шинкування *[5, с. 118]*. Ці пільги продовжували діяти до 70-х рр. XVIII ст. Зокрема, в «Экстракте о слободских полках» (1734 р.) зазначалося, що «государ велів замість своєї великої государевої грошової платні звільнити міста від сплати оброку та податків з промислів, шинкування та вироблення горілки, митних зборів, щоб було з чого полковим службам служити і про що надати грамоти великого государя. І щоб з черкаських товарів зайвого мита не брати, а брати по рублю, а зайвого мита під страхом жорстоких штрафів не брати» *[5, с. 144-146]*. Особливо інтенсивно козаки й міщани займалися пільговими для слобожан промислами: винокурінням та торгівлею. Безмитне виготовлення й продаж спиртних напоїв та безмитна торгівля призвела до швидкого збагачення козацької старшини. Козацька адміністрація, виступаючи від імені всього населення, доволі швидко перебирала на себе функції органів управління містом – міщанського самоврядування та воєводської адміністрації *[1, с. 36-37]*.

На думку Д. Багалія, на Слобожанщині набагато швидше відбулося покозачення, тобто зрівняння у правах козаків, міського населення та селянства. Учений пояснює це, зокрема, тим, що серед переселенців до Слобідської України переважали козаки (переважно вихідці із селянства та міщанства), селяни і в невеликій кількості міщани. Шляхта на Слобожанщину не переселялася, а тому й не могла стимулювати реставрацію поділу населення на стани, яка досить швидко відбулася на території Гетьманщини *[2, с. 66]*.

У часи існування автономії Слобідської України економічні, політичні та соціальні чинники сприяли швидкому становленню самоврядування та закріпленню його засад у звичаєвому праві та правових актах *[2, с. 70]*.

Як зазначив у своєму дисертаційному дослідженні та монографії В. Маслійчук, слобідсько-українська козацька еліта сформувалася на принципах демократизму, свободи і рівності, закріплених у звичаєвому праві («черкаському звичаї»). За даними, які наводить Д. Багалій, «у 1692 р. по грамоті з Великоросійського приказу й проханню Охтирського полка дозволено було старшині та козакам вибрати вільними голосами з-поміж себе полковника, кого захочуть, чоловіка доброго і до козаків ласкавого і до військового діла дотепного, котрий міг би об'єднати полк. … вибори були зроблені на військовій Чорній Раді, себто такій, де була не одна тільки старшина, а й рядове товариство» *[2, с. 75]*.

Фактично у 80-х роках XVII ст. у містах Слобожанщини з переважно однорідним за своїм правовим статусом і рівноправним населенням встановилось козацьке самоврядування.

Харків та інші міста Слобожанщини характеризувалися «правовим невирізненням окремих соціальних груп» міського населення. Наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. XVII ст., коли харківський полк очолив полковник Федір Донець-Захаржевський, козацькі старшини почали записувати міщан у козацькі реєстри, таким чином звільняючи їх від несення міських повинностей. Відповідно кількість людей під керівництвом воєвод почала зменшуватися. Впродовж 1697 – 1700 рр. білгородський воєвода Яків Долгорукий запровадив реформу, відповідно до якої козаки слобідських полків були поділені на «виборних» компанійців (які безпосередньо відправлялися в походи й несли службу) й «підпомічників» компанійців, які безпосередньо «походної служби» не несли, а допомагали й споряджали компанійців. Тобто, упорядковуючи козацьку службу, царський уряд у 1700 р. офіційно дозволив записувати у «компанійці» і «підпомічники» харківських міщан. Цим, зокрема, скористався харківський полковник Ф. Донець-Захаржевський. Посилаючись на те, що в полкову ратушу приходять до нього харківські міщани зі скаргами на воєвод, «что они подати всякие емлют безперестанно» і від того вони (міщани) «разорилися», полковник зачислив до козаків та підпомічників усіх харківських міщан. Міщан у містах зовсім не залишилося, оскільки вони були перепідпорядковані козацьким полковникам. У квітні 1706 р. царському воєводі Б. Дубенському у Харкові «быть не велено», ключі й казну прийняв Ф. Донець-Захаржевський. Контроль над містом і міським населенням цілиною перейшов до козацької адміністрації *[1, с. 38-39; 23; 24; 26]*.

Таким чином зрівняння правового статусу міського населення Слобідської України, яке фактично призвело до ліквідації поділу міського населення на стани, сприяло розвитку самоврядування в козацьких полках Слобожанщини.

Процес розвитку самоврядування міського населення Слобідської України також стимулювало зрощення козацької старшини з купецтвом. З'явився прошарок заможних козаків та старшини, які не брали участь у військових приготуваннях, а займались торгівлею, орендою, наймом, виробництвом. Незважаючи на намагання зберегти за собою старі феодальні привілеї шляхти, старшинська міська верхівка сприяла розвитку нових економічних, політичних і правових відносин. Так, на Слобожанщині пільги й привілеї без козацької служби приваблювали до рядів «підпрапорних» і сотників багатьох заможних купців та іноземців. Так, ще з кінця XVII ст. у Харкові оселилися грецькі купці, які для себе та своїх родичів випрошували козацькі звання та вступали на службу *[1, с. 47]*.

Міська (ратушна) козацька старшина, що вирізнилася з козацької маси, намагалися поширити свою владу на все населення Лівобережної України, й насамперед на міське населення *[1, с. 40-42]*. У 1712 р. старшина Харківського полку подала Петру I прохання про залишення її старих привілеїв щодо виборів – «обрання старшини на ратуші з загальної згоди по свойому українському звичаю і всякі уряди мати проміж себе без перемін», щоб, як і при старих полковниках, полкові збори робилися з загальної згоди, «без тяжарів», і щоб «росходи записувалися теж у ратуші і щоб полковник Куликовський, як і колишні полковники, робітників і хури брав з своїх маєтностей, а старшини для цього мали з не служилих людей по 10–15 чоловік». Петро I ці прохання задовольнив *[2, с. 71]*.

Демократичному порядку виборів органів самоврядування також сприяв той факт, що старшина, рядові козаки та посільство ще не були остаточно диференційовані за своїм правовим статусом. Зокрема, в «Экстракте о слободских полках 1734 г.» всім цим категоріям населення сумського, харківського та охтирського полків в порядку відшкодування збитків, завданих «от изменников черкас и от крымских и от ногайских татар после измены Ивашки Брюховецкого», було наказано повернути в однаковому розмірі оброки, отримані з них з промислів, котлів і шинків, а також надано право такими промислами промишляти «безоброчно и безпошлинно» *[4, с. 144]*. Аналогічні права були надані козакам й інших полків.

Права на самоврядування українського населення деякий час зберігалися на Слобожанщині й після ліквідації полкового устрою внаслідок реформ 60-х рр. XVIII ст., коли полки були замінені провінціями. Зокрема, в

затвердженій царською резолюцією доповіді сенаторів князів Шаховського, Панина й Алсуф'єва «Об устройстве новоучрежденной Слободской губернии» підтверджувалося, що пожалувані тамошньому народу і указами не відмінені привілеї збережені були в їх непорушній цілісності *[7, с. 135]*.

Поступове виокремлення старшини Слобожанщини у окремий замкнутий прошарок, призвело до відсторонення від влади козацьких низів. Як зазначав І. Срєзнєвський, «полковника і старшину обирала сама полкова старшина, а не усе товариство, і не на певний час, а до смерті. Сотника вибирала полкова старшина, а він уже сам вибирав собі сотенну старшину і міг скинути її з уряду *[8, с. 56]*. Спостерігалися спроби родин полковників слобідських полків Донців, Кондрат'євих, Перекрестових, Шидловських зробити посаду полковника спадковою. Зокрема, боротьба за спадкове полковництво родин Кондрат'євих і Лєсєвицьких докладно описана на основі дослідження епістолярної спадщини тієї епохи А. Твердохлєбовим *[9]*.

Через низку економічних, політичних та суб'єктивних чинників у 70-х рр. XVIII ст. на Слобожанщині козацьке самоврядування фактично ставало умовним. Старшини втратили право на розподіл земель, на землях полків з'явилися російські поміщики, вибори старшини були замінені призначенням. Серед козацького загалу почав формуватися олігархічний прошарок, який поширив свою адміністративну та судову владу на все населення краю. На думку Д. Багалія, «слободські полковники своєю неправдою до козаків та населення приготовили для себе свою політичну смерть. Російські царі та їх урядники скористувалися з отсих неправд слободських полковників, щоб скасувати їх виборчий уряд і разом з ним всю автономію Слободської України, котра стала російському правительству, як сіль в очі. Вибори, як ми бачили, замінялися настановою центрального уряду. Так робили царі у Гетьманщині, так почали вони робити і у Слобожанщині» *[5, с. 143–178]*.

Слобожанські полки, зазначає М. Грушевський, слугували московському уряду пробним каменем для реформ військового українського ладу: «Весьма скоро заведено было здесь московское право Уложения, и уже в 1732 г. произведен был первый опыт отмены войскового казацкого устройства, замененного набором казаков в драгунские полки. Но общее неудовольствие населения, вызванное этой реформой, заставило правительство отказаться от этой первой попытки ликвидации казацкого устройства, и она была отложена до более позднего времени» *[6, с. 243]*.

Тобто, основною причиною нівелювання козацького самоврядування у правовому житті населення Слобожанщини була ліквідація автономного

статусу Слобожанщини, полково-сотенного устрою та оформлення козацької верхівки в окремий пануючий стан, а також невдалі економічні реформи царських урядів. Зокрема, внаслідок реформ 1733–1735 рр. князя О. Шаховського було запровадження підзвітності слобідського козацтва російським імперським установам. Докладно ці процеси на основі численних архівних документів описані в працях Д. Багалія та інших авторів *[3, с. 51–60]*. Іншими важливими причинами слід назвати реставрацію, а у деяких випадках й запровадження, кріпосного права й повинностей та відновлення станового поділу суспільства.

Література

1. *Антонов А. Л.* и др. История Харьковского городского самоуправления. 1654 – 1917 гг.: / А. Л. Антонов, А. Ф. Парамонов, В. Л. Маслийчук. – Х: Регион-информ, 2004. – 200 с.
2. *Багалій Д. І.* Історія Слобідської України /Передмова, коментар В. В. Кравченка; Художник, упоряд. іл. В. О. Ріяка. – Х.: Основа, 1991. – 256 с.
3. *Багалей Д.* Магдебургское право в Левобережной Малороссии / Д. Багалей // Журнал Министерства народного просвещения. – 1892. – Ч. CCLXXX. – С. 1–55.
4. *Багалей Д. И.* Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ. – Т.1 – Харьков: Типография К. Л. Счасни, 1890. – 438 + XV с.
5. *Багалей Д. И.* Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ.- Т.2. – Харьков: Типография К. Л. Счасни, 1890. - 456 с.
6. *Грушевський М. С.* Очерк истории украинского народа / Сост. и ист.-биогр. очерк Ф. П. Шевченко, В. А. Смолия; Примеч. В. М. Рычки, А. И. Гуржия / М. С. Грушевський. – 2-е изд. – К. : Лыбидь, 1991. – 400 с.
7. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. – Том XVII. – 1765-1766. – Печатано в Типографии II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – 1115 с.
8. *Срезневский И.И.* Запорожская старина. Ч. 1. Кн. 1 / И. И. Срезневский. – Харьков: Университетская тип., 1833. – 78 с.
9. *Твердохлебов А.* Наследственное полковничество. // Киевская старина. – К.: Типография Т. Н. Корчак-Новицкого, Май 1887. – Том. VIII. - С. 152-170.

Соломія ЦЕБЕНКО
e-mail: smombd@ukr.net

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ: МІЖНАРОДНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ

Найближчим рівнем влади до громадян є місцеве самоврядування. Цей інститут має сприяти тому, щоб люди і громадські організації брали участь у вирішенні місцевих питань.

В Україні з 2014 року, після прийняття Кабінетом міністрів України Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні., відбувається децентралізація влади. Ця реформа полягає в передачі повноважень та бюджетних надходжень від державних органів до органів місцевого самоврядування.

Оскільки, відповідно до Конституції України місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування шляхом самостійного регулювання суспільних справ місцевого значення та управління ними в межах Конституції і законів України, то реформа органів місцевого самоврядування також передбачає об'єднання (укрупнення) територіальних громад з метою зменшення витрат на утримання управлінського апарату і збільшення коштів для реалізації проектів і вирішення питань місцевого значення. Укрупнення території громад здійснюється враховуючи логічні межі, тобто відстань від центру громади до її найдальшого населеного пункту має бути такою, щоб у екстрених випадках її не довше ніж за 30 хвилин могли подолати пожежна команда, швидка допомога, поліцейський патруль *[1]*.

Аналізуючи міжнародні акти варто звернути увагу на наступне. Міжнародний пакет про громадянські та політичні права закріплює право кожного громадянин, без будь якої дискримінації безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників, брати участь у веденні державних справ, а також право голосу *[2]*.

Резолюція Ради ООН з прав людини щодо рівної участі у політичному житті підтверджує зобов'язання держав вживати всіх необхідних заходів для забезпечення права на участь у політичних та публічних справах на рівних умовах. У наступній своїй Резолюції 2015 року щодо рівної участі в політичних та публічних справах Рада ООН з прав людини звертає увагу на необхідність використання новітніх технологій, зокрема соціальних мереж, для покращення можливостей здійснення права кожного на участь у публічних справах. Крім того, у Декларації Генеральної Асамблеї ООН про право та обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства

заохочувати та захищати загальновизнані права людини та основні свободи визнає право кожного граби участь у процесі прийняття рішень. Конвенція 1998 року про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) закріплює мінімальні вимоги до участі громадськості у прийнятті рішень з питань навколишнього середовища шляхом надання доступу до інформації та подання зауважень до документів з питань навколишнього середовища.

У своєму висновку Спеціальний радник Уряду з питань децентралізації звернув увагу на те, що чинні європейські стандарти стосуються лише дозволу, сприяння та підтримки участі громадян *[3]*.

На європейському рівні найважливішим документом є Європейська конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) 1950 року, яка гарантує кожному право голосу та право висувати себе у якості кандидата, водночас не надаючи переваги жодній виборчій системі.

Вироблена десятиліттями практика ЄСПЛ передбачає:

1) необхідність проведення виборів з розумною періодичністю;

2) наявність багатьох різних партій, що беруть участь у виборчому процесі та представляють позиції різних верств суспільства;

3) вибір способу головування є в компетенції держави, але різні виборчі системи повинні більш чи менш об'єктивно відображати суспільну (громадську) думку;

4) держави зобов'язані вживати необхідних засобів для проведення справді демократичних виборів;

5) метою виборчих систем є вільне волевиявлення народу, але жодна з них не повинна уникати феномену «втрачених голосів» [*4, с. 1015–1016];*

6) держави вправі встановлювати правила, які стосуються статусу парламентарів, критеріїв їх обрання тощо *[4, с. 1023];*

7) політичні партії можуть висувати і обговорювати різні політичні програми за умови, що вони не шкодять демократії (хоча можуть ставити під сумнів існуючу організацію держави чи висувати на публічне обговорення проблемні ситуації, в яких перебуває якась частина населення країни);

8) до політичних партій, які пропагують політику, що не відповідає демократії (спрямовану на знищення демократії чи на зневагу до прав і свобод) можуть застосовуватися санкції, аж до ліквідації такого об'єднання;

9) неприпустимою є включення у програму партії певних релігійних питань, які є загрозою для світських основ життя та демократії (наприклад, пропозиція організації робочого дня у державних установах з урахуванням обов'язкових годин для молитви);

10) неприпустимим є застосування до особи санкцій (наприклад звільнення) за її членство у політичній партії, за винятком, коли участь у ній є несумісною з виконанням трудових чи інших обов'язків;

11) держави зобов'язані забезпечити добровільність, тобто відсутність примусу до вступу в будь-які об'єднання *[5, с. 581–613];*

12) у демократичному суспільстві кожен вправі відкрито виражати свої погляди на політичні теми;

13) при наклепі на політичного діяча, позивач повинен довести, що заяви зроблені з «явним злим умислом» (знав про їх неправдивість або грубо знехтував питання про їх правдивість чи неправдивість) *[6, с. 206–207]*.

Право на вільні вибори у ЄКПЛ сформульоване як обов'язок держави гарантувати однакове ставлення до всіх її громадян та провести такі вибори, які б забезпечували вільне волевиявлення людей; тобто для держави всі голоси виборців мають однакову вагу з огляду на результати виборів і всі кандидати, без винятку, мають рівні шанси на перемогу *[7, с. 380–381]*.

Ще одним документом на європейському континенті є Європейська хартія місцевого самоврядування, яка закріпила право на зібрання громадян, референдуми та будь-які інші форми безпосередньої участі громадян. А вже Додатковим протоколом до Європейської хартії місцевого самоврядування передбачається запровадження заходів для практичного втілення участі громадян у справах місцевого значення, а саме консультаційні процеси, місцеві референдуми та звернення. Однак цей перелік не є вичерпним і законодавством можуть бути закріплені інші засоби, за допомогою яких громадяни можуть реалізувати своє право на участь у справах місцевого значення.

Ще одним важливим документом є Конвенція Ради Європи 2009 року про доступ до офіційних документів, яка закріпила обов'язок органу публічної влади в певних випадках вжити необхідних заходів для оприлюднення офіційних документів з метою прозорості та ефективності державного управління та заохочення громадськості у вирішенні питань, що становлять загальний інтерес *[3]*.

В Україні, вагомою подією було прийняття 5 лютого 2015 р. Закону «Про добровільне об'єднання територіальних громад» який, зокрема, регулює принципи на яких здійснюється об'єднання громад, суб'єкти та умови такого об'єднання, порядок ініціювання, підготовки проекту та прийняття рішення про утворення об'єднаної територіальної громади.

Однак, варто внести зміни до Бюджетного кодексу України та врегулювати питання про можливість участі мешканців міста (селища, села) в процесі управління міськими коштами – як у формуванні місцевого бюджету, так і здійснення контролю за його виконанням. Або можна

встановити іншу модель, я наприклад у деяких штатах США, де громадам делегують частину коштів з місцевого бюджету, якою вона може розпоряджатись. Звісно, якщо в Україні місцевий бюджет приймається на один рік, то це не можуть бути якісь довготривалі проекти. Тому громада, наприклад, могла б розпоряджатися коштами по ремонту дитячих майданчиків чи поточному ремонту доріг. Який би спосіб законотворці не обрали б, все ж варто надати більше можливостей громадянам контролювати використання коштів з місцевого бюджету, адже він формується з коштів, які сплачують платники податків. Україні напевно варто врахувати модель, поширену в скандинавських країнах, яка полягає в тому, що наступні кошти громадам надається після звітування за використання попередніх коштів *[8]*.

Не зважаючи на те, що законодавча база в цьому питанні потребує доопрацювання, в Україні у трьох містах – Черкаси, Чернігів та Полтава – є пілотний проект, де громада створила бюджети участі, на які виділяються кошти з місцевого бюджету, суму яких визначила міська рада. Наприклад, Черкаська міська рада просто проголосувала за міську цільову програму «Громадський бюджет міста Черкаси на 2015–2019 роки», яким визначила, що для партисипативного бюджету три наступні роки виділятиметься щорічно п'ять млн. гривень *[9]*.

Однак, для того, щоб ефективно впровадити децентралізацію в Україні, вже неодноразово в літературі наголошувалось на необхідності прийняття Закону України «Про місцевий референдум», у якому має бути прописаний механізм проведення референдумів на місцях, а також Закону України «Про органи самоорганізації населення», який мав би закріпити способи впливу громадян та громадських організацій на органи місцевого самоврядування, внесення пропозицій та контроль за виконанням плану роботи та використання коштів з місцевого бюджету. Прийняття цих та інших законів, які в певній мірі будуть стосуватися питання децентралізації, має сприяти участі громадян та громадських організацій в прийнятті важливих рішень місцевого значення, і, при цьому, не повинні надмірно врегульовувати ці питання чи перешкоджати ініціативі громадян.

Література

1. Суть реформи органів місцевого самоврядування (децентралізації) // Міжнародний центр перспективних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://icps.com.ua/assets/uploads/images/files/verstka_decentralizaciya.pdf.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : від 16 груд. 1966 р., ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/ laws/show/995_043.

3. Висновок Спеціального радника Уряду України з питань децентралізації : Київ, 6 квітня 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://decentralization.gov.ua/pics/attachments/Viisnovok.pdf.
4. *Де Сальвиа М.* Прецеденты Европейского суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод: судебная практика с 1960 по 2002 г. / М. де Сальвиа. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 1071 с.
5. *МакБрайд Дж.* Реалізація права на свободу об'єднання відповідно до Європейської конвенції з прав людини / Дж. МакБрайд // Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / за ред. О. Л. Жуковської. – К. : ВІПОЛ, 2004. – С. 565–620.
6. *Дженіс М.* Європейське право у галузі прав людини : джерела і практика застосування / М. Дженіс, Р. Кей, Е. Бредлі ; пер. з англ. – К. : АртЕк, 1997. – 624 с.
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ковач проти України» («Kovach v. Ukraine») : від 7 лют. 2008 р. // Європейський суд з прав людини : Матеріали практики (2006–2008 рр.) : праці Львів. лабораторії прав людини і громадянина Наук.-дослід. ін-ту держ. будівництва та місцевого самоврядування Акад. правових наук України / редкол. : П. М. Рабінович (голов. ред.) [та ін.]. – Львів : Край, 2009. – С. 376–383. – (Сер. II. Коментарі прав і законодавства ; вип. 9).
8. Партисипативне бюджетування: інтерв'ю з Ейнаром Браатеном, професором Норвезького інституту міських та регіональних досліджень, університету Осло та Акершус ; підготувала Василиця оксана ; станом на 30.09.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://spm.ucu.edu.ua/2016/09/30/partysypatyvne-byudzhetuvannya-chogo-vid-nogo-mozhna-chekaty/.
9. *Герич А.* Партисипативний бюджет – це не так про міські гроші, як про довір'я [2.11.2015]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://biggggidea.com/practices/1494/.

Світлана ЯРЕМЧУК
e-mail: Svitlana.V.Yaremchuk@gmail.com

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ МІСЦЕВИХ РЕФЕРЕНДУМІВ В УКРАЇНІ (в контексті реформи місцевого самоврядування)

Аналіз власного та світового досвіду організації державної влади засвідчує, що остання найбільш ефективно працює в умовах

децентралізації, поєднаній із сильними інститутами місцевого самоврядування.

Чинна в Україні система влади на місцевому рівні потребує вдосконалення відповідно до загальноприйнятих європейських принципів, закладених у Європейській хартії місцевого самоврядування, зокрема принципу субсидіарності, який полягає у наділенні найближчих до людини ланок влади максимальними повноваженнями.

Одним із важливих механізмів реалізації цього принципу виступають місцеві референдуми як найбільш органічна і природна форма народовладдя. В Україні, на жаль, ця форма участі громадян не може бути реалізована в повсякденне життя, оскільки Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 03.07.1991 р №1286 - XII втратив свою чинність на підставі Закону України «Про всеукраїнський референдум» від 06.11.2012 р. №5475 – VI, яким не регламентуються питання порядку організації та проведення місцевих референдумів *[1]*. Однак, волевиявленням народу у вигляді результатів голосування стверджується або заперечується винесене на референдум рішення, і це дає підстави характеризувати його як нормотворчу форму народовладдя. Що стосується місцевих референдумів, як стверджує міжнародна практика, вони однозначно є правом реальної суверенної влади народу, а , отже, мають право на існування.

Намагатимемось акцентувати увагу на позитивних моментах процедури організації і проведення місцевих референдумів, які мали місце в українському законодавстві, на сьогодні є перспективними і доцільними для їх обговорення.

Поняття «референдум» походить від лат. «*referendum*», що означає «те, що має бути повідомлено». Предметом місцевого референдуму може бути прийняття, зміна або скасування рішень з питань, віднесених законодавством України до відання місцевого самоврядування відповідних адміністративно-територіальних одиниць; прийняття рішень, які визначають зміст постанов місцевих рад та їх виконавчих і розпорядчих органів. На місцеві референдуми можуть виноситись питання місцевого значення – питання, віднесені Конституцією України, законами України до відання місцевого самоврядування, в тому числі питання про дострокове припинення повноважень сільських, селищних, міських, районних у місті рад (у містах з районним поділом), сільських, селищних, міських голів, а також інші питання, які не належать до компетенції органів державної влади та органів влади Автономної Республіки Крим, крім питань, делегованих органами виконавчої влади: про найменування або перейменування сільрад, селищ, міст, районів, областей; питання про

об'єднання в одну з однойменних адміністративно-територіальних одиниць, які мають спільний адміністративний центр; питання про реорганізацію або ліквідацію комунальних дошкільних навчальних закладів, закладів охорони здоров'я тощо. На нашу думку, у зв'язку з процесами децентралізації такий список, що виносяться на місцевий референдум, може бути доповнений і економічною складовою, адже активізації підлягає, насамперед фінансово-економічна частина, що визначає силу місцевої влади і реальне управління на місцях.

На місцеві референдуми не можуть виноситись питання про скасування рішень вищестоящих органів державної влади і самоврядування; питання, віднесені до відання органів суду і прокуратури; питання, пов'язані з обранням, призначенням і звільненням посадових осіб, що належать до компетенції відповідної місцевої ради та її виконавчих і розпорядчих органів.

Проведення референдумів з питань, що не відносяться до відання органів місцевого самоврядування адміністративно-територіальних одиниць в Україні, не може бути дозволено, а результати таких референдумів повинні визнаватись такими, що не мають юридичної сили.

На місцеві референдуми не виносяться питання, що стосуються місцевого бюджету, місцевих податків і зборів, встановлення тарифів на житлово-комунальні послуги, питання щодо відчуження державної і приватної власності, а також кадрові питання та питання організаційного характеру.

Рішення місцевого референдуму має бути оформлено у формі підзаконного нормативно-правового акта, текст якого схвалено на місцевому референдумі і оформлено у встановленому законом порядку.

Місцевий референдум може бути імперативний або повторний.

Імперативний місцевий референдум – місцевий референдум, рішення якого мають обов'язковий характер та вищу юридичну силу відносно актів органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб.

Повторний місцевий референдум – місцевий референдум, який проводиться у разі визнання імперативного місцевого референдуму недійсним з підстав, установлених законом.

Право безпосередньо вирішувати питання місцевого значення на місцевих референдумах відповідно до Конституції України, Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» мають учасники місцевого референдуму.

У місцевому референдумі мають право брати участь громадяни України, які на день проведення референдуму досягли 18 років і

проживають постійно на території України або області, району, міста, району в місті, селища, сільради.

Будь-яке пряме чи непряме обмеження прав громадян України на участь у місцевому референдумі залежно від походження, соціального і майнового стану, расової і національної належності, статті, освіти, мови, ставлення до релігії, політичних поглядів, роду і характеру занять забороняються.

Учасник місцевого референдуму має право голосу на місцевому референдумі, брати участь у висуванні ініціативи щодо проведення місцевого референдуму, а також в інших заходах з підготовки та проведення місцевого референдуму в порядку, передбаченому законом.

Громадяни, яких визнано судом недієздатними, та громадяни, які за вироком суду перебувають у місцях позбавлення волі, не мають права голосу на місцевому референдумі, не можуть ініціювати проведення місцевого референдуму, а також брати участь в інших діях з підготовки та проведення місцевого референдуму.

Підготовка і проведення місцевого референдуму здійснюються відкрито і гласно.

Учасникам місцевого референдуму гарантується вільне волевиявлення. Ніхто не може бути примушений до участі чи неучасті у місцевому референдумі.

Місцевий референдум не може ініціюватися та проводитися у разі введення воєнного або надзвичайного стану на всій території України або на території, де призначено його проведення, та протягом трьох місяців після скасування воєнного чи надзвичайного стану, а також протягом одного року після проведення місцевого референдуму з одного і того самого питання.

Місцевий референдум призначається територіальною виборчою комісією, яка діє відповідно до Закону України "Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів".

Місцевий референдум призначається на вимогу не менш як однієї десятої частини учасників місцевого референдуму, які є членами відповідних територіальних громад, та на вимогу інших суб'єктів, визначених законом.

Збирання підписів учасників місцевого референдуму для проведення місцевого референдуму за ініціативою однієї десятої частини учасників місцевого референдуму, які є членами відповідних територіальних громад, організовує і здійснює ініціативна група з місцевого референдуму, що утворюється відповідно до закону.

Збір підписів учасників місцевого референдуму на підтримку ініціативи щодо проведення місцевого референдуму може здійснюватися за місцем навчання, проживання та в інших місцях, де збирання підписів учасників місцевого референдуму і проведення агітації з питань місцевого референдуму не заборонені законодавством.

Участь органів державної влади та органів місцевого самоврядування або їх посадових осіб, органів управління підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності у збиранні членами ініціативної групи з місцевого референдуму підписів учасників місцевого референдуму на підтримку ініціативи щодо проведення місцевого референдуму не допускається.

Застосування насильства, погроз, обману, підкупу чи будь-яких інших дій, що перешкоджають збиранню членами ініціативної групи з місцевого референдуму підписів учасників місцевого референдуму на підтримку ініціативи щодо проведення місцевого референдуму, забороняється.

Забороняється в процесі збирання підписів учасників місцевого референдуму на підтримку ініціативи щодо проведення місцевого референдуму примушувати громадян ставити свої підписи або винагороджувати їх за це в будь-якій формі.

Забороняється збирання підписів учасників місцевого референдуму на підтримку ініціативи щодо проведення місцевого референдуму на робочих місцях, у процесі та у місцях видачі заробітної плати, пенсій, допомоги, стипендій, інших соціальних виплат, надання благодійної допомоги.

Організація та проведення місцевого референдуму покладається на територіальні комісії, утворені у порядку, визначеному Законом України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів».

Демократичність і гласність під час проведення місцевих референдумів проявляє себе у праві бути присутніми під час підрахунку голосів та встановлення результатів голосування на дільниці в день проведення референдуму офіційним спостерігачам від громадських організацій, місцевих осередків об’єднань громадян, представників засобів масової інформації.

Окрему ділянку роботи складає агітація місцевого референдуму. Вона може проводитись у такій формі: проведення загальних зборів громадян, інших зустрічей з учасниками місцевого референдуму; проведення мітингу, походу, демонстрації, пікетування або іншого мирного заходу; проведення дискусій, засідань за круглим столом, прес-конференцій, брифінгів; оприлюднення в друкованих та аудіовізуальних (електронних) засобах масової інформації публікацій та повідомлень; розповсюдження

листівок, плакатів, буклетів, брошур та інших друкованих агітаційних матеріалів чи друкованих видань, в яких розміщені матеріали агітації місцевого референдуму; розміщення друкованих агітаційних матеріалів на носіях зовнішньої реклами; публічні заклики, які мають на меті спонукати або спонукають учасників місцевого референдуму голосувати за або проти схвалення питання, винесеного на місцевий референдум; інша форма, що не суперечить Конституції та законам України.

Основним способом виявлення волі учасника місцевого референдуму є голосування. Кожен громадянин голосує особисто.

Підрахунок голосів на дільниці для голосування проводиться дільничною комісією з референдуму і їх результати заносяться до протоколу.

Проект рішення вважається ухвалений громадянами, якщо за нього було подано більшість голосів громадян від числа тих, хто взяв участь у референдумі.

Референдум визнається таким, що не відбувся, якщо в ньому взяло участь менше половини громадян, внесених у списки для голосування.

Беручи до уваги міжнародний принцип, що найширше самоврядування притаманне якраз населеним пунктам, будемо вважати, що вищевказані аспекти правової регламентації місцевих референдумів в Україні будуть невеликою частиною наших пропозицій до нового нормативно-правового акта з визначеної проблеми.

Література

1. Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 03.07.1991 № 1286 – XII; Закон України «Про всеукраїнський референдум» від 06.11.2012 № 5475 – VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5475-17.

ЧАСТИНА ІІ.

Асоційовані питання

Ірина АНДРУСЯК
e-mail: aip2604@ukr.net

ПРИМІЩЕННЯ ГАЛИЦЬКОГО КРАЙОВОГО СУДУ – СИМВОЛ АВТОРИТЕТУ ТА ВПЛИВУ СУДОВОЇ ВЛАДИ

Етьєн Луї Булле (1728 – 1799) французький архітектор, роботи якого справили та продовжують справляти суттєвий вплив на сучасну архітектуру, писав: «Наші будівлі, особливо громадські будівлі, повинні бути своєрідними поемами. Образи, які вони викликають у нас, повинні бути аналогічні до тих почуттів, які викликає те, чому ці будівлі присвячені. Подібно до огранщика алмазів, архітектор повинен знайти ті форми, які дадуть можливість опанувати нашими почуттями, створивши в архітектурі відповідні образи» *[1, с. 127]*. Специфіка архітектури полягає в тому, що вона є водночас частиною матеріальної культури і мистецтва.

Виконуючи прикладні завдання, які полягають в проектуванні та спорудженні будівель, комплексів, ансамблів споруд, які формують просторове середовище для життя і діяльності людей, архітектура, разом з тим, відображає ідеологічні та естетичні ідеали суспільства, впливає на них, підсилюючи та унаочнюючи їх. Тому європейські міста схожі за архітектурою, як схожою є архітектура в тоталітарних системах.

Останнє добре ілюструє Віктор Суворов порівнюючи радянську та німецьку системи: «Гітлер любив грандіозні споруди. Він заклав в Берліні найбільшу будівлю світу – Будинок зборів. Купол будівлі – 250 м. в діаметрі. Головний зал повинен був вміщати 150 – 180 тисяч осіб. І Сталін любив грандіозні споруди. Він заклав у Москві найбільшу будівлю світу – Палац з'їздів. Головний зал у Сталіна був меншим, зате вся будівля була набагато вищою. Будівля висотою 400 метрів була немов би постаментом, над яким височіла стометрова статуя Леніна. Загальна висота будівлі – 500 м. Роботи над проектами Будинку зборів і Палацу з'їздів велися одночасно» *[2, с. 3]*.

Архітектурі притаманні три діалектично пов'язані між собою властивості: функціональна, що зумовлює тим і призначення будівлі; конструктивна, до якої належать засоби створення споруди; художня *[3, с. 90]*. Існування певного суспільного інституту обумовлює появу відповідної споруди. Так, північнопричорноморські античні міста V – IV ст. до н. е., які були грецькими державами, мали пританейони (спеціальні будівлі в яких засідали притани – вищі посадові особи міста-держави) та еклесіастерії (громадські споруди для зібрань народних представників з розташованими амфітеатром місцями) *[4, с.285]*. Поява міського права, міст як самостійних суб'єктів державно-правового життя, обумовлює появу відповідних споруд, в яких перебувала міська влада – ратуш.

Величність будівлі залежала від суспільної значимості, ролі та місця інституції, яка в ній знаходилася в суспільному житті. Про значимість судових органів у радянській владній системі можна зробити висновок на основі розпорядження Президента України від 27.07.1996 р. «Про забезпечення судів приміщеннями», відповідно до якого, «з метою створення належних умов для здійснення правосуддя, а також ураховуючи вкрай незадовільний стан забезпечення приміщеннями значної частини судів», Кабінет Міністрів України, Рада Міністрів Автономної Республіки Крим, голови обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій мали «вирішити питання щодо забезпечення приміщеннями судів, розташованих в аварійних приміщеннях та приміщеннях, що не відповідають вимогам судочинства». Таких було, відповідно 95 та 204 *[5]*. Варто зазначити, що цьому розпорядженню передувала постанова Верховної Ради України від 24 лютого 1994 р., якою було передбачено «до 1 червня 1994 року завершити вирішення питання забезпечення судів необхідними службовими приміщеннями відповідно до встановлених норм» *[6]*. Пізніше (21 червня 2001 р.) була прийнята Програма забезпечення судів належними приміщеннями на 2002 – 2006 роки, в якій констатувалося, що «із 772 приміщень, які займають обласні, районні (міські) суди, тільки 352 (46 відсотків) відповідають встановленим вимогам *[7]*. 4 липня 2006 р. Кабінет Міністрів України затвердив Державну програму забезпечення судів належними приміщеннями на 2006 – 2010 роки, в якій підкреслено: «Суд є одна з найважливіших складових державної влади, а тому створення дієвої системи правосуддя, яка гарантуватиме захист прав та свобод людини, утвердження принципів верховенства права, підвищення рівня правосвідомості в українському суспільстві є одним з пріоритетів держави. Саме на досягнення цієї мети спрямовано проведення судово-правової реформи». При цьому констатується: «Одним з негативних факторів, що унеможливлюють успішне завершення судово-правової реформи, є незадовільне

забезпечення судів приміщеннями, які б відповідали вимогам щодо здійснення судочинства. Це одна з найважливіших проблем судової влади, що потребує невідкладного розв'язання» оскільки з «приміщень 766 судів усіх судів загальної юрисдикції, крім військових) на 1 січня 2005 р. лише 49 судів (6 відсотків) розташовано в приміщеннях, які повністю відповідають вимогам щодо здійснення судочинства» *[8]*.

Суттєво іншими були роль, значення та вплив судової влади в Австро-Угорській монархії, як і в інших тогочасних країнах Європи. Тут Палаци правосуддя ставали не тільки здобутками архітектури але й символами, які були покликані утвердити в суспільній свідомості віру в справедливість та незалежність суду. Такими стали Palazzo di Giustizia (Палац правосуддя) в Римі – одна з найграндіозніших нових будівель Риму (архітектор Гульєльво Кальдерині, 1888 – 1910), Palais de Justice (Палац правосуддя) на острові Сіте в Парижі (архітектори Жозеф-Луї Дюка і Оноре Дюме, 1857 – 1868), Justitiepaleis van Brussel (Палац юстиції в Брюсселі) – грандіозна споруда, яка займає загальну площу 52 464 кв. м., 160 метрів завдовжки і 150 метрів завширшки, висотою, включаючи купол 142 м., внутрішня висота купольного залу 97,7 метрів (архітектор Жозеф Пуларт, 1866 – 1883), Justizpalast (Палац юстиції) у Відні (архітектор Александр Вілеманс (спроектував також Палац юстиції в Оломоуці (Чеська республіка) та ратушу в Ґраці), 1875 – 1881) та ін.

«Будівництво т. зв. Палаців справедливості в Австро-Угорщині розглядалося як важливий політичний та ідеологічний факт. Ці будівлі ставали спорудами-символами, що утверджували та легітимізували існуючий демократичний порядок. У 1891 розпочалося будівництво Вищого Крайового суду й у Львові. Його будували до 1895 за проектом одного з провідних львівських архітекторів Ф. Сковрона на вул. Стефана Баторія (Князя Романа), 1 – 3» *[9, с. 275]*.

Варто зазначити, що Франц Сковрон, який з 1893 р. був також приват-доцентом у Львівській політехніці, спроектував понад 65 будинків судових установ у Галичині та Буковині. До найбільш знаменитих, поряд з львівським Палацом правосуддя, слід назвати Палац юстиції у Чернівцях. Його будівництво розпочалося 3 березня 1904 р. 7 жовтня 1906 р. Палац юстиції було освячено. «Чудове оздоблення фасаду цієї величної триповерхової будівлі, пишні інтер'єри та два величні леви при парадному вході, безперечно справляли належне враження на відвідувачів, красномовно засвідчуючи вагу і значимість права у тодішньому суспільному житті *[10, с.185]*.

На основі декрету від 4 січня 1773 р. був створений Вищий губернський суд, перейменований в 1774 р. в Вищий королівський трибунал. Він був апеляційною інстанцією для земських і ґродських судів.

В 1784 р. в зв'язку з судовою реформою його реорганізовано в апеляційний, або кримінальний вищий суд. Він також називався Апеляційним судом і був вищою судовою інстанцією Галичини. 23 лютого 1855 р. Апеляційний суд було реорганізовано у Вищий крайовий суд, компетенція якого поширювалася на Галичину і Буковину. Відповідно до положення 1849 р., яке діяло в Галичині та Буковині в 1850 р. була створена ціла система судових органів, зокрема створені краєві суди. Львівський крайовий суд ділився на цивільний і кримінальний відділи. Ці судові органи діяли до 1918 р. *[11, с. 80]*. У 1885 р. Вищий крайовий суд знаходився на вулиці Гетьманській 22 (нині проспект Свободи). Цивільний відділ Львівського крайового суду на вулиці Театральній, 13, а Кримінальний – на вулиці Галицькій *[12, с. XXVIII]*. З 1898 Вищий крайовий суд і Львівський крайовий суд у карних справах знаходяться в приміщенні на вулиці Стефана Баторія, відповідно під 1 та 3 номером. Тут же знаходилася прокуратура *[13, с.86]*.

Палац Правосуддя було споруджено у 1891-1895 рр. На частині території, яку охопила будівля раніше знаходився монастир кармелітів взутих, закритий австрійською владою в 1784 р. «Спочатку в будівлі відкрили фабрику, та вона швидко збанкротувала. Наприкінці століття тут розмістили тюрму, звану кармелітською, яка вважалась однією з найгірших в Австрійській імперії» *[14, с. 179]*, та була ліквідована у 1889 р. У цій тюрмі своє перше ув'язнення у 1877 – 1879 рр. відбував Іван Франко. «Ліве північне крило цієї будівлі виникло на місці колишнього флігеля палацу Бєльських-Коморовських (пл. Галицька, 10). У 1840 р. граф Юзеф Коморовський продав праву офіцину палацу на аукціоні» *[15, с. 135]*.

В 1874 р. тут було споруджено приміщення Крайового суду, архітектором якого був визначний львівський архітектор вірменського походження, ректор Львівської політехніки Юліан Октавіан Захаревич. «На відміну від інших львівських архітекторів і будівничих він, крім спорудження власної вілли, не ставить житлові будинки і відмовляється від зведення чиншових багатоквартирних кам'яниць. Зате навесні 1874 він приймає замовлення від Намісництва на опрацювання проекту перебудови приватної кам'яниці для розташування Крайового повітового суду на вул. Стефана Баторія (тепер вул. князя Романа) 1 – 3. Вже наприкінці 1874 р. будинок було закінчено.

Це була двоповерхова споруда у стилі неоренесанс, з сильно акцентованим центральним ризалітом (частина будинку, що виступає за

основну лінію фасаду від фундаменту до даху), завершеним трикутним фронтоном. Три великих аркових вікна виявляли назовні простір головного залу засідань суду; врівноважену, симетричну композицію доповнювали видовжені бічні крила. Як він виглядав, відомо тільки з двох фотографій Едварда Тшемеського 1870 – 1880-х рр. – цей будинок простояв тільки 15 років і у 1890 був демонтований, щоб поступитися місцем для монументальнішого Палацу справедливості» *[16, с. 44]*.

Фасад нового Палацу Правосуддя займає близько 160 м. і має три ризаліти між якими влаштовані два проїзди у внутрішній двір. «У 1893 р. центральний ризаліт споруди увінчала нині пошкоджена скульптура «Правосуддя» авторства Леонарда Марконі. У 1897 р. він за допомогою Антонія Попеля доповнив бічний фасад будівлі з боку площі Галицької двома необароковими статуями «Справедливість» і «Законодавство». На жаль, вони не збереглися. Сам А. Попель у 1896 р. виготовив алегоричну скульптуру, яка символізує Правосуддя. Її встановили у вестибюлі будівлі» *[17, с. 170]*. Йому ж належить авторство двох алебастрових левів, які тут знаходяться. Сучасні туристичні путівники пишуть, що «у вестибюлі можна побачити незвичайно велике дзеркало кінця XIX ст.» *[18, с.129]*.

Суд функціонував у цьому приміщенні і в міжвоєнний період. В 1939-1941 тут розміщувався штаб 6-ї армії РСЧА, в 1944 – 1969 штаб Прикарпатського військового округу. У 1969 р. будівля передана Львівському політехнічному інституті. В 2011 р. в стінах Палацу Правосуддя почав функціонувати Інститут права та психології.

Література

1. *Русевич Т.В.* Мова архітектури – символи або стереотипи // Ахітектурний вісник КНУБА. 2013. – Вип. 1. – С. 126 – 134.
2. *Суворов В.* Розгром. – Москва, 2010. – 384 с.
3. Мистецтво України: Енциклопедія в 5 т. – Т. 1.: А – В. – К.: Українська енциклопедія, 1995. – 400 с.
4. Історія українського мистецтва: у 5 т. – Т. 1.: Мистецтво первісної доби та стародавнього світу. – 710 с.
5. Про забезпечення судів приміщеннями: розпорядження Президента України від 27.07.1996 № 208/96 – рп // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/208/96-%D1%80%D0%BF Про забезпечення діяльності судів: постанова Верховної Ради України від 24.02.1994 № 4019 – XII // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4019-12
6. Про затвердження Програми забезпечення судів належними приміщеннями на 2002 – 2006 роки: постанова Кабінету Міністрів України

від 21.06.2001 № 692 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/692-2001-%D0%BF
7. Про затвердження Державної програми забезпечення судів належними приміщеннями на 2006-2010 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 4.07.2006 № 918 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/918-2006-%D0%BF
8. Архітектура Львова: Час і стилі. XIII – XXI ст. / Упорядник і науковий редактор. О. Бірюльов. – Львів : Центр Європи, 2008. – 720 с.
9. *Чеховський І.Г.* Прогулянка Чернівцями та Буковиною. Путівник. – К.: Балтія-Друк, 2007. – 268 с.
10. Учреждения Западной Украины до воссоединения ее в едином Украинском советском социалистическом государстве. Справочник. – Львов : Изд-во Львов. гос. ун-та, 1955. – 180 с.
11. Илюстрованый календарь товариства «Просвѣта» на рôкъ звычайный 1885. Зложивъ и впорядкувавъ Василь Лукичь. Рочкикъ осьмый. У Львовѣ, 1884. – XXXVI, [58], 134, [30] с.
12. Ілюстрований календар товариства «Просьвіта» на рік звичайний 1899. Річник XXII. – У Львові, 1899. – VII, [25], 204, [51] с.
13. *Качор І., Качор Л.* Львів крізь віки. – Львів: Центр Європи., 2004. – 240 с.
14. *Мельник І.* Галицьке передмістя та південно-східні околиці Королівського столичного міста Львова. – Львів: Апріорі, 2012. – 352 с.
15. *Бірюльов Ю.* Захаревичі: Творці столичного Львова. – Львів : Центр Європи, 2010. – 336 с.
16. *Мельник І., Масик Р.* Пам'ятники та меморіальні таблиці міста Львова. – Львів : Апріорі, 2012. – 320 с.
17. Львів. Туристичний путівник. / Загальна редакція А.Рудницкого. Наукова редакція, авторське упорядкування та макетування Ю.Бірюльова – Львів, Центр Європи, 1999. – 548 с.

Ірина АНДРУСЯК
e-mail: aip2604@ukr.net
Олег ГІС
e-mail: ssobkiv@ukr.net

СОЦІАЛЬНІ ПРОТИРІЧЧЯ І ПРОБЛЕМИ КОНФЛІКТІВ У СУСПІЛЬСТВІ

Розвиток суспільства є безперервним процесом виникнення, визрівання і розв'язування соціальних протиріч і конфліктів.

Протиріччя – це активні взаємовідносини і взаємодія суперечностей, їх єдність і боротьба. Різноманітні їх види притаманні всім соціальним явищам і процесам.

Основними типами протиріч є: внутрішні і зовнішні, основні і неосновні, головні і неголовні.

Внутрішні протиріччя – це протиріччя між протилежними соціальними явищами, процесами і системами в суспільстві. Наприклад, між народом, який бореться за свою свободу і незалежність і його поневолювачам. Яскравим прикладом цього є історія боротьби українського народу за свою свободу і незалежність з численними ворогами.

Зовнішні протиріччя – це ті, які визначають всі інші протиріччя і виконують провідну роль у розвитку соціальних явищ. Так сучасний період характеризується наявністю разючого відставання соціального і гуманітарного розвитку людства від його науково – технічного прогресу. Це протиріччя призводить до того, що засоби насильства розвиваються швидше, ніж ті соціальні механізми, які могли б стримувати їх застосування.

Основні протиріччя зумовлюють всі інші, тобто неосновні соціальні.

Головне протиріччя – це те, яке визначає сутність розвитку соціального явища на визначеному етапі.

Всі інші на цьому етапі є неголовними. В суспільному житті можуть існувати як антагоністичні, так і неантагоністичні протиріччя. Так, наприклад, антагоністичними є протиріччя між Українською державою, її правоохоронними органами і «п'ятою владою» (кримінальною), яка своїми діями штовхає нашу країну і прірву і загибель.

Неантагоністичні – це протиріччя у суспільстві між соціальними групами, політичними партіями, лідерами політичних партій і інші.

Серед найбільш відомих мислителів античності, які аналізували соціальні протиріччя та конфлікти, були Геракліт, Платон, Аристотель. Так, наприклад, Геракліт стверджував, що єдність і боротьба протиріччя є джерелом всякого розвитку *[1, с. 19-20]*.

У своїх теоретичних працях геніальний вчений Аристотель розробляє теорію суспільства, у якій прагне реалістично відобразити всю складну діалектику його розвитку і функціонування. Як бачимо, античні мислителі започаткували ідею суспільного розвитку через протиріччя *[2, с. 241-254]*.

Слід підкреслити, що ця проблемо хвилювала багатьох видатних мислителів, серед яких були Т.Гоббс, Г.В.Ф.Гегель, К.Маркс, Е.Дюркгейм, Г.Зіммель, П.Сорокін та інші.

Аналізуючи соціальні відносини, видатний англійський вчений Т.Гоббс у своїй основній праці «Левіафан», написаній 1651 р., розглядає причини соціальних протиріч. На його думку у суспільстві постійно виникають конфлікти, причиною яких є те, що звичайний стан людського суспільства – стан постійного страху і загрози насильницької смерті, а

життя людини одиноке, бідне, огидне, жорстоке та коротке. Війна і чвари – постійні супутники життя людського суспільства, тому, наголошує філософ, «людина людині вовк», а значить кожен хоче знищити іншого, щоб очистити місце для себе *[3, с.124-137]*.

Т.Гоббса справді можна віднести до числа видатних теоретиків конфлікту. Проблеми соціальних протиріч досліджував і великий німецький філософ Г.В.Ф. Гегель.

В основі розвитку суспільства лежать протиріччя. Вони – джерело і двигун його розвитку і функціонування. «Знайти протиріччя – значить знайти причину розвитку»,- підкреслював Гегель. Суперечність, - проголошує німецький мислитель,є корінь усякого руху *[4, с. 65]*.

Отже, згідно концепції гегелівської філософії, рушійною силою історичного розвитку є протиріччя. Цю проблему не обійшов стороною і К.Маркс. Він створив теорію, положення якої зводиться до того, що визначальною силою суспільства є спосіб виробництва, а рушійною силою в умовах антагонізму суспільства є класова боротьба. Вона носить безкомпромісний характер. Згідно марксистської концепції ніколи не припиняється.

Проблемам соціальних протиріч і конфліктів присвятив свої дослідження і видатний соціолог П.О.Сорокін. У 1922 р. він разом з двома кращими представниками російської інтелігенції був висланий із Радянської Росії. За відносно короткий строк Сорокін на Заході став всесвітньо відомим вченим.

У своїй праці «Система соціології» він розробляє теорію соціальних антагонізмів. Згідно його концепції антагонізми поділяються на:

1.Свідомі (між злочинцем і наглядачем, насильником та його жертвою) а також несвідомі, вони можуть виникати і в окремих випадках між людьми.

2. Антагонізми, що випливають із схожості індивідів щодо чогось: між двома конкурентами на одне місце, між двома чоловіками, які претендують на одну жінку та ін.

3. Антагонізми, що випливають із відмінності індивідів щодо чогось: расові, політичні, класові.

4. Антагонізми, що відрізняються кількістю осіб, котрі беруть в них участь: між двома особами, між одним та багатьма (деспот-маса, хазяїн – робітники, політичний промовець-ворожий натовп), між групами (міжплеменні, міжкласові, міждержавні).

Видатний теоретик соціології конфлікту німецький соціолог Г. Зіммель сприйняв ідеї боротьби Геракліта як джерело всякого розвитку і концепцію історичного розвитку Гегеля.

Конфлікт, на думку Г.Зіммеля, виконує дві функції: по-перше, виявлення протиріччя, а по-друге, функцію соціалізації, тобто об'єднання протилежних сторін. Джерелом конфлікту він вважає притаманну людям агресивність – "інстинкт ворожості". Сам конфлікт, як соціальне явище, розвивається за наступними правилами, що іноді може привести конфліктуючі сторони не тільки до мирного розрішення, але навіть і до об'єднання. У Зіммеля знаходимо багато прикладів об'єднання націй під час війни *[5, с. 204-205]*.

Таким чином в конфлікті відображаються два важливих типи соціальних зв'язків – протистояння індивідів і їх солідарність. У сучасному суспільстві конкурентна боротьба стає основним видом взаємодії і розповсюдження "на всі сфери життя, політику, науку, мистецтво і людські відношення", - робить висновок Зіммель.

В 50-х роках XX століття з'являються теоретичні праці, в яких конфліктологічний підхід знайшов своє чітке теоретичне визначення. Це, перш за все, дослідження американського соціолога Л.Козера "Функції соціального конфлікту" (1956), німецького соціолога Р.Дарендорфа "Клас і класовий конфлікт в індустріальному суспільстві"(1959), англійського соціолога Дж.Рекса "Ключові проблеми соціологічної теорії"(1961) та ін. Яка їх точка зору на конфлікти?

Л.Козер вважає, що основою конфлікту в суспільстві є суперництво за соціальні блага, це "боротьба за цінності і право на володіння ресурсами".

Соціальні конфлікти порушують цілісність соціальної системи, але в цілому вони можуть позитивно впливати на неї, роблячи її більш гнучкою і рухомою у відношенні до оточуючого середовища. Таким чином, робить висновки Л.Козер, соціальні конфлікти відіграють як позитивну, так і негативну роль в суспільстві.

Інший видатний вчений Р.Дарендорф приходить до висновку, що причиною соціальних конфліктів є протиріччя між правами соціальної групи на доступ до соціальних і матеріальних благ і можливостями реалізовувати ці права. Він критикує позицію "класу більшості" який в соціальній структурі одержує свою бажану долю соціальних благ і при цьому відкидає ті соціальні структурі одержує свою бажану долю соціальних благ і при цьому відкидає ті соціальні прошарки, які у зв'язку з низьким рівнем кваліфікації, соціального статусу і ін. не мають доступу до благ, якими володіє ця більшість.

Таким чином Л.Козер, Р.Дарендорф і інші соціологи Заходу схиляються до точки зору, що причиною конфліктів суспільстві є суперництво щодо матеріальних благ і соціального статусу його членів. Причиною того, що відбувається в суспільстві,- підкреслює Л.Козер, -

треба шукати в інтересах груп та індивидів і, над усе, в інтересі утримання своїх домінуючих позицій *[5, с. 206]*.

Ми вже підкреслювали, що теорія конфлікту активно розроблялася західними вченим Л.Козером, Р.Дарендорфом, Дж. Тернером, але слід відзначити, що свій вагомий вклад у розробку науки конфліктології внесли Д.Белл, Г.Зіммель, К.Боулдінг та інші вчені Заходу.

Всі вище вказані теоретики підкреслювали, що конфлікт – явище притаманне людському суспільству. Об'єктивно конфлікт несе в собі як позитивний,так і негативний зміст. Його позитивна функція полягає в тому, що він не дозволяє закостеніти соціальній системі, стимулює її розвиток. Разом з тим конфлікт несе в собі негативний зміст в тих випадках, коли конфлікт об'єктивно є гальмом розвитку і функціонування соціальної системи і тим самим не стимулює її розвиток.

Отже, наукове розуміння закономірностей суспільних процесів неможливе без пізнання того, з розв'язанням яких суперечностей пов'язане виникнення соціальних явищ, їх розвиток і сутність перетворень.

Аналіз структури конфлікту дає можливість провести наступну класифікацію: конфлікти міжнародні, міждержавні, регіональні.

Формами соціальних конфліктів в суспільстві є: класова боротьба, національно-визвольний рух, воєнні конфронтації, громадянська війна.

Вся історія людства – це неперервний ланцюг конфліктів на різних рівнях, в різних соціальних системах і сферах, починаючи від взаємовідносин в сім'ї і закінчуючи міжнародними взаємовідносинами.

Конфліктологія розглядає конфлікти як ті, які мають місце тільки в суспільстві . Якщо нема суспільства, нема місця і конфліктам.

Отже, конфлікт, як соціальне явище, слід розглядати в наступній інтерпретації : конфлікти в економічній, нема місця і конфліктам.

Все це свідчить про те, що в нашому суспільстві існують серйозні причини для конфліктів у різних соціальних сферах. У суспільстві спостерігається процес соціальної диференціації структурної перебудови, де перше місце все більш займає матеріальне розшарування населення. Слід підкреслити, що ця диференціація є тим фактором, який в значній мірі визначає соціально-психологічну атмосферу, моральний клімат в суспільстві, а також реальну поведінку, в тому числі і криміногенну ситуацію, з якими ми зустрічаємось, вивчаючи соціальну напругу і різні форми її виявлення.

Слід мати на увазі, що основною причиною конфліктів може бути не тільки матеріальна сфера (це найбільш болючі і уразливі ділянки соціального організму), де стикаються матеріальні інтереси різних соціальних груп, але й інші, наприклад, релігійна.

Торкаючись владних структур, слід відзначити, що, скажімо, причиною конфлікту або конфліктної напруги, як правило, є не тільки об'єктивні, але і суб'єктивне фактори. Прикладом цього може бути конфліктна ситуація між соціальної суб'єктом, скажімо, органами місцевої влади, їх структурами і населенням міста, села і т.д. Причиною їх є некомпетентність посадових осіб, їх низький професіоналізм, невміння аналізувати соціальні процеси і оперативно приймати виважені, глибоко продумані рішення.

Будучи не в змозі вирішувати соціально-економічні, побутові і інші проблеми, владні структури тим самим обманюють людей, які повірили в їх обіцянки під час виборів. Все це не може не збуджувати незадоволеність людей, падіння віри а соціальну справедливість,негативного їх ставлення до владних структур, і як результат, падіння авторитету влади, росту соціальної напруги, розриву соціальних зв'язків, які можуть призвести до руйнації всієї соціальної структури.

Теоретична недооцінка можливостей виникнення конфліктів, відсутність науково обґрунтованих концепцій про шляхи і засоби їх подолання призводять на практиці до негативних результатів.

Розв'язання їх буде залежати від радикальної перебудови всієї соціально-економічної і політичної системи, добросовісного і сумлінного ставлення кожного громадянина нашої держави до своїх обов'язків.

Література

1. *Шульженко В.П.* Історія політичних і правових вчень / В.П.Шульженко, Т.Г.Андрусяк. – К.: Юрінком Інтер,1999. – 304 с.
2. *Асмус В.Ф.* История античной философии/ В.Ф. Асмус. – М.: Висшая школа, 1965. – 320 с.
3. *Мееровский Б.* В.Гоббс / Б. В. Мееровский. – М.: Мысль, 1975. – 205 с.
4. *Гегель Г.* Наука логики / Г. Гегель. Сочинения: в 3 т. – М.: Мысль, 1971. – Т. 2. – 248с.
5. *Ряшко В.І.* Соціологія в запитаннях і відповідях / В.І. Ряшко, Р.В. Сокол. – Львів. – Львівський інститут внутрішніх справ України, 2000. – 275 с.

Богдан Базарник

e-mail: bazarnyk.bogdan@gmail.com

ФЕНОМЕН ОСОБИСТОСТІ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ ТА ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

Людська особистість (не таємнича, ізольована від інших особистість персоналістів, а соціальна, пов'язана всіма своїми коренями з колективом) є

в цьому діалектичному процесі «ототожнення» активною стороною, єдиним діяльним суб'єктом, творцем усіх змін і процесів. Вона – єдиний суб'єкт історії, що діє незалежно навіть від того, що в деяких ситуаціях продукти її власних рук, взаємини і соціальні механізми вирізняються, починають жити немовби власним життям, оволодівають нею самою, що, своєю чергою, призводить до відчуження свідомості, до приписування людським творам власної особливої активності і незалежного існування. У прагненні до подолання явищ відчуження, у діалектиці пристосування суб'єктивного світу до того, що людина знаходить готовим, полягає основа потягу до емансипації.

Феномен особистості не є спеціальним об'єктом дослідження феноменології та філософської антропології. Як відомо, перша з них вивчає складну єдність структурних елементів сутнісних взаємозв'язків свідомості з метою виявлення граничних характеристик, первісних основ пізнання і людського існування й культури, а друга – сутність і природу людини в єдності її органічних особливостей, душевно-емоційної сфери, пізнавальних спроможностей і соціально-культурних навичок *[1, с. 241-245]*.

Слід зазначити, що засновник феноменології Едмунд Гуссерль, вирішував проблему особистості через аналіз поняття «Я». Так, він визначає трансцендентальне «Я» як суб'єктивний полюс інтенціональних переживань свідомості. Зокрема, на його думку, утворюється «Я-образний» принцип єдності, який щодо різних актів свідомості зберігається ідентичним. Це «Я» редукується до властивостей суб'єктивного полюсу, що об'єднує всі акти свідомості трансцендентального суб'єкта. «Чисте Я» являє собою пов'язуючий пункт *[2, с. 71-72]*. У такому вигляді воно нагадує Кантову формулу трансцендентального синтезу: «Я, що супроводжує всі мої уявлення» *[9]*. Гуссерль, зрозуміло, знову тематизує це трансцендентальне «Я» з різних позицій, роблячи його таким, що пояснює наявність різних про нього суджень. Там, де він протиставляє в кореляції суб'єктивний полюс і предметний полюс, він описує трансцендентальне «Я» також і в його інтенціональній функції: як «увагу», «спрямованість на», «зайнятість з», «оцінювання». Метафорично Гуссерль характеризує його, як промінь, що спрямовується (Richtungsstrahl), що виходить із «Я», функціонує як «Я-центр» *[2, с .71-72]*.

Засновник сучасної філософської антропології, Макс Шелер, на відміну від свого першого ідейного вчителя Е. Гуссерля, поставив у центр своєї теоретичної системи поняття особистості. Протягом усього свого життя він вивчав людину в її різноманітних феноменологічних проявах і неодноразово намагався сформулювати остаточне визначення

особистості. Найбільш вдалою дефініцією М. Шелера в цьому плані видається така: «Особистість – конкретна і сутнісна єдність, що конструює акти різноманітної природи, що сама по собі (тобто... не для нас) передує будь-яким сутнісним відмінностям актів (зокрема, розбіжності між зовнішнім і внутрішнім сприйняттям, зовнішнім і внутрішнім бажанням, відчуттям, любов'ю, ненавистю тощо). Буття особистості «служить підставою" всіх актів, за своєю суттю різноманітних» *[3, с.393-394]*.

Згідно з філософською антропологією Шелера, особистість завжди індивідуальна. Кожна людина тією мірою, якою вона є особистістю, являє собою одиничне, єдине в своєму роді буття й цінність. «Індивідуальне тут протиставляється загальному, а не спільному. Не можна говорити про загальну особистість: кантівська «свідомість взагалі» – безглуздя. Особистість автономна двояким чином: з одного боку, існує автономія особистісного розуміння добра і зла, з іншого – автономія особистісного воління того, що дане як добро й зло. Особистість також пов'язана з тілом, але зовсім від нього не залежить; скоріше, одна з умов існування особистості – панування над тілом. Нарешті, особистість ніколи не частина, а завжди корелят певного «світу»; отже, кожній особистості відповідає свій світ (мікрокосм), а кожному світу – особистість.

Особистість – динамічна духовна єдність, що ніяким чином не може бути повністю охоплена в наукових категоріях. Вона не припускає об'єктивізації, як її припускають психічні процеси, що не тотожні з духовним «Я». Найглибше ядро людського духу не можна розглядати як субстанцію. Субстанціальне тлумачення духовності Шелер відхиляє, бо воно зводить людину до речі. Особистість не є чимось готовим, завершеним, вона завжди – чинний початок, що не підпорядковується причинним закономірностям; навпаки, свобода – це буття людської суб'єктивності. Особистість не «є», вона «стає». Проте це становлення все ж не є абсолютним. Неправильно було б твердити про повне розчинення духовної структури в ірраціональному потоці становлення. Поточне буття особистості зберігає зв'язок із царством загальнозначущих цінностей. Людина підпорядкована цьому царству цінностей, і вона лише настільки справді є людиною, наскільки втілює надособистісні сенси та цінності. Але особистість поділяється на одиничну та сукупну. Сутністю її є те, що все її духовне буття і діяння споконвічно є як індивідуальною реальністю (окрема особистість), так і розчленованою реальністю якогось співтовариства *[4, с. 128]*.

Соціальна філософія, акумулюючи підходи згаданих нами наук, вивчає особистість, по-перше, як суб'єкт космоприродної еволюції людства, по-

друге – як суб'єкт історичного процесу і, по-третє – як суб'єкт соціокультурної творчості.

Звідси випливає, що сучасною особистістю є психічно здорова людина, яка досягла дорослого віку, має яскраво виражену індивідуальність і яка завдяки біологічно успадкованій природній активності та специфічним соціокультурним умовам формування в онтогенезі вийшла в своєму духовному розвитку на рівень суб'єкта суспільних відносин, соціальної та культурної творчості.

Література

1. Новая философская энциклопедия : справочное издание / Институт философии РАН ; Национальный общественно-научный фонд ; [в 4 т.] ; [науч. ред. М. С. Ковалева и др.]. – М. : Мысль, 2001. – Т. 4. – С. 241–245.
2. *Прехтль П.* Введение в феноменологию Гуссерля / Петер Прехтль. – Томск, 1999. – С. 71–72.
3. *Кант І.* Критика чистого разума / Иммануил Кант; [пер. Н.О.Лосского с вариантами пер. на рус. и европ. яз.]; Рос. акад. наук, Ин-т философи. – СПб., 1993. – 654 с.
4. *Scheler M.* Der Formalismus in der Ethik und dic materiale Ucertethik Gessammel – te werke / M. Scheler. – Bern, 1954. – B. II. – S. 393–394.
5. *Бохенский Ю.М.* Современная европейская философия / Ю.М. Бохенский. – Москва, 2000. – 256 с.

Марта БАЗАРНИК

e-mail: solukmarta@gmail.com

КОНЦЕПТ ОСОБИСТОСТІ У ЗАРУБІЖНІЙ НАУЦІ

Погляди представників сучасних найпоширеніших філософських напрямів, переконують у тому, що спостерігається значний прогрес у вивченні проблем людини, особистості, демонструється широке та різноманітне бачення цих проблем і шляхів їх вирішення. Водночас багатоманітність підходів, наявність низки учень про людину, їх претензії на самодостатність при вирішенні сучасних проблем особистості не призводять до радикальних позитивних змін в особистісному суспільному розвитку.

Особистість – це єдність соціального та індивідуального, суть її існування. Вона являє собою цілісну, індивідуалізовану систему соціально значущих властивостей людини (інтересів, потреб, здібностей), котрі формуються у процесі становлення конкретно-історичних видів діяльності відповідно до умов життя суспільства. Під час практичної діяльності

людини соціальне та духовне поєднуються, відбувається самореалізація та самоутвердження особистості, її соціалізація, що водночас є її індивідуалізацією, індивідуальною формою привласнення нею суспільних відносин. Філософія права досліджує специфічний аспект людських дій та їхніх раціональних підстав і цілей, саме: дії людей, оскільки вони визначаються і регулюються правовими нормами. Правила поведінки виступають тут у вигляді правових норм.

Відомим дослідником концепту особистості у зарубіжній науці вважається також Абрахам Гарольд Маслоу (Abraham Harold Maslow). Він розглядав особистість як активного творця власного життя. Одна з важливих й актуальних у нашому контексті концепцій теорії Маслоу стосується становлення особистості. Учений вважав, що до людини, як живої істоти ніколи не можна застосувати статичної костанти, бо вона перебуває у постійному процесі саморозвитку, становлення особистості, володіючи при цьому значною свободою *[1]*. Важливим моментом теорії Маслоу є розуміння особистості як цілісної та нероздільної на складові сутності, що можливо з'ясувати лише при дослідженні мотивацією Учений, зокрема, розглядав особистість як істоту, яка постійно чогось бажає *[1]*. У зв'язку з цим він виділяв такі види особистісних потреб: фізіологічні, безпеки і захисту, приналежності до соціуму, самоповаги, самоактуалізації, самовдосконалення. Маслоу, як і Фромм та Бандура, допускав, що ці потреби є вродженими, при цьому він наголошував, що вони утворюють чітку ієрархічну систему: "вищі" потреби – самовдосконалення, самоповаги, приналежності до соціуму автоматично актуалізуються при задовільненні потреб "нижчого" рівня – біологічних, самозахисту тощо *[2]*.

У контексті цієї теорії Маслоу тлумачив поняття людської свободи і вважав, що найбільшу свободу має людина, яка задовільнила власні потреби, насамперед, "нижчі". Стосовно особистісної відповідальності, то учений вважав, що існує єдиний вид відповідальності – відповідальність людини перед собою за власний життєвий вибір *[2]*.

Екзистенціалізм – потужну суб'єктивно-ідеалістичну філософської течію, яка набула особливо сильного розвитку у Західній Європі, представляли Ж.-П. Сартр, Г. Марсель та А. Камю *[3; 4; 5; 6; 7]*.

Екзистенціалісти загалом поділяли буття особистості на так зване "справжнє" і "несправжнє". "Несправжнє" буття – це соціальне існування людини, в якому вона регулює свою поведінку у відповідності з певними суспільними нормативами, і, як вважали екзистенціалісти, фактично не керує своїм життям, втрачає свою індивідуальність *[3; 4; 7]*. При цьому філософами наголошувалося, що відчуття "справжнього" буття приходить

до людини під час сильних емоційно-афективних станів (страху, тривоги тощо) і проявляється як гостре почуття самотності, плину існування, власної унікальності. На думку прихильників екзистенціалізму, люди-на лише за умов усвідомлення цього стає особистістю, здатною самостійно керу-вати власною долею.

Слід відзначити, що прихильники цього напрямку в філософії не досліджували структуру особистості, вважаючи її непізнаваною, а лише окремо висвітлювали деякі її якості (переважно вольові), вважаючи їх потужним інструментом творіння справжнього буття. Виходячи з цього, Ж.-П. Сартр переконував, що особистість не є продуктом спадкових і соціальних чинників. Він, зокрема стверджував, що людина не є чимось іншим, як тим, чим вона сама себе робить *[3],* що існує лише одна істинна реальність – суб'єктивна. Оскільки, за його теорією усі люди живуть в абсурдному світі то перед ними стоїть завдання ставати особистостями і наповнювати життя сенсом, але кожна особистість сама відповідальна за свій життєвий вибір, і це відповідальність насамперед перед собою *[8]*.

Слід відзначити, що, як вважали екзистенціалісти, першочерговою потребою для особистості виступає розвиток безмежної індивідуальної свободи, під якою ці філософи, розуміли звичайне свавілля. Причому вони вказували на те, що ця потреба актуалізується після позбавлення від тягаря суспільних зобов'зань та обмежень, причому необхідність соціальної відповідальності людини може у ряді випадків ігноруватися *[4; 5; 6]*. Іншими словами, численні моменти екзистенціальної філософії XX століття можуть, на нашу думку, бути розцінені як такі, що виправдовують і, навіть, можуть потенціювати девіантну поведінку. Це, загалом, стосується і напрямку "філософія життя".

Згодом поняття „девіантність" набуває надзвичайно широкого та багатозначного застосування у гуманітарній науці. Однак, поряд із таким тлумаченням, що наводиться у довідкових виданнях *[9],* у багатьох публікаціях, котрі з'явилися протягом XX століття простежувалася стала тенденція щодо звуженого аналізу найбільш суспільно небезпечних проявів девіантності, одним із яких є злочинна поведінка. Саме цей, найбільше суспільно шкідливий різновид девіантної поведінки, як правило, розглядається у кримінології, соціології, психології досить звужено. Науковці до вивчення цього феномену, послуговуючись специфічним методологічним апаратом, виходячи із своїх завдань та можливостей. Відповідно до цього проблема впливу на девіантну особистість, її виправлення, як правило, ставиться сьогодні не на загальнонауковому рівні, а на локальному, певною мірою відособленому. Іншими словами, досі не запропоновано цілісної, філософської концепції

виправлення девіантної особистості, що дало б можливість інтегрально визначати причини виникнення такої поведінки, а також загальні ознаки особистості, яка її виявляє.

Таким чином, виходячи із вищевикладеного, можемо стверджувати, що незаперечною заслугою філософії ранніх періодів є привнесення до розуміння причин девіантності (відхилення від слідування моральним нормативам) саме ендогенних чинників людської природи, що є невіддільними від неї. При цьому філософи загалом наголошували на тому, що особа, яка виявляє таку поведінку, втрачає головні ознаки людини, а тим паче, особистості, якими є моральність та розумовість і тому не має права на свободу і повинна бути позбавлена її та вилучена з суспільства, яке знову ж таки покликане культивувати моральність та доброчесність.

Література

1. *Маслоу А. Г.* Дальние пределы человеческой психики / Абрахам Гарольд Маслоу ; [пер. с англ.]. – Санкт Петербург : Евразия, 1997. – 430 с.
2. *Маслоу А.* Психология бытия / Абрахам Маслоу. – Москва : Рефл-Бук ; Ваклер, 1997. – 300 с.
3. *Сартр Ж.-П.* Бытие и ничто : опыт феноменологической онтологии / Жан Поль Сартр ; [пер. с франц.]. – Москва : Республика, 2000. – 638 с.
4. *Ницше Ф.* По ту сторону добра и зла / Ницше Фридрих ; [пер. с нем.]. – Москва : ЭКСМО-ПРЕСС ; Харків : Фолио, 1998. – 1054 с.
5. *Ницше Ф.* Сочинения / Ницше Фридрих ; [в 2 т.]. – Москва : Мысль. 1997. – Т. 2. – 829 с.
6. *Ницше Ф.* Сочинения / Фридрих Ницше ; [в 2 т.]. – Москва : Мысль. 1997. – Т. 1. – 829 с.
7. *Сартр Ж.-П.* Последний шанс / Жан Поль Сартр ; [пер. с франц.]. – Санкт Петербург : Азбука, 2000. – 460 с.
8. *Сартр Ж.-П.* Дороги свободы : [тетралогия] / Жан Поль Сартр ; [пер. с франц.]. – Харків : Фолио, 1997. – 367 с.

Любов ВАТАМАНЮК

e-mail: lyubof13@gmail.com

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ АКСІОЛОГІЧНІ ФУНКЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Норми «належного бути» в онтологічному аспекті – важливі умови людської соціабельності. Одночасно в гносеологічному аспекті вони є загальними принципами права, правосвідомості та правової діяльності

окремого індивіда і людської культури загалом. Артикульовані і концептуально виражені, вони утворюють ядро ідеї права – ідеали як граничні значення та смисли збереження й упорядкування соціального життя на всіх його рівнях організації: індивідуально-особистісному, рівні різних спільнот людей і людства загалом.

Розрив між рівнями виявленості права, наприклад, забуття ідеалів як тотальних принципів права взагалі, призводить до правового релятивізму, розпаду «правового поля» людства, що, власне, і є станом сучасної цивілізації з її правовим цинізмом і поки що невирішеними проблемами визначення автентичного змісту базових категорій права – справедливості, обов'язку, відповідальності, злочину, свободи взагалі та свободи особистості особливо. Мабуть, теоретичне вирішення цих завдань значною мірою дозволить надати змісту перелічених категорій справді статусу норми, що, безумовно, сприятиме побудові автентичної природі права теорії права *[1, с. 96]*.

Не вдаючись до додаткової аргументації, можемо стверджувати, що зміст, який криється за поняттями справедливості, обов'язку, відповідальності, свободи тощо, наскрізь антропологічний, бо в цьому полягає сутність фундаментальних аксіологічних функцій особистості *[2]*. І оскільки будь-яке суспільство є деякою впорядкованою системою цінностей, де право – лише один із рівнів її виявлення зі специфічними функціями, то такою ж мірою і соціальний індивід як суспільний «мікрокосм» становить у своїй сутності ціннісне явище.

Питання полягає лише в тому, щоб визначити психологічну форму буття цінностей взагалі та цінностей права зокрема, їхню структуру, виокремити їх як основні аксіологічні функції, які опосередковують інтеграцію в соціум людини як тотальне правове поле й одночасно сприяють становленню особистості як правового суб'єкта, справжнього homo juridicus.

Усі окреслені нами проблеми – предмет правової антропології як розділу філософської антропології та юридичної психології. Не вдаючись до розгляду цих проблем, які, очевидно, стануть предметом нашого наступного аналізу, зауважимо лише на такому: поняття права у своїй сутності бере початок від специфічної форми організації людиною свого буття як світу цінностей, джерела якого принципово антропологічні, тому що пов'язані не тільки з телеономністю людини, а й з такими феноменами людського життя, які інтроспективно-феноменологічною мовою позначаються категоріями «справедливість», «обов'язок», «відповідальність» тощо. Варто лише не забувати, що упродовж тривалого часу первинною формою їх інтерсуб'єктивності є не право, а сукупність звичаїв і мораль.

Однак із виникненням державності норми звичаєвого «права» та норми моралі стають жорстко фіксованими («повинно бути так і не інакше») законами (правовими нормами). Тому все, що втілене в інтерсуб'єктивній формі їхнього буття як норми «належного бути», обов'язкове до виконання, артикулюється й описується вже в термінах: правова влада, правова держава, правова особистість, закон, правопорядок тощо *[1, с. 98]*.

Будь-який науковий рівень аналізу права, зорієнтований на абстрагування від повнокровної людської присутності з її мотивами, особистісною системою цінностей (системою її аксіологічних функцій), мораллю як результатом особистісного становлення «Я», а не лише з розумінням людини як якоїсь статистичної одиниці суспільного життя або тільки з уявлення про неї як соціального індивіда-носія ролей і соціального статусу як об'єкта владно-правових маніпуляцій, безперспективний із огляду на автентичне розуміння права.

Залишаючись вірними кантівському трактуванню проблеми права, вважаємо, що в істинному сенсі право (і, отже, жодного «кулачного», «телефонного» та іншого права немає й бути не може) виникає там, де людина діє згідно зі своєю розумною волею як особистість «сама в собі закон», а не як соціальний індивід-робот. Тому право – насамперед не «поза людиною», а «усередині її» як корелят імперативного характеру, інтенціонально зорієнтований у напрямі «належного», і лише потім – система відносин інтерсуб'єктивного порядку, описувана в термінах «закон», «правопорядок» тощо.

Будь-яке розуміння права зобов'язане спиратися на розгорнуту концепцію людини, точніше особистості. І це – персонологія, до змісту якої як обов'язкові базові елементи повинні входити, по-перше, аналіз права як аксіологічного за своєю природою соціального ноумена, по-друге, системна побудова моральних основ права як концепція обов'язку, справедливості, суспільних і особистісних ідеалів і, по-третє, концепт становлення особистості як справжнього homo juridicus. Тому праву без філософії, чи буде це власне відокремлена філософія права, чи латентна форма пропедевтики права, до останнього часу одягнена в терміни «загальної теорії права», не обійтися *[3, с. 3–18]*. Інша річ, як співвіднести, пов'язати між собою поняття філософського й психологічного дискурсивного характеру, на якому тільки й можна описати особистість як суб'єкт права, і цілком науково верифіковані об'єктивні, фактуальні соціологічні вияви законотворчості та законорозуміння?

А це не просте завдання. І тим не менше, філософія разом з психологією, що використовують особливу інтроспективно-феноменологічну мову, а також соціологія (принаймні, її інструментальна

складова) як «сувора» наука, що оперує термінами логіки й математики, є тими базисними галузями гуманітарного знання, однаково необхідними для пізнання (опису, пояснення, інтерпретації та розуміння) права. Тому можна вважати, що пошук modus vivendi, принаймні в найближчій перспективі, є епістемологічною проблемою правознавства, що вимагає дедалі нових вирішень.

Література

1. *Гарасимів Т.* Філософема девіантної поведінки / Т. Гарасимів. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. – 356 с.
2. *Гребеньков Г. В.* Аксиологический подход к проблеме человека / Г. В. Гребеньков, В. Н. Нечитайло. – Донецк, 1992.
3. *Гребеньков Г. В.* Право як предмет філософського і наукового пізнання: принципи та методологія демаркації / Г. В. Гребеньков // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: Збірник наукових праць. – Донецьк: ДЮІ ЛДУВС, 2004. – № 2. – С. 3–18.

Христина ГАБАКОВСЬКА

e-mail: gabakovska@ukr.net

ОБ'ЄКТИВНА ПРИРОДА ПРАВА, ЯК РЕЗУЛЬТАТ ЛЮДСЬКОЇ ЦІЛЕ- ТА ЦІННІСНО-РАЦІОНАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розділ філософського знання, головним предметом якого є цінність у всіх ракурсах і аспектах свого виявлення, отримав назву загальної теорії цінності (аксіології) і поряд із онтологією (ученням про буття), гносеологією (теорією пізнання) і філософською антропологією (філософською теорією людини) становить серцевину філософського знання взагалі *[1, с. 32–44]*.

Поняття «цінності» – філософське і, отже, високого рівня абстракції. Це уможливлює фіксування семантичних зв'язків, які виникають між різними суб'єктами буття в акті оцінювання реальності індивідом, різними соціальними спільнотами і суспільством загалом. Лише у філософському аспекті поняття цінності, акумулюючи і «знімаючи» всі інші визначення цінності, має найвищий ступінь значеннєвого (сутнісного) змісту. У всіх інших випадках визначення цінності набуває свого дисциплінарного вираження в різних лінгвістичних формах. А це означає, що в будь-якій сфері людського праксису цінності як реальні феномени матеріальної та ідеальної природи мають свій вияв. І завдання дослідника полягає в тому, щоб чітко, спираючись на адекватну предмету

дослідження (філософія права) методологію (теоретико-ціннісний підхід) як іманентну праву пізнавальну конструкцію, описати й інтерпретувати цінності права в їх соціально-історичних, антропологічному (особистісному) та, очевидно, абсолютному вимірах на соціологічному (зовнішньому щодо людини) і психологічному (внутрішньому) рівнях виявлення в бутті.

Уявляючи в такий спосіб об'єктивну природу права, яка є результатом людської ціле- та ціннісно-раціональної діяльності (і не слід її шукати у сфері трансцендентного, як це намагаються робити деякі сучасні дослідники *[2, с. 13–17]*), можна стверджувати, що праву властиві всі предикати цінності. А це означає:

– оскільки цінності є результатом телеономної соціально детермінованої діяльності людей, то право становить ціннісну, а отже, й ієрархічну, упорядковану, субординовану суспільну систему, функцією якої є збереження, відтворення та підтримання рівноваги соціального буття;

– оскільки право є ціннісним за своєю природою утворенням, орієнтованим на реалізацію вищезгаданої функції, то воно є деякою системою «належного бути», а отже, системою загальнообов'язкових, семантично (стосовно змісту) орієнтованих ідеальних утворень – норм соціальності та комунікації людей;

– оскільки весь світ соціальності становить ціннісно-смислову реальність, а право є деяким «аксіологічним полем» тотального соціального досвіду акумуляції людством цінностей свого буття, то право щоразу набуває, по-перше, вигляду конкретно-історичної системи цінностей (законів, актів тощо), по-друге, вигляду особистісних поведінкових імперативів «належного чинити» і, по-третє, абсолютних цінностей права як тотальних норм «належного бути».

Ці норми «належного бути» в онтологічному аспекті – важливі умови людської соціабельності. Одночасно в гносеологічному аспекті вони є загальними принципами права, правосвідомості та правової діяльності окремого індивіда і людської культури загалом. Артикульовані і концептуально виражені, вони утворюють ядро ідеї права – ідеали як граничні значення та смисли збереження й упорядкування соціального життя на всіх його рівнях організації: індивідуально-особистісному, рівні різних спільнот людей і людства загалом *[3, с. 102]*.

Розрив між рівнями виявленості права, наприклад, забуття ідеалів як тотальних принципів права взагалі, призводить до правового релятивізму, розпаду «правового поля» людства, що, власне, і є станом сучасної цивілізації з її правовим цинізмом і поки що невирішеними проблемами визначення автентичного змісту базових категорій права – справедливості,

обов'язку, відповідальності, злочину, свободи взагалі та свободи особистості особливо. Мабуть, теоретичне вирішення цих завдань значною мірою дозволить надати змісту перелічених категорій справді статусу норми, що, безумовно, сприятиме побудові автентичної природі права теорії права.

Не вдаючись до додаткової аргументації, можемо стверджувати, що зміст, який криється за поняттями справедливості, обов'язку, відповідальності, свободи тощо, наскрізь антропологічний, бо в цьому полягає сутність фундаментальних аксіологічних функцій особистості *[4]*. І оскільки будь-яке суспільство є деякою впорядкованою системою цінностей, де право – лише один із рівнів її виявлення зі специфічними функціями, то такою ж мірою і соціальний індивід як суспільний «мікрокосм» становить у своїй сутності ціннісне явище.

Питання полягає лише в тому, щоб визначити психологічну форму буття цінностей взагалі та цінностей права зокрема, їхню структуру, виокремити їх як основні аксіологічні функції, які опосередковують інтеграцію в соціум людини як тотальне правове поле й одночасно сприяють становленню особистості як правового суб'єкта, справжнього homo juridicus.

Усі окреслені нами проблеми – предмет правової антропології як розділу філософської антропології та юридичної психології. Не вдаючись до розгляду цих проблем, які, очевидно, стануть предметом нашого наступного аналізу, зауважимо лише на такому: поняття права у своїй сутності бере початок від специфічної форми організації людиною свого буття як світу цінностей, джерела якого принципово антропологічні, тому що пов'язані не тільки з телеономністю людини, а й з такими феноменами людського життя, які інтроспективно-феноменологічною мовою позначаються категоріями «справедливість», «обов'язок», «відповідальність» тощо. Варто лише не забувати, що упродовж тривалого часу первинною формою їх інтерсуб'єктивності є не право, а сукупність звичаїв і мораль. Однак із виникненням державності норми звичаєвого «права» та норми моралі стають жорстко фіксованими («повинно бути так і не інакше») законами (правовими нормами). Тому все, що втілене в інтерсуб'єктивній формі їхнього буття як норми «належного бути», обов'язкове до виконання, артикулюється й описується вже в термінах: правова влада, правова держава, правова особистість, закон, правопорядок тощо.

Будь-який науковий рівень аналізу права, зорієнтований на абстрагування від повнокровної людської присутності з її мотивами, особистісною системою цінностей (системою її аксіологічних функцій),

мораллю як результатом особистісного становлення «Я», а не лише з розумінням людини як якоїсь статистичної одиниці суспільного життя або тільки з уявлення про неї як соціального індивіда-носія ролей і соціального статусу як об'єкта владно-правових маніпуляцій, безперспективний із огляду на автентичне розуміння права.

Залишаючись вірними кантівському трактуванню проблеми права, вважаємо, що в істинному сенсі право (і, отже, жодного «кулачного», «телефонного» та іншого права немає й бути не може) виникає там, де людина діє згідно зі своєю розумною волею як особистість «сама в собі закон», а не як соціальний індивід-робот. Тому право – насамперед не «поза людиною», а «усередині її» як корелят імперативного характеру, інтенціонально зорієнтований у напрямі «належного», і лише потім – система відносин інтерсуб'єктивного порядку, описувана в термінах «закон», «правопорядок» тощо *[3, с. 105]*.

Будь-яке розуміння права зобов'язане спиратися на розгорнуту концепцію людини, точніше особистості. І це – персонологія, до змісту якої як обов'язкові базові елементи повинні входити, по-перше, аналіз права як аксіологічного за своєю природою соціального ноумена, по-друге, системна побудова моральних основ права як концепція обов'язку, справедливості, суспільних і особистісних ідеалів і, по-третє, концепт становлення особистості як справжнього homo juridicus.

Тому праву без філософії, чи буде це власне відокремлена філософія права, чи латентна форма пропедевтики права, до останнього часу одягнена в терміни «загальної теорії права», не обійтися. Інша річ, як співвіднести, пов'язати між собою поняття філософського й психологічного дискурсивного характеру, на якому тільки й можна описати особистість як суб'єкт права, і цілком науково верифіковані об'єктивні, фактуальні соціологічні вияви законотворчості та законорозуміння?

Література

1. *Козловський А. А.* Гносеологічні принципи права / А. А. Козловський // Проблеми філософії права. – 2005. – Т. III (№ 1–2). – С. 32–44.
2. *Корчевна Л. О.* Концепція права: до постановки проблеми / Л. О. Корчевна // Право і безпека: науковий журнал. – Х., 2004. – № 3'1. – С. 13–17.
3. *Гарасимів Т. З.* Філософема девіантної поведінки: монографія / Тарас Зеновійович Гарасимів. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. – 356 с.

Богдан ГАРАСИМІВ
e-mail: realistprocs@gmail.com

СПОСІБ БУТТЯ ЛЮДИНИ ЯК СУБ'ЄКТА СВІДОМОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Поняття «індивідуальність», як зазначалося, не збігається з поняттям «особистість». Якщо останнє характеризує людину з огляду на її соціальну зумовленість, соціальне вираження, виявляючи при цьому її соціальні позиції та орієнтації, то поняття «індивідуальність» розкриває форму, спосіб її буття. Саме на цьому шляху намагався знайти відмінність між згаданими поняттями Г. Гегель. Він стверджував, що особистість є головним визначенням права, набуває наявного буття переважно власності, але байдужа до конкретного визначення «живого духу», з яким має справу індивідуальність *[1, с. 358–360]*.

Отже, індивідуальність – одна з основних властивостей особистості, її суттєва характеристика, яка визначається за формою та способом буття людини як суб'єкта свідомої діяльності. Кожна людина на шляху до набуття статусу особистості характеризується певною індивідуальністю, мірою його формування. Її різнобічні властивості можуть виявлятися з різною силою. Особистість – це єдність соціального та індивідуального, сутність її існування *[2, с. 273]*. Вона становить цілісну, індивідуалізовану систему соціально значущих властивостей людини (інтересів, потреб, здібностей), котрі формуються у процесі становлення конкретно-історичних видів діяльності відповідно до умов життя суспільства. Під час практичної діяльності людини соціальне й духовне поєднуються, відбувається самореалізація та самоутвердження особистості, її соціалізація, що водночас є її індивідуалізацією, індивідуальною формою привласнення нею суспільних відносин.

Розвиток особистості, розкриття її індивідуальності – це розвиток загальносуспільного в індивідуальному і через нього зростання багатства та розмаїття її духовного світу, розвиток ініціативи і творчих здібностей. Особистість реалізує себе лише поруч з іншою особистістю у процесі суспільної діяльності. Глибина й масштаби останньої, міра самореалізації людини, а також те, наскільки збігаються її інтереси з інтересами інших особистостей і суспільства, визначають рівень розвитку особистості. Отже, індивідуалізація перетворюється на фактор усебічного розвитку особистості. Суспільство може сприяти цьому, але саме воно здатне розвиватися лише за наявності реальних можливостей, свободи вибору, коли особистість є одночасно і законодавцем, і виконавцем, і творцем суспільства. Відсутність таких умов неминуче призводить до стагнації суспільства, однобічного розвитку певного різновиду людської діяльності

(бюрократизація, мілітаризація, професійний кретинізм тощо), що погрожує людині втратою можливості бути особистістю *[3, с. 273]*.

Формування особистості визначається історично системою суспільних відносин, культурою певної епохи, яку вона поступово опановує під час суспільної життєдіяльності. В. Г. Нестеренко зазначає, що вирішальною умовою індивідуалізації людини є «її соціалізація – залучення людини до соціального шляхом прийняття в себе й перетворення на свій життєвий світ, відповідно до можливостей і вимог індивідуальних рис, здобутків соціального досвіду в найширшому його розумінні» *[4, с. 242]*. Звичайно, в реальному житті соціальне і природно-неповторне взаємодіють у людині з перших днів її життя, а, можливо, ще й раніше. Але, як засвідчують і науковий аналіз, і практичне життя, індивідуальність не дана людині від природи, а задана їй самим способом буття – соціальним. «Саме соціалізація, здійснювана через наслідування, навіювання, через дію всієї системи виховання та освіти, саме соціалізація уможливлює індивідуалізацію» *[4, с. 242]*.

Як зазначалося, особистість формується також під впливом соціального, визначається соціальними чинниками. Розкриваючи співвідношення та взаємозв'язок особистісного та індивідуального через поняття людського буття, можна твердити, що індивідуальне в особистості становить загальний вимір людського буття, здійснюваного як співбуття. Це – певний спосіб взаємодії природно-неповторного із соціальним за переваги першого. Людина залучається до співбуття з іншими людьми як індивідуальне буття *[5, с. 273]*. Індивід не може це здійснити через свою «примірниковість». Він «такий, як усі» й тому не може бути смисловим центром відносин «людина – світ». Щоб побудувати свій світ, треба бути індивідуальним утіленням соціального, осереддям його смислової трансформації, а відтак «притягувати» й «випромінювати» до інших достатні смисли. Отже, людське співбуття здійснюється за наявності в ньому виміру індивідуального, відповідно й соціальне народжується лише поряд з індивідуальним *[6, с. 208]*.

Щоправда, можна розуміти це й інакше. Індивідуальне й соціальне можна тлумачити як самодостатні смислові аспекти спільного життя. Тоді виникає спокуса зосередитися на якомусь одному з них. Так, у західній філософії першої половини XX ст. переважала орієнтація на індивідуальне начало в людському бутті. При цьому соціальне нерідко тлумачили як зовнішнє й навіть загрозливе для людини. Показовою можна вважати таку позицію в праці Ортеги-і-Гассета «Людина і люди». Людину і суспільство автор розглядає як цілком автономні одиниці. Він уважає, що стосунки між людьми є не соціальними, а між індивідуальними.

За змістом вони особистісні, авторські. Соціальне – це зовнішнє щодо конкретної людини існування. Воно не створене, за нього ніхто не відповідає. Це – сліпа анонімна влада, яка перешкоджає виявленню творчих здібностей людини. Елементарною формою соціальності є звичаї, серед яких Ортега-і-Гассет вирізняє «слабкі» та «сильні». Перших люди не помічають, а другі сприймають як примус зі сторони суспільства. «Слабкі» звичаї, яких не усвідомлюють, є найповнішим виявом соціального; до нього філософ зараховує насамперед мову. Але подальший аналіз цього питання спричинює висновок, що мова є наслідком постійного зіткнення соціального та індивідуального. Загальне в мові («говорити») перешкоджає вираженню в ній буттєвої сутності людини в безпосередньому мовленні («сказати»). Отже, Ортега-і-Гассет визнає в самій структурі соціального наявне індивідуальне *[7, с. 234]*.

Зовсім іншу позицію займає соціологія, котра розглядає соціальне переважно як суто позитивне щодо індивідуального. Так, один із фундаторів європейської соціології, Б. Дюркгейм, зважав на те, що суспільство щодо індивіда є здійснюваною солідарністю, а ставлення людини до нього ґрунтується на довір'ї, безперечному прийнятті соціальних настанов. Але, хоч би як тлумачити соціальне – як негативне чи позитивне щодо індивідуального, досвід його осмислення переконує в тому, що воно не лише уможливлює індивідуалізацію буття людини в суспільстві, але й саме (через свій нерозривний зв'язок з індивідуумом) набуває додаткової якості – особистісності. Достатня соціальність стверджується в людському бутті як особистісний стрижень, як його особистісний вимір. Від того, які саме соціальні чинники формують особистість, залежать і індивідуальні риси особистості. Такими чинниками, що визначають індивідуальність, є сім'я, школа, робочий (трудовий) колектив; на більш загальному рівні людина формується як індивідуальність у певній соціальній спільноті.

Література

1. *Гегель Г. В. Ф.* Феноменология духа / Георг Вильгельм Фридрих Гегель. – М., 1959. – С. 358–360.
2. *Андрущенко В. П.* Сучасна соціальна філософія / В. П. Андрущенко, М. І. Михальченко. – К., 1996. – С. 204–205.
3. *Дорошенко А. Б.* Соціальне середовище як фактор формування особистості: дис. … канд. філос. наук / Алла Борисівна Дорошенко. – К., 1994. – 256 с.
4. *Нестеренко В. Г.* Вступ до філософії: онтологія людини / Владислав Григорович Нестеренко. – К., 1995. – С. 242.

5. *Шинкарук В. И.* Гуманизм диалектико-материалистического мировоззрения / В. И. Шинкарук, А. И. Яценко. – К.: Политиздат Украины, 1984. – С. 92.
6. *Гарасимів Т. З.* Роль працівників ОВС у запобіганні девіантній поведінці: особистісно центрований підхід: монографія / Тарас Зеновійович Гарасимів. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. – 392 с.
7. *Гарасимів Т. З.* Філософема девіантної поведінки: монографія / Тарас Зеновійович Гарасимів. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. – 356 с.

Тарас ГАРАСИМІВ
e-mail: Garasumiv_@ukr.net

КРИТЕРІЇ ВИПЕРЕДЖУВАЛЬНОГО ДЕВІАНТНОГО ВІДОБРАЖЕННЯ ПРАВОВИХ ТЕОРІЙ

Розробка відповідних наукових поглядів у багатьох відношеннях йде, як правило, попереду чинного законодавства, вона може випереджати також правову ідеологію, психологію, не кажучи вже про буденні правові погляди та індивідуальну правосвідомість. Випереджувальна функція науково-правової свідомості пов'язана з концептуальною тенденцією останньої до істинного об'єктивного пізнання ще недосліджених сторін, зв'язків і відносин, закладених в актуальному маргінальному правовому об'єкті. Науково-теоретичні правові погляди як система суворих абстракцій можуть ідеально "перебудовувати" існуючі правовідносини, створювати оптимальні проекти правового регулювання, теоретично висувати рекомендації, пов'язані з тим чи іншим напрямком розвитку девіантної правової свідомості загалом і правової практики зокрема. Очевидно генеральним розвитком девіантної правосвідомості, що має кризовий цикл соціальної активності, є той, що виводить трансгресивну її трансформацію на такі шляхи, які сприяють зміні кризового циклу соціальної активності, щонайменше на перший некризовий або низький. Як відомо, такими шляхами оптимального розвитку є синергетичні.

Розкриваючи суттєві сторони перехідного соціального розвитку та фіксуючи їх в окремих поняттях та їх об'єднаннях (синергетичні судження, умовисновки, закони, теорії, гіпотези), науково-правова свідомість може розкривати істинні синергетичні закономірності (закони), зв'язки дійсності і, виділяючи серед них типові, що повинні парадигмально "висвітлюватись" девіантною правовою свідомістю, передбачати на рівні маргінальної парадигми девіантної правосвідомості подальший рух маргінальних правових явищ. Здатність до об'єднання, що притаманна

теоретичним знанням, є гносеологічним джерелом передбачення, гносеологічною передумовою трансгресивного переходу відображальної функції девіантної правосвідомості в перетворювальну, коли змінюється кризовий цикл її соціальної активності на перший некризовий *[1, с. 278]*.

Виникає логічне запитання: як можна встановити, коли змінюється кризовий цикл соціальної активності девіантної правосвідомості на некризовий. На нашу думку, в умовах перехідного посттоталітарного праворозвитку критеріями наявної оптимізації кризового циклу соціальної активності девіантної правосвідомості виступають: збільшення соціальної орнаміки чинної української нормативно-правової бази, широке застосування міжнародної законодавчої бази у вітчизняній правозаконодавчій, приєднання вітчизняної чинної нормативної бази до світового правового поля, внаслідок чого повинна змінитися правова і правоосвітня культура мислення, правозастосування та нормотворення, процедура прийняття цивілізаційно налаштованих українських законів тощо.

Незважаючи на досить широкі, навіть абсолютні випереджувальні можливості, науково-правове відображення водночас, певним чином обмежене як загальними гносеологічними законами розвитку будь-якого знання взагалі, так і особливостями позитивного права як деякої зафіксованої догматичної правової системи (реальності), що входить до об'єкта цього правового пізнання. Окрім того, критерії випереджувального девіантного відображення правових теорій залежать також і від їх соціально-економічної спрямованості. Досить високими можливостями випереджувального відображення володіє також і цивілізовано узгоджена вітчизняна правова ідеологія, що, як і наука, також прагне до істинного пізнання об'єктивних зв'язків і відносин перехідного правобуття, до розкриття оптимальних закономірностей правового об'єкта. У нашому контексті маргінальні правові ідеї, що є безпосереднім відображенням сучасної різноджерельної політичної свідомості, парадигмально передують створенню маргінальних правових норм як актів девіантної правосвідомості та їх відповідному маргінальному тактичному здійсненню. Наявність ідеї, на думку П.В. Копніна, "слугує передумовою практики, щоправда, не єдиної, але надзвичайно важливої, що накладає, свій відбиток на специфічність практики, як істини людської форми діяльності" *[2, с. 90]*.

Маргінальна правова психологія як галузь типових соціально-правових дисциплін також може випереджати рівень розвитку маргінальних суспільних правовідносин. Навіть у такій, здавалося б, безпосередній формі відображення, якою є звичайне людське сприйняття, "приховано

відбувається своєрідне праворефлексивне моделювання будь-якої діяльності як справжньої, так і майбутньої, а також моделювання майбутніх правових станів об'єкта, який перетворює людина" *[3, с. 78]*. Випереджувальна функція девіантної правової психології виявляється також і в конкретно-абстрактному механізмі дії девіантної правової свідомості. Зазвичай, передбачення як відносне (некризовий цикл соціальної активності), так і абсолютне (кризовий цикл соціальної активності) результатів (наслідків) того чи іншого девіантного акту поведінки, що підпадає під правові оцінки, здійснюється передусім на психологічному рівні, який важко вимірювати з позиції соціальної активності, бо він більше індивідуалізований, прихований.

Що ж стосується буденної девіантної правової свідомості, то для неї характерні значно обмежені критерії випереджувального відображення, що пов'язано з недостатністю правомірної достовірності відображення в цій свідомості. Буденна девіантна правосвідомість, що побудована, головним чином, на емпіричному маргінальному спостереженні та безпосередньому досвіді, часто обмежується звичайними уявленнями, пов'язаними з конкретними випадками застосування як маргінальних, так і немаргінальних правових норм, вона не підіймається до широких теоретичних узагальнень. Але й ця свідомість, як зазначалося, може мати в собі певні позитивні ідеї, пов'язані з удосконаленням чинного законодавства, з перспективами оптимального функціонування державно-правової організації тощо. Випереджувальне відображення у буденній девіантній правосвідомості може мати сенс і позитивне значення лише в тому випадку, якщо зможе наблизитися до наукових ідей та образів.

У перехідному, кризовому суспільстві, з "пережитками тоталітаризму", як свідчать наукові дослідження, традиційна, ментально структурована логіка ідентифікації та легітимізації національної, правової культури, як правило, нема. Вона комунікативно заміщена постідеологічно опосередкованою (за традиційною радянською ідеологією) штучною логікою створення колективних правових міфологем та ідеологем нементального змісту щодо вироблення не правокультурного, а комунікативно-ідеологічного дослідження і кореляції девіацій різних типів та форм *[4, с. 39-41]*. Не випадково, девіаційними явищами за радянських (пострадянських) часів нерідко ставали проблеми національні або за своєю формою, або за змістом.

На нашу думку, при дослідженні цього феномена необхідно враховувати сутнісні особливості, специфіку та відмінності девіантної правосвідомості від природної, яка має ментальний зміст у відповідному нормотворенні та норморозвитку як поліфункціональна структура,

репрезентуючи не лінійну, а ситуативну, маргінальну форму свого розв'язання у змісті, як правило, маргінального правового соціуму, з його соціальними патологіями, соціопатіями, світоглядно-аксіологічними девіаціями та викривленнями. Існують аргументовні теоретичні підстави стверджувати, що у формозмісті девіантної правосвідомості у феномені "форми" відбивається еволюційний (нелінійний), а у феномені "змісту" історичний (лінійний) розвиток звичайної правосвідомості *[5, с. 11-15]*.

Трансцендентно індеференціюючи потреби лінійних та нелінійних векторів спонтанного, хаотичного за сутністю праворуху за кризових часів правобуття, спадкоємність правосвідомості як підструктуро-підсистема етнотрадиції через свою соціальну активність у правотворчих процесах окреслює вектори зміни (і заміни) лінійних принципів розвитку на нелінійні, а також створює нові маргінальні правові істини та цінності.

Література

1. *Живкович Л.* Теория социального отражения / Л. Живкович ; пер. с сербскохорватского Й. Элеза. – Москва : "Прогресс", 1969. - 455 с.
2. *Копнин П. В.* Идея как форма мышления / Павел Васильевич Копнин. – К., 1963. – С. 90.
3. *Коршунов А. М.* Теория отражения и творчество / Анатолий Михайлович Коршунов. – М., 1972. – С. 78.
4. *Дмитриенко Ю. М.* «Осевое время» и правовое сознание (в контексте исследований философов права Национальной юридической академии им. Я. Мудрого) / Ю. М. Дмитриенко // Науково-теоретичні здобутки Слобідської України : філософія, релігія, культура. Збірник наукових статей. – Х. : Курсор, 1998. – С. 39–41.
5. *Дмитрієнко Ю. М.* Часопис «Віра і Розум» у духовному відродженні України / Ю. М. Дмитрієнко, І. В. Дмитрієнко, В. О. Чефранов, І. О. Орлов, К. М. Оробець // Науково-теоретичні здобутки Слобідської України : про часопис «Віра і Розум», його проблематику. Зб. наук. праць. – Х. : Курсор, 1999. – С. 11–15.

Назар ГУК

e-mail: tfp2014@i.ua

ДО ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

У результаті змін суспільних потреб сформувалися умови, коли діяльність української системи державного управління стала відставати від рівня та обсягів соціально-економічних проблем. Виникла так звана

«проблема зростання», з якою на певному етапі свого розвитку стикається будь-яка управлінська система. Проявами цієї проблеми є низький рівень координації та погодженості дій влади і суспільства, зниження виконавчої дисципліни, недостатній рівень соціально-економічного розвитку *[1, с. 7-8]*. У цих умовах вектори суспільного розвитку та державного управління усе більше розходяться, що породжує в системі стан нестійкості.

Відсутність системного підходу при формуванні правоохоронних органів зумовлює те, що сьогодні діюча в Україні структура цих органів вже не відповідає функціональним завданням, що стоять перед українським суспільством. Колишній підхід не забезпечує ефективного реформування, оскільки його основним принципом виступає локальна зміна окремих інститутів правоохоронних органів, що не змінює структури та змісту діяльності цих органів у цілому.

Саме поняття «правоохоронні органи» в наукових дослідженнях трактується сьогодні по-різному. Це, на нашу думку, пов'язане з тим, що за короткий період становлення державного управління в Україні не сформувався єдиний підхід щодо розуміння сфери їх діяльності. Існують різні погляди на це питання. Так, деякі науковці відстоюють думку, що правоохоронні органи – це органи, що уповноважені державою здійснювати контроль і нагляд за дотриманням законів, охорону правопорядку та боротися з правопорушеннями. Зокрема, Р. Тевлін уважає необхідним розрізняти поняття правоохоронних, органів у вузькому (спеціальному) та широкому розумінні *[2, с. 52-53]*. Перше, на його думку, охоплює державні органи, які спеціально створені для забезпечення законності та правопорядку, боротьби з правопорушеннями та злочинністю і, яким з цією метою надані повноваження застосовувати передбачені законом заходи державного примусу та перевиховання правопорушників. У вузькому розумінні термін «правоохоронні органи» вживається тоді, коли йдеться про координаційні наради керівних працівників правоохоронних органів, в яких беруть участь представники органів прокуратури, юстиції, суду та внутрішніх справ. О. Бандурка зазначає, що правоохоронні органи – це державні заклади і організації, що функціонують у суспільстві, основною метою діяльності яких є забезпечення законності, боротьба зі злочинністю та іншими правопорушеннями *[3, с. 21-23]*.

Критерієм виконуваних функцій виступає Закон України «Про демократичний цивільний контроль над воєнною організацією і правоохоронними органами держави» *[4]*. Стаття 1 цього Закону визначає правоохоронні органи як «державні органи, які відповідно до законодавства здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції».

Однак, визначення правоохоронних органів за названим критерієм є очевидно недосконалим і не дозволяє чітко встановити коло існуючих у країні правоохоронних органів – оскільки, по-перше, чинне законодавство не містить визначення понять «правоохоронні» і «правозастосовні» функції, по-друге, немає жодного державного (і недержавного) органу, який би у своїй діяльності не застосовував правові норми, тобто не виконував правозастосовні функції *[5, с. 23]*. Відсутність чіткого юридичного визначення поняття правоохоронних органів ускладнює формування як загальних вимог до їх діяльності, так і єдиної узгодженої системи взаємодії з громадянським суспільством. Більшість законів формувалися в різний час, з різною метою, вони часто ґрунтуються на різних підходах, що зумовлює наявність у загальному законодавчому масиві певних недоліків, що ускладнюють взаємодію громадянського суспільства та правоохоронних органів.

В Україні дослідження взаємодії правоохоронних органів і громадянського суспільства як бази для створення ефективної системи державного управління є відносно новим питанням, вивченню теоретичних засад якого поки що приділяється незначна увага.

У багатьох дослідженнях присутнє традиційне уявлення про правоохоронні органи як про механізм впливу на суспільство, тобто функціонування дихотомії держава – громадянське суспільство на основі механізму прямих зв'язків. Однак із позицій взаємодії правоохоронних органів і громадянського суспільства як перспективна форма управлінських відносин виступає механізм зворотних зв'язків. Механізм зворотного зв'язку можна розглядати як громадянський, демократичний контроль за діяльністю держави і її органів, «який би нейтралізував антигромадянську діяльність держави та запобігав їй» *[6, с. 24-25]*.

Відсутність сталих засад демократичного контролю над правоохоронними органами створює передумови для їх політизації, масових порушень прав і свобод громадян, корупції, все це перешкоджає розвитку демократії в Україні, наближенню її до європейських стандартів. Міжнародні зобов'язання України у сфері демократичного цивільного контролю над правоохоронними органами можна умовно поділити на загальні та спеціальні. Загальні зобов'язання стосуються всієї сфери безпеки, в т.ч. діяльності правоохоронних органів; спеціальні – правоохоронних органів безпосередньо. Оскільки сфера внутрішнього правопорядку є тією частиною суверенітету, до якої жодна держава не бажає надмірного втручання третіх сторін, то міжнародний правовий доробок у цій сфері містить переважно зобов'язання політичного характеру та загальні принципи. Україна має міжнародні зобов'язання у сфері демократичного

контролю над правоохоронними органами в рамках членства та співробітництва з ООН, ОБСЄ, Радою Європи, НАТО та ЄС.

Література

1. *Шпигаева Т.* Спад темпов роста экономики как результат замедления реформ / Т. Шпигаева // Финансовые риски. – 2003. – № 1 (32). – С. 7–8.
2. *Тевлін Р.* Про поняття „правоохоронні органи" у вузькому та широкому розумінні / Р. Тевлін // Рад. право. – 1985. – № 7. – С. 52–53.
3. Судебные и правоохранительные органы Украины: [учеб. для высш. учеб. завед. МВД Украины] / под ред. проф. А.М. Бандурки. – Х., 1999. – С.21–23.
4. Про демократичний цивільний контроль над воєнною організацією і правоохоронними органами держави: Закон України від 19.06. 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 64. – Ст. 366.
5. *Мельник М.* Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність: навч. посіб. / М. Мельник, М. Хавронюк – К.: Атіка, 2002. – С. 23.
6. *Мацюк А.* Громадянське суспільство – соціальна основа держави, влади, демократії / А. Мацюк // Укр. право – 1995. – № 1 (2). – С.24–29.

Тарас ІВАНИШИН

e-mail: tfp2014@i.ua

«ДЕВІАЦІЯ» ТА «ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА»: ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Наукове становлення і формулювання поняття „девіантність" триває з кінця XIX до середини XX століття. Французький соціолог Еміль Дюркгейм (1858 – 1917) у працях „Про розподіл суспільної праці" (1893 р.), „Метод соціології" (1895 р.) та „Самогубство" (1897 р.) висунув та обґрунтував поняття „аномія", як відсутність у колективному житті унормувального прикладу *[1, с. 5-6],* стан ціннісного та нормативного безладу, що характерний для перехідних і кризових станів суспільства *[2]*. Вчений підкреслював, що аномія загалом виникає у процесі розвитку примітивного, але солідарного та відносно однорідного суспільства. Еволюціонуючи, таке суспільство втрачає однорідність, праця людей стає розділеною, відбувається урбанізація та індустріалізація, що спричиняють погіршення загальної моральної інтеграції соціуму. На думку цього вченого, саме аномія спричиняє негативні зміни ціннісних орієнтацій у тих громадян, які починають схилятися до спотворених, антигуманних, девальвованих, штучних цінностей *[1, с. 5-6]*. Не використовуючи прямо поняття „девіантність", Е. Дюркгейм для позначення „аномічних" проявів, зокрема злочинності та

самогубства, послуговувався поняттями „моральна дисципліна”, „норма”, „аномалія”, „соціальна патологія”, „анормальність” *[1; с. 2]*, при цьому він наголошував на відносності визнання такими певних видів поведінки, які у різних соціумах можуть визнаватися і нормативними і „патологічними” через відносність моральних норм.

Одним із перших учених, хто безпосередньо ввів у науковий обіг і широко використовував поняття „девіація” та „девіантна поведінка” був відомий американський соціолог Роберт Кінг Мертон (нар. 1910 р.). Послуговуючись у своїх публікаціях дюркгеймівським поняттям “аномія”, Мертон вважав, що під поняттям „девіантна” слід розглядати поведінку такої особистості, яка при досягненні визначених культурою соціальних цілей є обмеженою при застосуванні інституціоналізованих засобів *[3]*. Основні види такої поведінки, яка відхиляється від суспільних нормативів, він називав – „інновація”, „ритуалізм”, „ретритизм” та „заколот” *[3, с. 90-91]*. Він, зокрема, зазначав, що вдаючись до цих форм поведінки, особистість, прагнучи до мети, не має, ігнорує або спотворює дозволені та бажані у соціумі (інституціоналізовані) засоби і, як правило, скоює девіантні, морально засуджувані вчинки. У контексті цього підходу, на думку вченого безумовно нормативною може вважатися лише комформна поведінка особистості, надзвичайно рідкісна, а під „девіантною” (такою, що не відповідає наказам та розпорядженням) слід розуміти надзвичайно широкий спектр поведінкових реакцій – від морально засуджуваної до неправової.

Інший відомий представник соціологічної науки Заходу, Ірвінг Гоффман (1922–1982), розвиваючи мертонівське бачення, наголошував, що всі члени соціуму можуть розглядатися як більшою чи меншою мірою девіантні, оскільки ніхто повною мірою не відповідає усім без винятку нормативам прийнятної поведінки, а за певних обставин кожна людина обов’язково виявляє суспільно засуджувані якості.

Альфред Адлер (1870–1937), який представляв психодинамічну концепцію особистості, дискутував із Фрейдом, вважаючи, що сутність цього феномена можна зрозуміти, якщо обов’язково врахувати значний вплив на нього соціальних факторів. На відміну від Фрейда, цей учений розглядав внутрішній конфлікт як ненормальне явище. Особистість (це поняття, Адлер, як і Фрейд, застосовував поряд з поняттям “людина”) тлумачилася ним як гармонійна організація, яка самоузгоджується. Він наполягав на неможливості ізольованого, відокремленого розгляду складових особистості, намагався показати її у вигляді неподільної, але відносно сталої, нединамічної системи *[4]*.

Як бачимо, в адлерівській теорії є елементи діалектичного аналізу розглядуваного феномена – він стверджував, що і окремо взяте біологічне

чи соціальне не є однозначними детермінантами формування особистості, вони лише забезпечують первинну основу для її розвитку, а також той спонукальний вплив, на який індивідуум реагує, використовуючи власну творчу силу *[4]*. Специфіку ідеальної моделі поведінки конкретної людини, як уважав Адлер, можна зрозуміти, лише проаналізувавши особистісно значимі для неї цілі, що виступають своєрідним індикатором, за яким можна встановити вплив якої з детермінант (біологічного чи соціального) був для конкретної особистості вагомішим *[4, с. 62]*. Водночас Адлер, як і Фрейд, був схильний розглядати особистість дорослої людини як малодинамічну систему, яка, виробивши власний "стиль життя", залишається практично незмінною.

Погляди Еріка Еріксона (Erik Erikson) на роль соціального при формуванні особистості тотожні з позиціями Адлера. Цей учений, зокрема, наполягав на тому, що особистість може бути зрозуміла лише у результаті узгодженої взаємодії біологічних, поведінкових, емпіричних і соціальних чинників *[5]*. Він підкреслював важливість впливу на неї культурних чинників, соціальних цінностей, а біологічні задатки розглядав як передумови особистісного росту. При цьому Еріксон вважав, що особистість володіє свободою, яка обмежена суспільною відповідальністю, тобто не погоджувався з надбаннями німецької класичної філософії. З іншої сторони, концепція Еріксона має яскравіші ознаки діалектичного аналізу, ніж адлерівська. Він, зокрема, розумів особистість як динамічну систему, яка долає внутрішні бар'єри, пов'язані з існуванням нижчих біологічно детермінованих потягів, унаслідок чого відбувається її особистісний ріст та вдосконалення *[5]*.

Інший відомий представник західної науки Карл Густав Юнг (Carl Gustav Jung) створив власну аналітичну теорію особистості (душі), яка фрагментарно нагадує психоаналіз Фрейда. Згідно з твердженням Юнга душа складається з таких елементів, як "Его", особистісного несвідомого та колективного несвідомого. "Его" включає свідомість, завдяки якій зберігається цілісність особистості *[6]*. В особистісному несвідомому перебувають забуті або витіснені спогади, які можуть дуже впливати на поведінку людини (так звані "комплекси"). Оригінальним моментом теорії особистості Юнга було положення про об'єктивне існування глибшого "шару" особистості – колективного несвідомого, яке вміщує латентні сліди пам'яті людства, а також людиноподібних предків. Структури, які складають цю компоненту особистості були названі Юнгом "архетипами" *[7]*. За своєю сутністю вони являли собою спадкові комплекси, які є підґрунтям формування ідеальної моделі діяльності у свідомості людини, наприклад, архетипи "Шахрай", "Смерть", "Мати", "Дитина", "Герой",

власне, самі розгляда-лися ученим як латентні ідеальні моделі діяльності та поведінки, тобто Юнг вважав біологічні (вроджені) фактори винятково важливими при детермінації всіх видів діяльності та поведінки, в тому числі девіантних, асоціальних *[7]*.

Сучасні реалії переконують, що сьогодні не обійтися без філософсько-правового підходу до оцінки кримінально-девіантних дій правопорушників, організованих злочинних і терористичних угруповань. Даний підхід дозволяє встановити продуктивний діалог між представниками різних наукових дисциплін з метою комплексного вирішення актуальних для сучасного світу проблем. Особливу допомогу може надати філософія права, котра вже давно не виглядає абстрактно-умоглядною дисципліною; вона активно контактує з іншими галузями наукового знання, завдяки чому збагачує свою понятійну мову і пізнавальний інструментарій. Це відноситься і до такого нового для філософії права поняття, як „девіантність", охоплюючи його різновиди („девіація", „девіантна поведінка" тощо).

Література

1. *Дюркгейм Э.* О разделении общественного труда. Метод социологии / Эмиль Дюркгейм. – Москва, 1991. – С. 75–84.
2. *Дюркгейм Е.* Самогубство : соціологічне дослідження / Еміль Дюркгейм ; [пер. з фран.]. – Київ: Основи, 1998. – 519 с.
3. *Мертон Р.* Социальная теория и социальная структура (фрагменты) / Роберт Кінг Мертон. – Київ : Вид-во інституту соціології, 1996. – 112 с.
4. *Адлер А.* Воспитание детей : взаимодействие полов / Альфред Адлер ; [пер. с англ.]. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1998. – 441 с.
5. *Эриксон Э.* Детство и общество / Эрик Эриксон ; [пер. с англ.]. – Санкт Петербург : Летний сад, 2000. – 415 с.
6. *Юнг К. Г.* Бог и бессознательное / Карл Густав Юнг. – Москва : АСТ : Олимп,1998. – 477 с.
7. *Юнг К. Г.* Дух и жизнь / Карл Густав Юнг ; [пер. с нем.]. – Москва : Практика, 1996. – 551 с.

Олена КОЗАК

e-mail: olena2223@gmail.com

СУПЕРЕЧЛИВИЙ ХАРАКТЕР ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СОЦІАЛЬНИХ НОРМ І ДЕВІАНТНИХ ФОРМ ПОВЕДІНКИ

Комплексний підхід щодо аналізу феномена злочинності, девіантної поведінки взагалі ґрунтується на системному методі дослідження

суспільних явищ, що пов'язано із значними евристичними можливостями. Адже, вивчення закономірностей процесу формування складно організованих систем має не тільки велике теоретичне, але й суто практичне значення, бо таким чином стають зрозумілішими закони розвитку соціальних утворень. А це вкрай важливо і для людини, і для суспільства.

Організація та закономірності розвитку будь-якого феномена, хоч і наділені певною специфікою, проте мають однакові, типові риси. Тому в процесі дослідження можна проводити певні паралелі між природними та суспільними явищами, а також між їх власними частинами, на деякий час зосереджуючись на тотожності між ними, абстрагуючись від певних відмінностей. Коли йдеться про аналіз причин девіацій, то, на нашу думку, це, перш за все, повинно розглядатися у контексті філософії, адже спосіб розвитку знання шляхом послідовного розчленування і синтезу, цінність якого збільшує будь-яка діалектична філософія духу, дістав би яскраве відображення у прагматизмі науки, що розвивається, а такі відповідності стали б корисними для найширшого раціоналізування.

Спочатку звернемося до такої універсальної властивості розвитку складно організованих утворень, як їх спрямованість. Вона – результат взаємозумовленості необоротності та оборотності. Як відомо, необоротність будь-якого процесу розвитку не абсолютна, бо має межу, що визначається здатністю до зміни своїх напрямів, зокрема у соціумі – від суспільно корисних до злочинних.

Такою закономірністю пояснюються періодичними коливаннями морального та аморального, правомірного та злочинного, тривалість і глибина яких визначається певними умовами існування суспільних систем (часом, обстановкою, соціальними кризами та конфліктами, характером диференціації тощо). Не випадковий феномен атавізму, дегенерації, коли протягом різних проміжків часу спостерігається втрата цивілізованості як окремими людьми, так і суспільством загалом. Перш за все, йдеться про падіння моралі (воно пов'язане із розбалансуванням фізичного, психічного та психологічного здоров'я), підвищення рівня правового нігілізму, агресивності. Що стосується нашого часу, то вимальовується досить неприваблива картина: "розпад Я" – на такий результат працює нова етика, спрямована на вседозволеність і гедоністичну втіху – зусилля більше не в моді; усе, що заборонено і підлягає суворій дисципліні, знецінено на користь культу бажання та його негайного задоволення; усе відбувається так, ніби йдеться про те, щоб повністю виправдати діагноз Ніцше про сучасну тенденцію плекати „слабкість волі", сприяти анархії імпульсів або тенденцій..." *[1, с. 210]*.

Соціальна практика свідчить, що рух назад може бути результатом дисгармонії, яка виникає між індивідуальним і колективним, і, знову ж таки, ґрунтується на більш загальному, універсальному зв'язку – між хаосом та порядком, у нашому випадку – між дезорганізацією суспільства і правопорядком *[2, с. 76]*. Проблема правопорядку може і повинна розглядатися у контексті більш загальної теоретичної системи, згідно з певними філософськими уявленнями, що утворюють основу наукової картини світу. Це зумовлено не тільки зв'язком понять "порядок" і "правопорядок", а й тим, що аналіз проблеми правопорядку передбачає вивчення особливостей соціальних норм і, відповідно, відхилень від них. Поняття ж "норма" і "відхилення" – загальнонаукові, а тому для їх розкриття потрібні знання не тільки суміжного характеру, а й універсальних уявлень про довкілля.

Крім того, слід звернути увагу на суперечливий характер взаємозв'язку соціальних норм і девіантних форм поведінки, а тому – на динамічний характер такого системного утворення, як правопорядок. Тобто поставлена нами проблема необхідності зміни парадигми, стилю мислення у кримінологічній науці грунтується й на філософських уявленнях про взаємозв'язок руху та розвитку з єдністю і структурою складно організованих систем.

Хаос і порядок, втілюючись у взаємозумовленість регресу і прогресу, визначають загальні риси індивідуальних і колективних утворень. Регрес – це не абсолютне знищення того, що було побудовано, виникло у процесі еволюції, а це начебто рух на запасні позиції, коли відбувається якісне перетворення тих його ланок, які тією чи іншою мірою втратили необхідну енергію для подальшого існування. Це може бути і подолання правового нігілізму або створення особливої форми пристосування особи до нової системи оточення. Регрес є межею між якісно різними ступенями розвитку, це й певна форма "зриву", показник "кризи", у тому числі й правового характеру, на шляху руху вперед. Формою регресу може бути суспільне гальмування, викликане, зокрема, своєрідним кримінологічним законом, коли етично орієнтована поведінка підпорядковується двом фундаментально різним, непримиренно протилежним максимумам: вона відображає або "етику переконань", або "етику відповідальності" *[3, с. 47]*.

Взаємозалежність прогресу та регресу в природі та в суспільстві проявляється і в інших формах. У суспільстві прогрес не обмежується ускладненням системи. Йдеться не тільки про більш тонку диференціацію структур і функцій, розширення зв'язків із середовищем, але й про прискорення темпів її змін. Ці загальні властивості прогресивної форми розвитку врешті-решт впливають і на характер охорони правопорядку.

Він, як відомо, відображає і покликаний зберігати сталість суспільних утворень будь-якого характеру, що є умовою їх існування, а тому й розвитку. Але суперечність полягає в тому, що темпи прогресу постійно прискорюються і на певній стадії настільки випереджають як уже сформований правопорядок, так і відповідні правові норми, що постає питання про доцільність їх повного чи часткового збереження, бо вони починають гальмувати соціально-правову динаміку, поступово перетворюючись у фактор суспільного регресу, правової деградації. Тобто право не може бути незмінним. "Право є безперервною роботою, при цьому не лише однієї влади, але й усього суспільства" *[4, с. 4]*. Ось чому у комплексних заходах боротьби зі злочинністю слід закласти і концепцію творчої кримінальної політики.

Література

1. *Рюс Ж.* Поступ сучасних ідей. Панорама новітньої науки / Жаклін Рюс. – К.: Основи, 1998. – 669 с.
2. *Костенко А. Н.* Криминальный произвол (социология воли и сознания преступника) / Александр Николаевич Костенко. – К.: Наукова думка, 1990. – 148 с.
3. *Вебер М.* Политика как признание и профессия / Макс Вебер ; [избранные сочинения]. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
4. *Иеринг Р.* Борьба за право / Рудольф Иеринг. – М., 1991. – 64 с.

Христина КУХАРЧУК

e-mail: kristina.levitan.92@gmail.com

СПІЛЬНЕ ТА ВІДМІННЕ ПОНЯТЬ «КАДРИ» ТА «ПЕРСОНАЛ» ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

З метою повного та всебічного доктринального аналізу теоретико-методологічної основи цього напрямку кадрового забезпечення розглянуто наукові праці наступних авторів: Бандурки О.М., Якимчука М.К., Винокурова С.М., Плішкіна В.М., Клочка А.М., Кагановської Т.Є. *[3]*, Лендьела М.О. *[5]*, А. Пшонки, Середи Г.П., Ю. Мельника *[7]* та інших.

Опрацювання презентованих робіт учених свідчить про загальне вивчення понять "кадри" та "персонал", їх ототожнення та різницю. За допомогою гносеологічного методу дослідження проаналізовано, що кадри – соціально-економічна спільність, до якої відносяться всі, хто володіє робочою силою, працевлаштовані в органі прокуратури, котрі перебувають з ним у формальному зв'язку і володіють необхідною кваліфікацією. Це знеособлені суб'єкти правовідносин, займають певні

вакансії на даний момент. У свою чергу, персонал – сукупність трудових ресурсів, що входять до складу прокуратури і зайняті у процесах її функціонування. До них відносяться не тільки ті особи, які фактично займають посади, а й люди, що знаходяться в трудовій, декретній, лікарняній відпустці, на курсах підвищення кваліфікації. Основні відмінності між категоріями пов'язані з методом їх тлумачення. Відповідно до трудової соціології, поняття «персонал» є більш широким і може бути ототожнено з «робочою силою». Проте персонал фактично влаштований в державних органах і входить до складу постійних співробітників. Кадри – категорія більш вузька. Вона позначає лише тих фахівців, які пройшли відповідну підготовку, отримали кваліфікацію і займають свої посади зараз. До персоналу відносять і тих людей, хто тимчасово відсторонений від трудових обов'язків у силу хвороби, відпустки та з інших причин. Класичний менеджмент уникає акценту на «кадрах», які нібито вирішують все. Ставка робиться саме на персонал: особисті якості, психологічна сумісність, розвиток і зростання працівника. В іншому відмінності носять несуттєвий характер і визначаються на практиці.

Також відмінність між поняттями полягає у кваліфікації. Для відповідності своїй посаді кадри повинні володіти певним рівнем освіти. Різниця є і в закріпленні за органом прокуратури, тобто: персонал може обходитися без закріплення, до нього відносяться всі співробітники установи, то до кадрів – лише ті, які формально закріплені за нею *[10]*.

На думку вченого Клочка А.М.: кадри – основний склад працівників організації, всі постійні працівники. Головна розбіжність між поняттями "кадри " і "персонал" з формального боку полягає в їхньому мовному походженні, за своїм змістом ці поняття є синонімами *[4, С. 48-52]*.

Водночас, О.М. Бандурка вважає поняття "кадри" та "персонал" тотожними: "кадри або персонал - основний штатний склад працівників організації, які виконують різні організаційно-технологічні та виробничо-господарські функції *[1, с. 185]*.

В.М. Плішкін визначав, що "Кадри органів внутрішніх справ - це сукупність осіб, котрі виконують як основну професію або фах нормативно-службові обов"язки в межах штатної чисельності органу чи підрозділу внутрішніх справ і одержують за це винагороду у вигляді грошового утримання" *[8, с. 4]*.

У науковій літературі зустрічаються різні класифікації кадрів (персоналу). Називають об'єктивну, посадову, професійну, юридичну, функціональну та інші види класифікації. Усі вони будуються відповідно до конкретних управлінських завдань.

У цілому ж проблема класифікації кадрів в органах вирішується стосовно критерію наявності у працівників спеціальних звань, встановлених у системи прокуратури. На сьогодні існує наступна класифікація персоналу: 1) атестований персонал органів та підрозділів; 2) цивільний персонал або службовці, які частково наділені повноваженнями кадрів органів; 3) допоміжний та обслуговуючий персонал (технічний). А безпосередньо службовці органів мають такі ознаки: це особи, які постійно або тимчасово виконують трудові функції в органах; виконання таких функцій передбачається їх основною професією або спеціальністю; здійснення цих функцій відбувається за встановлену плату *[9, с. 11-16]*.

Також під персоналом розуміється сукупність прийнятих на роботу працівників різних професійно-кваліфікаційних груп, зайнятих відповідно до штатного розкладу, а також працюючі керівники, які одержують за-робітну плату. Слід розрізняти поняття «кадри», «персонал», «робоча сила», «трудові ресурси» і «трудовий потенціал». Під кадрами розуміється основний (штатний, постійний), як правило, кваліфікований склад працівників підприємства. Поняття «персонал» більш містке, воно включає весь особовий склад тих, хто працює в прокуратурі, а саме:

• працівників оперативного складу;

• осіб, прийнятих на роботу за сумісництвом;

• осіб, які виконують роботи за договорами цивільно-правового характеру.

Між поняттями «робоча сила», «трудові ресурси» і «трудовий потенціал» є взаємозв'язок і взаємозалежність. Робоча сила є сукупністю фізичних і розумових здібностей людини, які вона використовує в процесі трудової діяльності для виробництва матеріальних благ та послуг. Трудові ресурси підприємства характеризують його потенційну робочу силу, і виражаються в чисельності працездатних працівників, які володіють сукупністю фізичних, розумових та духовних здібностей. В процесі трудової діяльності з виробництва матеріальних благ і послуг витрачаються фізичні та розумові здібності працівників і трудові ресурси перетворюються на робочу силу. Трудовий потенціал – це конкретні працівники, ефективність використання яких в трудовому процесі відома. Відмінність поняття «трудовий потенціал» від понять «робоча сила» і «трудові ресурси» полягає в тому, що трудовий потенціал – це персоніфікована робоча сила, яка володіє своїми індивідуальними якісними характеристиками. Поняття «трудовий потенціал» нерідко ототожнюється з поняттями «людські ресурси», «людський капітал» у зв'язку з усвідомленням значущості людини в суспільному виробництві. Людський капітал органу

прокуратури є його головним ресурсом, від якості й ефективності використання якого залежить ефективність функціонування *[6]*.

Література

1. *Бандурка О.М.* Теорія та методи роботи з персоналом в органах внутрішніх справ : підручник / О.М Бандурка, В.О. Соболєв. - Х. : Вид-во Універ. Внутр. Справ, 2000. – 216 с.
2. До питання забезпечення органів внутрішніх справ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://bo0k.net/index.php?p=achapter&bid=11971&chapter=1
3. *Кагановська Т.Є.* Кадрове забезпечення державного управління в Україні : монографія / Т.Є. Кагановська ; Харк. Нац. Ун-т ім. В. Каразіна . - Х. : ХНУ ім. В. Каразіна, 2010. - 362 с.
4. *Клочко А.М.* Кадрове забезпечення органів внутрішніх справ України: монографія / А. М. Клочко. – Х.: Золота миля, 2012. - 492 с.
5. *Лендьел М.О.* Сучасні методики управління персоналом : теоретичні та практичні аспекти / Лендьел М.О. - Ужгород: [б. и.], 1998. – 283 с.
6. Майстерня своєї справи. MDS. In. UA. Персонал (кадри) підприємства [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://msd.in.ua/personal-kadri-pidpriyemstva/
7. *Мельник Ю.С.* Кадрова політика в системі державного управління: сучасні проблеми та шляхи їх вирішення / Ю.С. Мельник // Порівняльно-аналітичне право. – 2016 – № 1 – С. 218-221.
8. *Плішкін В.М.* Теорія управління органами внутрішніх справ : підручник / В.М. Плішкін. - К. : НАВС. – 702 с.
9. *Пшонка А.* Удосконалення системи підготовки кадрів для органів прокуратури /А.Пшонка // Вісник національної академії прокуратури України – 2013. – № 1 – С. 11-16.
10. Чим кадри відрізняються від персоналу [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://moyaosvita.com.ua/biznes/chim-kadri-vidriznyayutsya-vid-personalu/

Володимир МАРКОВСЬКИЙ,
e-mail: markovskyj1976@gmail.com
Роман ДЕМКІВ

ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ТА КОРІННИХ НАРОДІВ УКРАЇНИ НА ОСВІТУ РІДНОЮ МОВОЮ В ПРОЕКТІ ЗАКОНУ «ПРО МОВИ В УКРАЇНІ» № 5556 від 19 грудня 2016 року

Відродження української нації, її боротьба за державну незалежність у XIX–XX ст. пов'язані з боротьбою за підвищення правового статусу

української мови. У цей історичний період важливим завданням для національної політичної еліти та всього українського суспільства було забезпечення права на навчання рідною мовою.

У сучасних умовах державотворення, підтримуючи ідею статусу єдиної державної мови, українська держава та суспільство усвідомлює необхідність забезпечення мовних прав представників національних меншин. Правовою основою для цього є положення частини п'ятої статті 53 Конституції України, де вказано, що «Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на *навчання рідною мовою* чи на *вивчення рідної мови* у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства» *[1]*.

Сьогодні це положення Основного Закону реалізовується на підставі статті 20 Закону України «Про засади державної мовної політики» від 03.07.2012 (далі – Закон про мовну політику) *[2]*.

Водночас в українському суспільстві, і в науковій спільноті зокрема, постійно обговорюється необхідність оновлення мовного законодавства через те, що Закон про мовну політику неодноразово зазнавав обґрунтованої критики у середовищі і юристів, так і інших науковців щодо його неконституційності*. Відтак із втратою чинності цього законодавчого акта, сфера мовних відносин в Україні буде регулюватися вже іншим законом. Очевидно, одним з тих проектів законів, що зареєстровані у Верховній Раді України, а їх станом на 01.06.2017 є три *[3, 4, 5]*.

Тому пропонуємо розглянути один із проектів законів, зареєстрованих у Верховній Раді України, у частині забезпечення права національних меншин на освіту рідною мовою, що є першим за датою реєстрації: Проект Закону «Про мови в Україні» від 19.12.2016 (далі – Законопроект) *[3]*.

Така постановка проблеми зумовлена ще й тим, що до сьогодні невирішеним і дискусійним є питання, в якому ж обсязі має застосовуватися *мова національної меншини* у навчальному-виховному (освітньому) процесі навчальних закладів в Україні. Із цим питанням пов'язана інша проблема: в якому ж обсязі має застосовуватися державна мова у навчальних закладах, що провадять навчально-виховний (освітній) процес мовою національної меншини (корінного народу)*. Відтак

---

* Розробка і прийняття нового мовного закону обумовлена необхідністю підвищити правовий статус української мови як державної. Такий закон має забезпечити дієвий правовий механізм реалізації статусу державної мови.

* Про актуальність цього питання ми вже згадували у статті «Прогалини у правовому регулюванні мовної інтеграції іммігрантів в Україні» *[6]*.

важливо з'ясувати як пропонують вирішувати це питання згадані нами законопроекти (та й чи взагалі пропонують).

Перед тим як розпочати аналіз вказаного Законопроекту, пропонуємо визначитися з деякими поняттями. Наприклад, поняття, використані у формулюванні частини п'ятої статті 53 Конституції України – «навчання рідною мовою» і «вивчення рідної мови» – належать до обсягу прав національних меншин на освіту рідною мовою. Але очевидно, що поняття «навчання рідною мовою» і «вивчення рідної мови» не тотожні. Поняття «навчання рідною мовою» фактично означає провадження навчально-виховного (освітнього – у ВНЗ) процесу мовою національної меншини чи корінного народу, тобто польськомовна, російськомовна чи караїмськомовна школа (кафедра, факультет, інститут)**. Також це означає, що основний обсяг навчально-методичного, дидактичного матеріалу різних навчальних дисциплін у такій школі (кафедрі, факультеті, інституті) розроблено мовою національної меншини чи корінного народу. Поняття «вивчення рідної мови» є дещо вужчим у контексті прав національних меншин на освіту рідною мовою, а ніж «право на навчання рідною мовою».

Вказане було певною мірою враховано і під час розроблення аналізованого нами Законопроекту. Його розробники пропонують здійснювати правове регулювання застосування державної мови, мов національних меншин і корінних народів у сфері освіти, за допомогою положень, що містяться у розділі VI «Мова у сфері освіти в Україні» у межах однієї статті 16 «Мова у сфері освіти в Україні», що складається з 7-ми частин *[3]*. Положення частин першої і другої статті 16 урегульовують питання застосування державної мови в навчально-виховному (освітньому) процесі та її обов'язкове вивчення у закладах усіх освітніх рівнів.

Частина третя статті 16 Законопроекту має такий зміст: «Громадянам України, які належать до корінних народів або національних меншин України, гарантується право на вивчення відповідних мов (мови) корінних народів або національних меншин у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства». Ця стаття є дуже схожою за змістом до частини п'ятої статті 53 Конституції України з тією різницею, що у змісті частини третьої Законопроекту немає поняття «навчання рідною мовою», а йдеться лише про вивчення мов національних меншини чи корінних народів *[3]*.

Конституційне право на навчання рідною мовою національних меншин чи корінних народів трактується частиною четвертою статті 16

** Саме караїмська мова належить до тих мов, на які спрямована Європейська Хартія регіональних мов або мов меншин, оскільки ця мова перебуває на межі зникнення.

Законопроекту. Тобто розробники закону вирішили розмежувати поняття «навчання рідною мовою» і «вивчення рідної мови» в окремих частинах статті 16 Законопроекту.

Однак спершу проаналізуймо положення частини третьої статті 16 Законопроекту. Його зміст безпосередньо стосується права національних меншин і корінних народів на вивчення їхньої рідної мови у дошкільних закладах, школі та ВНЗ або через національні культурні товариства на території всієї держави.

Тобто, зважаючи на текст Законопроекту, ні кількісні показники, ні територія проживання національної меншини чи корінного народу, не можуть завадити праву громадянина України, який належить до національної меншини чи корінного народу, вивчати рідну мову свого народу. Відповідно до Законопроекту та положення Конституції України (ч. 5 ст. 53), держава бере на себе зобов'язання таке право забезпечити.

Очевидно, що йдеться про гарантоване право представників національних меншин чи корінного народу вивчати рідну мову, навіть якщо така особа (наприклад, дитина в класі) є одна. У такому разі, на нашу думку, юридичною підставою для вивчення особою мови національної меншини чи корінного народу має бути заява такої особи (осіб) про забезпечення гарантованого законом права. Отже, правове значення тут матиме лише бажання, вимога (заява особи, осіб) вивчати рідну мову в тому чи іншому навчальному (державному чи комунальному) закладі. Однак такі деталі в Законопроекті упущені, що є його суттєвим недоліком.

Єдиною умовою забезпечення такого права державою є можливість (здатність) навчального закладу (школи чи ВНЗ) певної територіальної громади забезпечити вивчення такої мови національної меншини чи корінного народу. Тут, власне, і можуть виникнути проблеми з педагогічними (науково-педагогічними) кадрами для реалізації гарантованого Конституцією права. Приміром, це може бути проблема викладачів (вчителів), які б змогли навчати мови караїмів або кримських татар, які переїхали до Львова через окупацію Росією Кримського півострову.

Окремої потрібно зауважити на положення, сформульовані у частині четвертій статті 16 Законопроекту, метою яких є врегулювання питання про застосування мов національних меншин і корінних народів в освітньому і навчально-виховному процесі на певній території або, як вказано в законопроекті, «У межах Автономної Республіки Крим або в межах сіл, селищ, міст, що визначені законами України місцями поширення корінних народів або національних меншин» *[3]*. У вказаному формулюванні, як і в частині п'ятій статті 4 Законопроекту, прямо вказано,

що територіальні межі застосування мов національних меншин і корінних народів визначаються законами України. Саме так це й передбачено пунктом 4-м частини першої статті 92 Конституції України *[1]*. Нагадаємо, що Закон про мовну політику (положення пункту 2-го частини третьої статті 7) всупереч статті 92 Конституції України, дозволяв органам місцевого самоврядування самостійно «за рішенням місцевої ради» визначати територію, на якій можна застосувати мову національної меншини чи регіональної мови у різних сферах публічних відносин, зокрема, й у сфері освіти *[2]*. Отже, Законопроект № 5556 є більш досконалим аніж чинний Закон про мовну політику, але тільки в тому сенсі, що він не суперечить Конституції України.

Однак невирішеним у статті 16 Законопроекту залишається основне питання – як і в якому обсязі поряд із державною мовою в освітньому і навчально-виховному процесі буде вживатися мова національної меншини чи корінного народу. Це питання набуває ще більшої невизначеності з огляду на останнє речення частини четвертої статті 16 Законопроекту де вказано, що «У старших класах навчальний процес здійснюється українською мовою».

Як вбачається, вказане положення суперечить попередньому, оскільки частина четверта вже гарантує національним меншинам та корінним народам право на вживання їхньої мови у навчально-виховному (освітньому) процесі поряд з державною. Тобто Законопроект, що ставить за мету, з огляду на його назву і преамбулу, визначити права національних меншин (про корінні народи в преамбулі просто забули :) у сфері мовних відносин, свого завдання виконати не зможе.

На нашу думку, занадто невизначеним залишається положення частини п'ятої статті 16 Законопроекту, в якому його розробники спробували вирішити це питання аби збалансувати обсяг застосування державної та мов національних меншин (корінних народів) у навчальному процесі: «Використання мов (мови) корінних народів або національних меншин України в освітньому процесі у навчальних закладах усіх рівнів освіти не повинно зменшувати кількість освітніх послуг, що згідно з освітніми програмами надаються українською мовою». Яка ж тоді мета вказаного Законопроекту, якщо невирішеними залишаються стільки проблем? Питання радше риторичне. Очевидно, що вказане створює внутрішні суперечності у цьому Законопроекті, генеруючи правову невизначеність, що суперечать конституційному принципу верховенства права.

Здійснюючи порівняльний аналіз формулювань положення частини третьої і четвертої статті 16 Законопроекту № 5556, виявляється його значна схожість із формулюванням статті 6 Закону України «Про

національні меншини», де міститься аналогічне положення, а саме: «Держава гарантує всім національним меншинам права на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства …» *[6]*. То ж навряд чи положення частин третьої і четвертої статті 16 Законопроекту у такому їх формулюванні можна вважати новелою у сфері реалізації прав національних меншин і корінних народів. Щодо формулювання положень про мову освіти національних меншин, що міститься в Конституції, то єдина різниця полягає в тому, що окрім національних меншин, як це є в частині п'ятій статті 53 Конституції України, у Законопроекті цілком обґрунтовано вказуються корінні народи.

Проте й тут існує проблема, що стосується визначення корінних народів України, оскільки станом на травень 2017 року такий статус має лише кримсько-татарський народ *[7]*. Тобто прийняття Законопроекту має передбачати прийняття й іншого законодавчого акта, який би визначав перелік корінних народів України. Але про це не згадано в законопроекті «Про мови в Україні», що, важаємо, теж є недоліком цього Законопроекту.

Розробники Законопроекту також припустилися низки помилок у розумінні (чи пак нерозумінні) деяких термінів, що використовуються у формулюваннях положень статті 16 Законопроекту. Помилковим є використання в тексті статті 16 Законопроекту терміну «освітній процес» щодо мови освіти у закладах дошкільної та середньої освіти. У цьому разі має використовуватися термін «навчально-виховний процес» як це встановлено Законом України «Про освіту». Термін «освітній процес» потрібно використовувати тоді, коли йдеться про вищі навчальні заклади. Тому не зовсім зрозуміло, що мали на увазі розробники Законопроекту. Йдеться про право національних меншин на навчання рідною мовою у ВНЗ України, чи все ж у частині четвертій статті 16 Законопроекту помилково використано термін «освітній процес» і право навчання рідною мовою національних меншин і корінних народів є обмежене тільки школою і дошкільними закладами? З тексту цього Законопроекту це не зрозуміло. Відтак відправляємо Законопроект на доопрацювання і знову гаємо час.

Вважаємо, що метою прийняття законодавчого акта у сфері мовних відносин має бути реалізація конституційних норм, а не дублювання положень Конституції України або інших законодавчих актів, як це зроблено в проаналізованому Законопроекті. Тобто вказаний Законопроект фактично не вносить нічого нового ні правове регулювання мовних відносин у сфері освіти, ні в забезпечення права національних меншин і корінних народів на освіту рідною мовою.

На нашу думку, оптимальним є варіант, коли для вирішення проблем, пов'язаних із правовим статусом мов національних меншин, має бути прийнятий окремий (спеціальний) закон, що визначав би правовий статус державної мови. І лише тоді, відштовхуючись від такого закону про державну мову, можна було б розробляти і приймати закон про функціонування мов національних меншин в Україні, а не змішувати дві глобальні проблеми у сфері мовних відносин в одному законопроекті. Наслідок цього бачимо на прикладі проаналізованого нами недосконалого, повного суперечностей Законопроекту.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про засади державної мовної політики: Закон України від 03.07.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5029-17
3. Про мови в Україні: Проект Закону України № 5556 від 19.12.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60750
4. Про функціонування української мови як державної та порядо застосування інших мов в Україні: Проект Закону України № 5669 від 19.01.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60952
5. Про державну мову: Проект Закону України № 5670 від 19.01.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60953
6. *Марковський В. Я.* Прогалини у правовому регулюванні мовної інтеграції іммігрантів в Україні / В. Я. Марковський // Науковий вісник ЛьвДУВС. Серія юридична. – 2016. – № 3. – С. 21 – 31.
7. Про національні меншини в Україні: Закон України від 25.06.1992 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2494-12
8. Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави: Постанова Верховної Ради України від 20.03.2014 № 1140-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1140-18

Наталія МАРТИНЮК

e-mail: tfp2014@i.ua

ОСОБИСТІСНА ПРАВОСВІДОМІСТЬ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНА СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОСТІ

Кардинальні суспільні перетворення і динаміка соціальних процесів зумовлюють активні зрушення в суспільному світогляді. Однак найбільш

помітні зміни відбуваються в індивідуальному світогляді особистості. „Оскільки загальне існує в індивідуальному, то ... роль індивідуальних властивостей зростає в міру того, як ми маємо справу з біологічними, психологічними, суспільними, культурними утвореннями. У цих сферах стає дуже важливим збереження не тільки загальних, але й індивідуальних суттєвих властивостей" *[1, с.133-134]*. Дослідження ієрархії впливів на особистість і специфіку їх виявів посідає важливе місце в пошуку багатьох суспільних наук. Для суспільно-наукової думки України ця проблематика має особливе значення тому, що на сучасному етапі наше суспільство перебуває на шляху реформації та розбудови нових соціальних відносин.

За останні два тисячоліття людської цивілізації сфера знань, орієнтованих на дослідження девіантологічних проблем, розвивалася завдяки зусиллям як християнських, так і світських мислителів – філософів, соціологів, психологів, правників, письменників. У результаті їх плідної аналітичної діяльності сформувалася масштабна сфера пізнавальної інформації, в якій надзвичайно важливе місце відведено поняттям "девіація", "деривація" та "дисфункція".

У контексті нашого дослідження для нас, насамперед, науковий інтерес становить поняття „девіація" тобто здатність малих і великих систем, живих організмів та розумних суб'єктів відхилятися від наперед заданих траєкторій розвитку, що було усвідомлено як всезагальна форма ще в часи античності. Зокрема, Епікур сформулював цю проблему як онтологічно-космологічну формулу вчення про атоми, що відхиляються. Він трактував девіантну поведінку атомів, здатних до довільних відхилень від своїх траєкторій як головну онтологічну засаду існування свободи. Дещо пізніше, вже у Новий час, європейська наукова думка впритул наблизилася до розуміння свободи як надзвичайно важливої умови розвитку цивілізації та культури. Таким чином, протягнувся логічний ланцюжок неоднозначних, але цілком явних залежностей між девіантністю, анормативністю, свободою та культурою. Як наслідок, в європейській культурній свідомості девіація набула статусу своєрідної універсалії, що характеризує живі, рухомі та змінні системи.

Оскільки девіація – це всезагальна форма існування суб'єктів і систем, то вона поширюється і на соціальні макросистеми, що визначають світовий поступ. Інакше кажучи, можливі досить істотні девіації навіть масштабних систем, здатні набувати геосоціального характеру та торкатися інтересів усього людства.

Водночас необхідно пам'ятати, що феномен девіантності амбівалентний за своєю природою і може означати як негативні, так і позитивні соціальні зміни. Так, американський соціолог Н. Смелзер

розділив усі девіації на деструктивні та конструктивні. До перших, названих ним іллегальними, він відніс поведінківські акції з явними ознаками деструктивності, імморалізму та кримінальності. В цьому ж контексті він згадує єресі, а також ті прояви авангардизму, котрі негативно впливають на соціальне здоров'я всього суспільного макроорганізму. До конструктивних або легальних девіацій, що мають понаднормативний характер, Смелзер відносить інноваційні ініціативи, прояви самовідданості, подвижництва, святості, що підтримують відносини солідарності між окремими громадянами та зміцнюють соціальну систему.

Розвиваючи теорію загальної родової сутності людини як особистості, рання правосвідомість матеріалістів (Л. Фейєрбах, К. Маркс, Л. Лассаль) уявляла окрему особистість як суспільну істоту, що має індивідуальну суспільну правосвідомість: "Якщо людина за природою своєю суспільна істота, то вона, очевидно, тільки у суспільстві може розвивати свою істинну природу, але про силу її природи треба судити не за силою окремих індивідуумів, а за силою всього суспільства *[2, с. 146]*. Лассаль спочатку стверджував, що особистість є чимось єдиним, незмінним, що не повторюється в інших, є "вузлом особливостей", являє собою одиничне в ряді інших таких же одиниць у їхній загальній сутності. Але пізніше, після зміни ним поглядів, місця для особистості залишалося все менше та менше в його теоретичних розмірковуваннях.

Усе приватне, своєрідне, особливе почало визнаватися випадковими суперечностями загальному розумному закону, джерелом суспільного занепокоєння та недосконалості, а звідси – правосвідомість єдина, суспільна, невидима, або навіть визнавалася таким другорядним інститутом соціально-правової процесуальності, що, за зауваженням В.О. Чефранова, не згадувалася за радянських часів у спеціальних публікаціях в академічних виданнях з правових і суспільних дисциплін *[1, с. 98]*.

У XIX ст. певною мірою продовжив розвиток раціональний напрямок до особистості, який уявляв її у всій різноманітності духовних і творчих виявів. Так, В.С. Соловйов, розкриваючи роль особистісної, індивідуальної правосвідомості, писав, що кожна людина має можливість для удосконалення, вияву позитивної нескінченності, здатності все розуміти своїм розумом і все обіймати серцем, входити в єдність з усім. "Ця подвійна нескінченність – сили подання та сили прагнення... є неодмінною належністю кожної особи. У цьому, власне, складається безумовне значення, пристійність та цінність людської особистості, існування її невід'ємних прав. У цьому аспекті можна сказати, що суспільство є доповненою або збільшеною особистістю, а особистість – стислим або зосередженим суспільством" *[3, с. 283-286]*. Особистісна

правосвідомість при цьому розумілась як єдина сутність, не як загальна субстанція, розчинена у правосвідомості багатьох фізичних осіб, а прикута до себе та водночас відокремлена від інших, наділена розумом та волею. Колись попереджав про небезпеку заперечення автономії особистісної правосвідомості відомий юрист П.І. Новгородцев: "Якщо між цією спільністю осіб та умовами їх суспільного і політичного існування стає можливим повне й гармонійне злиття, то не дивно, що за такого розуміння особистості індивідуалізм легко переходить у соціалізм і державний абсолютизм" *[4, с. 283-286]*. Таким чином, за зазначених обставин особистісна правосвідомість перетворюється у так звану соціалістичну та державно-правову свідомість або законосвідомість.

Література

1. *Лісовий В. С.* Предмет і метод метафізики: стаття перша / В. С. Лісовий // Філософська думка. – 2000. – № 4. – С. 130–141.
2. *Фромм Э.* Пути из больного общества / Эрих Фромм // Проблема человека в западной философии. – М., 1986. – с. 443 – 482.
3. *Соловьев В. С.* Сочинения / Владимир Сергеевич Соловьев ; [в 2 т.]. – М., 1988. – Т. 1. – С. 282.
4. *Максимов Л. В.* Проблема обоснования морали. Логико-когнитивные аспекты / Леонид Владимирович Максимов. – М., 1991. – С. 63.

Марія МАСЬКОВІТА

e-mail: tfp2014@i.ua

ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРИСЯГИ

Присяга як правове явище – це юридичний факт, який являє собою прийняття офіційної клятви. Акт прийняття присяги державного службовця та урочистого зобов'язання сприяє формуванню внутрішнього індивідуального службового обов'язку посадових осіб, який проявляється в моральному самоконтролі. Тому державні службовці приймають присягу й дають урочисте зобов'язання після того, як осмислять своє призначення. Тим самим, посадові особи несуть персональну відповідальність за привселюдне дане зобов'язання.

Проте більш практично корисним виглядає формулювання не «ідеального» визначення поняття «присяга», а з'ясування змісту (структури) правової норми, яка є текстом присяги. Доцільно, щоб норма права, яка містить текст присяги мала все таки імперативний характер норми права, які містить чітко визначені юридичні обов'язки за порушення яких настає

відповідальність. На сьогодні інститут присяги служить встановленню правової та моральної відповідальності перед державою в цілому та народом, а не перед окремими особами *[2, с. 110]*.

Припинення державної служби на підставі пункту 1 частини 2 статті 65 Закону України «Про державну службу» (порушення присяги) є крайнім заходом відповідальності державного службовця, який виходить за межі дисциплінарної відповідальності, а тому, якщо підставою для припинення державної служби є порушення посадовою особою службової дисципліни, неможливість застосування за таке порушення до посадової особи заходів дисциплінарного впливу аж до звільнення з посади, повинно бути мотивовано *[4]*.

Аналізуючи текст Присяги, вважаємо, що в основі поведінки державного службовця закладені етичні, правові та службово-дисциплінарні норми поведінки, недодержання яких утворює факт порушення Присяги. Тому, складаючи Присягу, державний службовець покладає на себе не тільки певні службові зобов'язання, але й моральну відповідальність за їх виконання. У зв'язку з цим як порушення Присяги слід розуміти скоєння державним службовцем проступку (вчинку) проти інтересів служби, який суперечить покладеним на нього обов'язкам, підриває довіру до нього як до носія влади, що призводить до приниження авторитету державного органу та унеможливлює подальше виконання ним своїх обов'язків.

При звільнення працівника ОВС за грубе порушення Присяги повинні бути наведені обґрунтовані причини звільнення. Так, 7.10.2010 пунктом 2 наказу ГУМВС України в Полтавській області № 527 «Про грубе порушення законності та притягнення до дисциплінарної відповідальності» за грубе порушення вимог Присяги, Закону України «Про міліцію», низькі моральні якості, несумісні з перебуванням на службі в органах внутрішніх справ, оперуповноваженого сектору карного розшуку Машівського РВ лейтенанта міліції ОСОБА_1 звільнено з органів внутрішніх справ. Про те, як встановлено колегією суддів при розгляді справи в суді апеляційної інстанції та підтверджено матеріалами справи, а ні сам наказ про притягнення позивача до дисциплінарної відповідальності № 527 від 27.10.2010 року , реалізований в подальшому наказом № 334 о/с від 25.11.2010 року, а ні матеріали службового розслідування за фактом порушення кримінальної справи відносно іншої ніж позивач особи, не містять в собі будь яких встановлених обставин інкримінуємого позивачу правопорушення. В матеріалах службового розслідування, і як наслідок в мотивувальній частині оскаржуваного наказу № 527 відсутні будь які фактичні данні на підставі

яких можливо би було зробити висновок про наявність або відсутність в діях позивача складу дисциплінарного проступку, порушень службової дисципліни або вимог закону та Присяги працівника міліції. Представник відповідача в судовому засіданні також не зміг навести будь яких обґрунтувань правомірності звільнення позивача з органів внутрішніх справ та пояснити колегії суддів який саме дисциплінарний проступок скоїв позивач та в чому полягало порушення ним вимог Закону України «Про міліцію» та Присяги працівника органів внутрішніх справ України.

Тобто, як порушення Присяги, так і інше дисциплінарне правопорушення можуть бути наслідком недотримання, порушення державним службовцем правових, етичних (моральних) норм. Водночас, дисциплінарне правопорушення, не за порушення присяги, пов'язується лише з порушенням правових вимог щодо проходження публічної служби [3]. Отже, будь-яке порушення державним службовцем своїх обов'язків не повинно бути підставою для його звільнення. Законодавча регламентація припинення трудових відносин на державній службі повинна відповідати принципам правового регулювання найманої праці, спрямованим на соціальну захищеність працівника, на стабільність зайнятості та захист від сваволі роботодавця. Звільнення державних службовців повинно обумовлюватися причинами, які унеможливлюють їх перебування на державній службі та обгрунтування його підстав. Державні службовці несуть підвищену відповідальність, оскільки правопорушення по службі підривають довіру до влади. А тому подальшого вдосконалення потребує нормативно-правове забезпечення цього питання, що передбачає розробку прийняття нормативно- правового акта, цілком присвяченого регламентації звільненню державного службовця *[1, с. 365-367]*.

Література

1. *Бабенко В.О.* Особливості звільнення державних службовців / В.О. Бабенко / Держава і право. – 2011. – Вип. 51. – С. 362-367.
2. *Кравчук О.Л.* Історичний розвиток поняття «присяга» / О.Л. Кравчук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Серія «Юриспруденція». – 2015. - № 13.- Том 1.- С. 107-111.
3. Постанова Окружного адміністративного суду м. Києва від 07 серпня 2015 р. у справі № 826/7162/15. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/48540444
4. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 13 грудня 2012 р. у справі № К/9991/47459/12. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/29302323

Ігор МАТВІЙЧУК
e-mail: tfp2014@i.ua

ДО ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

Тема особи виникає у вітчизняній соціальній філософії в 60-ті рр. XX ст. До того часу вітчизняних філософів цікавили „великі особистості та їхня роль в історії", „культ особи". Чомусь уважалося, що звичайний, пересічний людський індивід не мав і не може мати власної особистості. Етнічне самовизначення індивідів, безпосередність їхнього життя в етнічному середовищі вважалися неодмінною і достатньою умовами їхнього буття. Ніхто не звертав уваги на існування ще „якоїсь там особистості людського індивіда". Проте прискорення цивілізаційних процесів, становлення індустріального суспільства, посилення вимог техніки та технологій до людей все ж таки примусили визнати особистістю кожного трудівника, кожного людського індивіда.

Усе це сприяло виникненню низки теоретичних і практичних проблем особистого та суспільного життя людей. Для осмислення цих проблем використовувалися усі засоби соціології, психології, кібернетики, етики, естетики, філософії та права. Але наявні на той час догматичні рамки наукових досліджень не давали змоги всебічно і ґрунтовно вивчати проблематику особи, хоча чимало науковців намагалися це робити.

Тепер у науковців необмежені будь-якими умовностями можливості використання найновіших досягнень у різних наукових сферах. В їх арсеналі – опробовані методики досліджень.

Перш, ніж перейти до аналізу функцій юридичної антропології як науки, з'ясуємо етимологію вихідного поняття (до речі, "функція" з латині functio – здійснення, виконання). У науковому обігу це поняття може мати різні значення. У філософії як функцію прийнято розглядати "зовнішній прояв властивостей якого-небудь об'єкта у конкретній системі відносин..." *[1, с. 526]*. Найчастіше це поняття використовується для позначення провідних, найважливіших для соціальної системи, визначальних процесів, які здійснюються всією системою загалом *[2, с. 11-12]*.

Функції юридичної антропології виражають її найсуттєвіші риси і спрямовані на здійснення основних завдань, які вона ставить перед собою на певному етапі розвитку. Система функцій зумовлена предметом, цілями і системою завдань науки, які перебувають у діалектичній взаємозалежності. Саме тому необхідно уточнити статус, об'єкт і предмет юридичної антропології. Доводиться констатувати, що позиції науковців у цьому питанні різні. Дехто з них розглядає юридичну антропологію як

окрему науку *[3, с. 23]*, інші – як самостійний науковий напрям досліджень у межах філософії права *[4, с. 184-205]*, ще інші – як міждисциплінарний науковий напрям *[5, с. 267-270]*.

Не вдаючись до дискусії з приводу предмета юридичної антропології (це потребує окремого дослідження), зазначимо, що, як вважають провідні фахівці, це – наука про людину як соціальну істоту в її правових проявах, вимірах, характеристиках. Вона вивчає правові форми громадського життя людей від старовини до сьогодення *[6, с. 1]*. Досить приваблива видається позиція і тих фахівців з філософії права, які вважають, що антропологія права має досліджувати антропологічні основи права, поняття "правова людина", права людини як вираження особистісної цінності права, проблеми статусу інституту прав людини в сучасному суспільстві, права людини в конкретному соціумі, співвідношення особистості і права *[4, с. 23-24]*, спосіб і структуру буття людини як суб'єкта права або ж право як спосіб людського буття *[5, с. 267-270]*. Близьку, але більш виважену та чітку, точку зору висловлює і знаний фахівець з теорії й філософії права П.М. Рабінович, на думку якого предметом юридичної антропології є закономірності правового буття людини в об'єктивно існуючій нормативній системі (система соціальних регуляторів поведінки, позитивне право). Це отримує свій зовнішній вияв у можливості (суб'єктивне право) та необхідності (суб'єктивний обов'язок) певної поведінки людини *[7, с. 30]*. Таке тлумачення охоплює як об'єктивне, так і суб'єктивне право, долучає юридичну антропологію до правових наук.

Суттєвим є те, що для юридичної антропології важливе виявлення не взагалі закономірностей права, а закономірностей співвідношення і взаємозв'язку людини і права, а на їх основі – прогнозування основних тенденцій розвитку права як однієї із форм буття людини.

Останнім часом у вітчизняній науковій літературі простежується розмежування юридичної антропології і антропології права (філософсько-правової антропології), котра розглядається як розділ філософії права, що за допомогою методології, заснованої на філософсько-антропологічному та деяких інших концептуальних підходах, вивчає людину, її потреби, інтереси, специфічні юридичні властивості як правової істоти, з'ясовує сутність, природу біосоціального індивіда з метою встановлення зв'язків між розумінням людиною її прав і правом як соціальним явищем, розкриваючи у такий спосіб закономірності, що входять у предмет філософії права *[8]*.

Дослідження функцій юридичної антропології – актуальне завдання, зумовлене низкою практичних і теоретичних чинників. Оскільки функціональний аналіз дозволяє виявити практичну значущість предмета,

то можна припустити, що дослідження функцій юридичної антропології допоможе зрозуміти її практичне значення і визначити статус у системі юридичних наук. Доцільність і своєчасність звернення до цієї проблеми зумовлена і тим, що останнім часом антропологічні проблеми права почали інтенсивно вивчатися вітчизняними науковцями. У сучасній філософії права зафіксовано твердження, згідно із яким вона виконує світоглядну, методологічну, відображально-інформаційну, аксіологічну, виховну функції *[4, с. 23-24]*.

Література

1. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова ; [5-е изд.]. – М., 1986. – С. 526.
2. *Казимирчук В. Н.* Цели и функции правовой системы. Правовая система социализма / В. Н. Казимирчук, С. В. Боботов. – М., 1987. – Кн. 2. – 526 с.
3. *Ковлер А. И.* Антропология права : [учебник для вузов] / Анатолій Иванович Ковлер. – М. : НОРМА, 2002. – 480 с.
5. Філософія права / за заг. ред. О. Г. Данільяна. – К. : Юрінком Інтер, 2002. –272 с.

Роман МИГАЛЬ
e-mail: tfp2014@i.ua

ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНИЙ (ФОРМОЗМІСТОВНИЙ) ХАРАКТЕР СТРУКТУРИ ДЕВІАНТНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ

У перехідному, кризовому суспільстві, з “пережитками тоталітаризму”, як свідчать наукові дослідження, традиційна, ментально структурована логіка ідентифікації та легітимізації національної, правової культури, як правило, нема. Вона комунікативно заміщена постідеологічно опосередкованою (за традиційною радянською ідеологією) штучною логікою створення колективних правових міфологем та ідеологем нементального змісту щодо вироблення не правокультурного, а комунікативно-ідеологічного дослідження і кореляції девіацій різних типів та форм *[1, с. 39-41]*. Не випадково, девіаційними явищами за радянських (пострадянських) часів нерідко ставали проблеми національні або за своєю формою, або за змістом.

На нашу думку, при дослідженні цього феномена необхідно враховувати сутнісні особливості, специфіку та відмінності девіантної правосвідомості від природної, яка має ментальний зміст у відповідному нормотворенні та норморозвитку як поліфункціональна структура,

репрезентуючи не лінійну, а ситуативну, маргінальну форму свого розв'язання у змісті, як правило, маргінального правового соціуму, з його соціальними патологіями, соціопатіями, світоглядно-аксіологічними девіаціями та викривленнями. Існують аргументовні теоретичні підстави стверджувати, що у формозмісті девіантної правосвідомості у феномені "форми" відбивається еволюційний (нелінійний), а у феномені "змісту" історичний (лінійний) розвиток звичайної правосвідомості *[2, с. 11-15]*.

Трансцендентно індеференціюючи потреби лінійних та нелінійних векторів спонтанного, хаотичного за сутністю праворуху за кризових часів правобуття, спадкоємність правосвідомості як підструктуро-підсистема етнотрадиції через свою соціальну активність у правотворчих процесах окреслює вектори зміни (і заміни) лінійних принципів розвитку на нелінійні, а також створює нові маргінальні правові істини та цінності.

Поліфункціональний (формозмістовний) характер структури девіантної правосвідомості змушує поставити аксіоматичне запитання про її поліфункціо-нальну роль та сутність (призначення), що, як нам видається, можна виявити та виокремити як морфологічну і композиційну її масштабність, за якої вона ідейно завершується як дієва формозмістовна якість парадигмального плану і суспільно-правове явище соціальної природи. Відповідь на поставлене запитання, мабуть, треба розпочати з того, що сучасне перехідне суспільство, яке будує (відроджує, пригадує) свою аксіологічну модель правового, ментально опосередкованого світорозуміння та відповідного право- і законотворення, загальної світоправоорієнтації, завжди виступає складною, динамічною, відкритою, але не цілісною системою. Відсутність функціональних параметрів цілісності перехідного суспільства можна пояснити насамперед посттоталітарно-маргінальною ментальною незавершеністю онтологічного опосередкування ідеоматичного змісту світо споглядальних орієнтацій первинних – "фізичних" об'єктів, і вторинних – "юридичних" суб'єктів правосвідомості, яка, як свідчать деякі останні дослідження, за своєю еволюційною сутністю має завжди національну, ментально структуровану природу *[3, с. 107-114],* відповідно до якої, на наш погляд, і відбувається світоглядна диференціація та девіргенція різних моделей світових традицій права, а також правосвідомості.

До числа видимих девіантних формотворень, змістотворень, станів та проявів формозмісту девіантної правосвідомості, яка типово характерна для перехідного, кризового (девіантного) суспільства і відповідної правової системи, спроможних аксіологічно окреслити концептуальне призначення ідеоматичної основи пізнавальних девіацій, їх форм, правомірно віднести різні цикли (рівні, стани) соціальної активності спадкоємності у

правосвідомості, правові суперечності, правові конфліктні стани та правові конфлікти як феноменальні характеристики перехідного (девіантного) буття.

Утворюючи в такий спосіб комплекс причинно-наслідкових детермінацій і детермінант, як правило, не розв'язаних або незавершених, але таких, що розвиваються по висхідній, зумовлюючи неупереджувальну складність правових трансформацій, визначаємо розколотість, ситуаційну дезорієнтованість, аморфність і суспільну дезадаптованість правової ідіоми в загальному контексті девіацій у національній ідіомі, що лінійно не опосередковує правомірне втілення при девіантному правоздійсненні та девіантній соціалізації національної ідеї у правову ідіому як визначальну аксіологопокладальну якість права.

Література

1. *Дмитриенко Ю. М.* «Осевое время» и правовое сознание (в контексте исследований философов права Национальной юридической академии им. Я. Мудрого) / Ю. М. Дмитриенко // Науково-теоретичні здобутки Слобідської України : філософія, релігія, культура. Збірник наукових статей. – Х. : Курсор, 1998. – С. 39–41.
2. *Дмитрієнко Ю. М.* Часопис «Віра і Розум» у духовному відродженні України / Ю. М. Дмитрієнко, І. В. Дмитрієнко, В. О. Чефранов, І. О. Орлов, К. М. Оробець // Науково-теоретичні здобутки Слобідської України : про часопис «Віра і Розум», його проблематику. Зб. наук. праць. – Х. : Курсор, 1999. – С. 11–15.
3. *Дмитрієнко Ю. М.* До питання генезису української національної самосвідомості в її спадкоємності / Ю. М. Дмитрієнко // Науковий вісник. Філософія. – Х. : ХДПУ ім. Г. С. Сковороди, 1998. – Вип. 1. – С. 107–114.

Уляна ПАРПАН

e-mail: uparpan35@gmail.com

ДУХОВНІСТЬ І ГУМАНІЗМ ЯК ГОЛОВНІ АБСТРАКЦІЇ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ ТА ОСВІТИ

Освіта – це один із найоптимальніших і найінтенсивніших способів входження людини у світ науки та культури. Саме під час здобуття освіти людина засвоює духовні цінності. Здобуття освіти є процесом трансляції культурно оформлених зразків поведінки і діяльності, а також сталих форм громадського життя. У зв'язку з цим дедалі чіткіше простежується залежність розвитку окремих країн від рівня та якості освіти, культури і

кваліфікації громадян. Міжнародна спільнота сьогодні об'єднує зусилля у сфері освіти, прагнучи виховувати громадянина світу.

Саме тому вища освіта сьогодні в усьому світі швидко реформується як за змістом, так і за формами. Причому зміни форм навчального процесу домінують. І, як зазначає В. Волович, «цей процес має привести через зміну старої форми до утвердження нового змісту» *[1, с. 189]*. Але діалектика форми та змісту свідчить не тільки про необхідність ретельної роботи над створенням нових форм та методів навчання, але й про системну та систематичну роботу над змістовою складовою освітніх процесів, яка була б адекватною та відповідала як вимогам сьогодення, так і національно-культурним традиціям кожної країни, що стала на шлях інституціонального удосконалення освіти.

Головні абстракції процесу виховання та освіти – духовність і гуманізм, ті самі, завдяки яким людина і тримається на поверхні буття, які охороняють її від дикунства та «тварності», за точним висловлюванням Г. Сковороди, потребують сьогодні переосмислення та заповнення новим змістом. Важливим завданням для дослідників постає проблема визначення пріоритетів вітчизняної освіти, у якій найбільш повно повинна виявляти себе національна ідея як практичний вимір національного буття в його цілісності та нерозривності із соціокультурними цінностями та стандартами регіону, країни, всього світу тощо.

Проблема інтеріорізації знання, як ніколи раніше, стає вельми актуальною для сучасної освіти, коли суспільство зіткнулось із проблемою створення протидії загрозам, що йдуть від нової інформаційної гіперреальності – відеоманії, віртоманії, нейроманії тощо, небезпека якої головним чином полягає у видимій об'єктивності та відсутності загроз для фізичного здоров'я людини. Людиноцентризм – один із діючих способів розробки такої протидії.

Провідним орієнтиром в XXI столітті в суспільстві знань постають гуманізація та інтелектуалізація соціальних відносин, а першочергового значення набувають знання та інформація. Актуальність проблеми обумовлюється перетворенням освіти на один із вирішальних соціокультурних чинників інформаційного суспільства. З огляду на динамічні зміни у сучасному глобалізованому світі, які детермінували нові вимоги до рівня освіти, професійної підготовки і компетентності фахівців, сьогодні на національну вищу освіту покладається завдання формування сучасної національної еліти, здатної забезпечити відтворення та розвиток інноваційного потенціалу економіки і демократизації суспільства.

В нормативно-правових документах дедалі наполегливіше наголошується на національних пріоритетах в контексті

євроінтеграційного поступу. На початку XXI століття стратегічними визначаються такі цілі: всебічний розвиток освіти, посилення її впливу на економічне зростання і рівень життя населення, сприяння прискореному розвитку НТП, і, насамперед, фундаментальної науки, забезпечення соціальної функції держави через оптимізацію соціальних програм. Вища освіта визнається фундаментом людського розвитку та прогресу суспільства. Вона також виступає гарантом індивідуального та суспільного розвитку, що створює інтелектуальний, духовний та виробничий потенціали суспільства.

Характерною ознакою українського сьогодення, на жаль, є поступова втрата освітнього потенціалу й деінтелектуалізація праці, що виявляється у приниженні статусу інтелектуальної праці (насамперед творчої й гуманітарної), еміграції кращих спеціалістів, руйнації наукових шкіл, зниженні рівня освіченості населення, трудової та навчальної мотивації, кризі трудової етики, деформованій структурі зайнятості населення, зниженні моральності тощо.

Як зазначає М. Чікарькова, «...в сучасній Україні володарює культ посередності, панують поверхові життєві орієнтації, низька моральна культура, девальвуються вироблені століттями духовні цінності... В нашій країні, як не сумно це констатувати, діє система усередненого вибору, і духовно вище тут найчастіше гине або деградує» *[3, с. 45]*. Ускладнює ситуацію і той факт, що система вищої освіти занадто повільно реагує на зміну суспільних потреб.

Вищеназвані чинники актуалізують проблему необхідності піднесення інтелектуальної діяльності, підвищення рівня інформатизації суспільства та створення конкурентоспроможної системи освіти. Головною і вищою метою в системі національних пріоритетів та об'єктом державних інтересів має стати людина як особистість і носій високого інтелекту, як громадянин і патріот, як головна продуктивна і рушійна сила суспільства та творець соціального прогресу. Перераховані чинники могли б прислужитися становленню національної соціально-орієнтованої економіки, правової держави та інформаційного суспільства – суспільства знань на засадах загально цивілізаційних цінностей, піднесення творчого та інтелектуального потенціалу людини.

Оскільки освіта є запорукою життєвого та кар'єрного успіху громадян, а також відіграє важливу роль як в соціальному, так і в економічному розвитку країни, то стратегічним завданням держави постає обґрунтоване визначення нових, виважених структурних змін в інституційній системі з метою розв'язання соціально-економічних проблем шляхом реформування всієї освітянської галузі. Загальна ідеологія модернізації

освіти, на думку В. Андрущенка, має бути спрямована на підвищення її ефективності і конкурентоздатності, її сутність полягає в «...збереженні минулого, його очищенні від деформацій і осучасненні у відповідності зі світовим досвідом» *[4, с. 372]*. Це, в свою чергу, потребує вирішення широкого кола питань: від змісту освіти до доступу до якісної освіти, від професіоналізму педагога до управління, фінансування та інституційного менеджменту.

Віддача від освіти завжди залежить від багатьох чинників – як внутрішніх, так і зовнішніх. До перших з них належать особливості педагогічного процесу, традиції навчання, психолого-педагогічні характеристики, національно-етичні моменти тощо. Тим часом, іншими виступають політика держави щодо управління системою освіти і здатність суспільства використати потенціал випускників. Зазначимо, що ефективність цієї групи факторів значною мірою залежить від стратегічних орієнтирів, згідно з якими визначаються основні підходи до внутрішньої організації освітньої діяльності та політики держави щодо управління нею.

Література

1. *Волович В.* Болонський процес і нова парадигма освіти в Україні // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 4. – С. 189-199.
2. Послання Президента України до Верховної Ради України. «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки» // Урядовий кур'єр. – 2002. – 4 червня.
4. *Чікарькова М.Ю.* Ціннісні орієнтації сучасного інформаційного суспільства та проблеми контркультури // Збірник наукових праць НДІ українознавства. – К.: Рада, 2008. – Т. XIX. – С. 44-57.
5. *Андрущенко В.П.* Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю. – К.: Знання України, 2004. – 804 с.

Олена РЯШКО,
Христина ХОМИЦЬ
e-mail: ssobkiv@ukr.net

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ ПЛАТОНА ЩОДО СУТНОСТІ ДЕРЖАВИ

Видатний старогрецький філософ Платон (427 – 347 рр. до н.е.) залишив людям величезну спадщину теоретичних праць, серед яких значну увагу надавав соціально-політичним та правовим проблемам.

Найбільш відомими є праці «Держава» та «Закони». Замислюючись над проблемою соціально-політичного та правового устрою суспільства, його прогресивного розвитку філософ приходить до висновку, що це повинна бути «ідеальна» держава, яка стане взірцем для інших народів. У своїй «ідеальній» державі Платон поділяє членів суспільства на три розряди (соціальні групи): правителі, воїни (стражі) та виробники. Правителі, а це, на думку Платона, повинні бути філософи, які від природи наділені розумом та розсудливістю – управляють державою. Воїни (стражі), які від природи вирізняються високими фізичними і моральними якостями, повинні захищати її. Обидва ці стани (розряди) керують третім – нижнім. До нижчого розряду Платон відносить всіх тих, хто займається фізичною працею, а також тих, хто працює у сфері обслуговування. Проте значне місце в державі належить воїнам (стражам). Мислитель високо оцінює професію воїна, оскільки на його думку, ця професія дуже важлива для держави, адже вона потребує серйозної спеціальної підготовки і високих морально-психологічних якостей. Захищати державу повинні не тільки чоловіки-воїни, але й жінки.

У «ідеальній» державі жінки на рівні з чоловіками володіють ідеальними правами, у тому числі призначенні на державні посади. Платон схиляється до думки, що жінки хоч і поступаються чоловікам у фізичній силі, але вони на рівні з чоловіками зобов'язані займатися художньо-творчим та гімнастичним мистецтвом, у тому числі військовою справою. «Жінка повинна володіти зброєю і верховою їздою» *[1, с. 246]*.

У чоловіків і жінок існують однакові природні здібності для охорони держави. Тим не менш, зазначає Платон, жінки є слабкіші за чоловіків. Таким чином, для чоловіків-стражів в «ідеальній» державі слід вибрати таких жінок, які б жили з ними разом і разом охороняли державу *[1, с. 252]*.

Оскільки стражі, як соціальний клас, володіють кращими морально-психологічними, патріотичними, духовними і культурними якостями, то і жінки, робить висновок Платон, які будуть разом із чоловіками-стражами, повинні володіти такими якостями. «Нехай жінки, - заявляє філософ, - приймають участь у війні та в іншому захисті держави і нехай вони не відволікаються нічим іншим. Жінкам слід давати доручення більш простіші ніж чоловікам». Слід підкреслити, що стражі в державі виконують і правоохоронну функцію. Вони слідкують за дотриманням всіма громадянами законів. Суддями повинні бути заслужені і досвідчені воїни – ветерани, тільки вони здатні суворо дотримуватися законності і справедливості *[2, с. 94]*.

«Суддями, які призначають смертну кару, - наголошує Платон, - нехай будуть стражі і особливий суд» *[2, с. 340]*.

Розряди воїнів і філософів не тільки виконують свої особливі функції. Вони також володарюють, вимагають щодо себе підлеглості від інших верств. Філософи (правителі) в свою чергу домагаються від воїнів (стражів), щоб ті допомагали їм в управлінні державою і тримати в підкоренні ремісників і хліборобів. У ідеальній державі важливу роль відіграють закони, які повинні обов'язково бути. Платон акцентує увагу на те, щоб законодавець піклувався перш за все, щоб пошана, як і позбавлення її були справедливими, слід спостерігати людей у всіх їх взаємовідношеннях, цікавитися їх як скорботами, так і задоволеннями, а також найрізноманітнішими пожадливостями, своєчасно виражаючи їм осудження і похвалу, спираючись на закони *[2, с. 93]*.

«Законодавець повинен спостерігати, де здійснюється справедливість, а де ні; він повинен встановити пошану тим, хто дотримується законів, а на неслухняних накласти положену кару. За дотримання законів повинна слідкувати стража» *[2, с. 93]*.

«Хто не знає за собою ніяких несправедливих вчинків, того весь час супроводжує утішна надія» *[2, с. 93]*. Чоловіки-воїни, які проявили кращі доблесті на полі битви повинні одружуватися (укладати шлюб з кращими жінками держави). Хто ці жінки? Це представниці привілейованих класів. Потомство кращих чоловіків і жінок повинні виховувати кращі педагоги. Молодим воїнам, які відзначилися на війні, або на іншому державному полі діяльності і ще не створили сім'ї, «необхідно нагороджувати і віддавати шану, і представляти їм більш широку можливість обирати жінок, щоб таким чином ними було зачато якомога більше немовлят» *[1, с. 257]*.

Важливе місце у творчості Платона займала категорія – справедливість. «Кожний вчинок людей, які поступають по справедливості і весь їх образ життя визивають… повагу зі сторони інших. І навпаки, «несправедливих людей, - наголошує Платон, - їх під кінець життя все рівно викриють, вони стануть посміховиськом: під старість їх чекає жалюгідна участь» *[1, с. 446]*.

«Справедливі люди, - зазначає Платон, - навіть з тілесними вадами, прекрасні своїми справедливими моральними якостями. Все, що має причетність до їх справедливості – прекрасно», заключає філософ *[2, с. 345]*.

Платон у своєму творі «Закони» оголошує священний той шлюб, який ухвалений законом і здійснюється по закону. Ті, хто порушує цей шлюб, позбавляється поважних громадянських відзнак, бо вони є чужими для держави. У якому віці молоді повинні укладати шлюб? Платон вважає, що чоловіки повинні укладати шлюб в 25-30 років, а жінки одружуватися між 18-25 роками. Діти, - зазначає філософ, - народжуються здоровими від

батьків, які перебувають у розквіті сил (для жінок з 20 до 30 років, а для чоловіків приблизно з 25 до 55 років).

Аристотель у своїй «Політиці» теж схиляється до думки, що шлюб повинен укладатися у «квітучому віці», тобто до 50-ти років.

Яку повинен нести відповідальність громадянин держави, який не одружується до 35-ти років? «Він повинен, - заявляє Платон, - щорічно виплачувати певну суму, щоб йому не приходило на думку, що холосте життя приносить йому задоволення і користь» *[2, с. 195]*. Видатний історик античності Геродот розказує, що прославленого полководця Деркілліда образив юнак, який не звільнив йому місця і при цьому сказав: «Ти не породив сина, який у свій час б звільнив місця мені».

Але шлюб, в першу чергу, на думку мислителя, повинен бути корисним, а в першу чергу для держави, а вже потім для молодих *[7, с. 249]*.

Платона, як мислителя, хвилює проблема морального здоров'я громадян. Він запеклий противник пияцтва. «Пити до оп'яніння, - заявляє він, - не личить нікому, за винятком святкування на честь Бога, який подарував вино»; окрім того це є небезпечним для людини, яка серйозно відноситься до одруження. Тут і молодому і нареченій слід бути розумними. Потомству повинні дати життя найбільш розумні батьки *[2, с. 252]*. Платон попереджає і застерігає, що немовлята, які бути зачаті в п'яному виді, можуть народитися з фізичними і розумово-психічними вадами. «Той хто п'яний, - робить висновок Платон, - не володіє собою і не годиться для народження потомства» *[2, с. 252]*. Слід підкреслити, що Платон вважав, що люди, які володіють вищими моральними і розумовими якостями, можуть народитися і в нищих суспільних класах, і навпаки, народжені від громадян вищих класів можуть виявитися зі значними моральними вадами. Отже, завдання правителів – досліджувати моральні якості дітей і розподіляти їх між трьома основними класами держави.

Якщо в душі малюка, який народився, буде «мідь», то в якому б класі він не народився, його слід без всякої жалості відправити до землеробів і ремісників. Але якщо у ремісників чи землеробів народиться дитина з «золота» або «срібла», то вона повинна бути зарахована або до класу правителів або до класу воїнів (стражів) *[4, с. 136-137]*.

При народженні дитини дружини правителів і воїнів-стражів звільняються від доглядання за дитиною, цей обов'язок будуть виконувати жінки з нищих соціальних верств.

Платон вважає, що для чоловіків-воїнів, найкращими друзями будуть жінки-воїни. В результаті їх постійних зустрічей під час військових і гімнастичних занять чи загальних трапез між чоловіками і жінками

постійно буде виникати природний потяг. Платон у своїй «ідеальній» державі не допускає шлюбу між чоловіками і жінками-воїнами. Це може бути лише статева любов, але не шлюб. Дітей, які народжуються внаслідок такого кохання, забирають від матерів і передають на розгляд правителям, які кращих із новонароджених віддають годувальницям, а дітей з вадами знищують у таємному місці. Всі воїни-чоловіки вважаються батьками всіх дітей, а всі жінки – загальними жінками всіх воїнів. Платон не відкидає таке почуття, як любов, яке притаманне людині. Навпаки, він його дуже цінує. «Чого має навчити любов? – запитує він і відповідає – Соромитися ганебного і честолюбства, прагнути до прекрасного, без якого ні держава, ні жодна людина не в змозі досягти добрих і гідних справ. І якщо такого закоханого викриють у якомусь непорядному вчинкові, то він соромиться найбільше тих, кого любить. Якщо можна було б створити з закоханих державу, або військо, то вони керували б найкраще, ухиляючись від усього ганебного і, змагаючись один з одним, а воюючи проти запеклого ворога, ці люди перемагали б навіть у малій кількості. Бо залишити стрій, або кинути зброю закоханому легше при будь-якому, ніж при коханій, і часто він надає перевагу смерті, ніж такій ганьбі» *[3, с. 126-127]*.

На думку Платона, воїни не тільки члени держави, здатні виконувати свою особливу функцію в суспільстві – функцію «стражей». Воїни повинні бути наділені здатністю і можливостями удосконалюватися на більш високий ступінь морального удосконалення. Деякі з них після необхідної підготовки й стажування можуть стати правителями – філософами. Платон вважає, що матеріальні інтереси негативно впливають на поведінку людей. Вони – основна причина псування людського суспільства і держави. Він застерігає особливо воїнів, від негативного впливу таких згубних речей, як: гроші, золото та інші коштовності. Якщо воїни тяжіють до грошей і коштовностей, то вони, - робить висновок Платон, - не в змозі виконувати свій священний обов'язок – захищати суспільство від ворожого нападу і внутрішніх конфліктів. Воїни, на думку філософа, повинні вести аскетичний образ життя. У них не повинно бути особистого майна. Воїни мають право користуватися тільки тим, що мінімально необхідно для життя і здоров'я, досконалого виконання ними своїх обов'язків. Все, що необхідно воїнам для виконання обов'язків, вони отримують від працівників нищих верств.

Харчуються воїни виключно в загальних їдальнях. Весь розпорядок і рамки життя воїнів спрямовані на те, щоб захистити їх від пагубного впливу приватної власності, і насамперед, від згубного впливу грошей, тому що всі конфлікти в суспільстві, - вважає Платон, - виникають на ґрунті особистої власності. У результаті відсутності майнових

суперечностей в середині класу воїнів стає неможливим ні чвари, ні повстання нищого класу працівників проти вищих класів *[4, с. 148]*.

Підводячи підсумки щодо соціально-політичної ролі воїнів, щодо захисту Батьківщини, Платон підкреслює, що їх життя є більш прекрасним ніж життя переможців на олімпійських змаганнях. І це зрозуміло. Перемога воїнів (стражів) – це спасіння всієї держави. «Ми прославляємо їх благородство, - пише Платон, - виховання і освіту, вони народилися дійсно людьми гідними від гідних батьків, ці мужні воїни доблесно виконали свій обов'язок» *[5, с. 135-145]*. Держава також повинна дбати про соціальний захист сімей загиблих воїнів, оскільки вони пожертвували своїм життям заради захисту свого народу і держави. Платон особливо підкреслює, що не тільки закон, але й моральний обов'язок зобов'язує суспільство і державу вшанувати пам'ять загиблих воїнів, надавати соціальну і моральну підтримку їх батькам, бо вони віддали, захищаючи Батьківщину, найдорожче – життя.

Твори великого старогрецького мислителя, ідеї, викладені в них, пережили свого творця, вони актуальні і в сучасних умовах розбудови Української держави.

Література

5. *Платон.* Государство / Сочинения: в 3-х т. Платон – М., «Мысль», 1972. – Т.3. Ч.1. – С. 91-454.

6. *Платон.* Законы / Платон. Сочинения в 3-х т. [Под общ. ред. А.Ф.Лосева и В.Ф. Асмуса] Платон – М., «Мысль», 1972. – Т.3.Ч.2 – С. 85-478.

7. *Платон.* Избранные диалоги/ Платон. – М., «Мысль», 1965. – 710 с.

8. *Асмус В.Ф.* Платон/ В.Ф. Асмус. – М., «Мысль», 1975. – 220с.

9. *Ряшко В.І.* Соціологічні концепції суспільства, держави і права у працях Платона // Проблеми державотворення. Вісник Львівського інституту внутрішніх справ/ В.І. Ряшко, - Львів, 1996. - №3. – С.135-145.

Олена РЯШКО,
Юрій ЯЦКЕВИЧ
e-mail: ssobkiv@ukr.net

РОЛЬ ДЕРЖАВИ В РОЗВИТКУ І ФУНКЦІОНУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІСЛЬСТВА В «ФІЛОСОФІЇ ПРАВА» ГЕГЕЛЯ

Великий німецький мислитель Г.В.Ф. Гегель у своїх філософсько-політичних і правових концепціях надзвичайно велику роль відводив державі. Центральним поняттям у «Філософії права» є держава. «Держава, -

писав Гегель, - є дійсність моральної ідеї – моральний дух» *[1, с. 279]*. Що вкладає філософ в поняття «моральний дух?» Гегель ідею морального духу ототожнює з моральною цінністю держави «яка мислить і знає себе, виконує те, що вона знає» *[1, с. 279]*. Ідея моральної цінності держави, перейнята Гегелем від античних мислителів, у подальшому була «розвинена ним відповідно до: поглядів Т. Гоббса про політичну централізацію, розумність життя в державі, до поняття «загальної волі» Ж. –Ж. Руссо; до ідей історизму, народного духу і єдності волі Ш.– Л.Монтеск'є. А втім, державно-правові погляди Гегеля набагато глибші та ґрунтовніші, ніж у його попередників» *[2, с. 122]*.

Сутність держави як політико-правової системи суспільства Гегель по-перше, бачить в забезпеченні законності, правопорядку, а в кінцевому результаті прав і свобод громадян. У суспільстві виникають суперечності, які є рушійною силою його розвитку, вони об'єктивно призводять до конфліктів і правопорушень. З метою забезпечення стабільності, законності і правопорядку, державний устрій на думку німецького філософа повинен захищати права і свободи громадян, «служити щастю, довольству людей» *[1, с. 466]*.

Гегель наголошує на тому, що тільки в «державі знаходять своє вираження як суб'єктивні інтереси людини, так і всезагальна воля, загальні інтереси» *[3, с. 73]*.

Держава є невід'ємним атрибутом нормального існування людей, і її повинні сприймати як вищу моральну необхідність *[1, с. 434]*.

Держава як «моральний універсум» на думку Гегеля, повинна забезпечити нормальне функціонування громадянського суспільства. «Змістом і метою держаної влади, - підкреслює Гегель, - є здійснення природних, тобто абсолютних прав громадян, які не відмовляються від цих прав у державі, а навпаки, тільки в ній їх досягають. «Скільки б люди не розмірковували про свій час, про свою державу,.. і якщо б справа дійшла до зникнення держави, вони б протидіяли цьому, вони б не вийшли із підкорення і вважали, що кайдани дійсно необхідні» *[1, с. 463]*. Отже, «розумне призначення людини, - робить висновок Гегель, - жити в державі» *[1, с. 130]*. Цю думку він розвиває і в «Енциклопедії філософських наук»: «Тільки в державі людину визнають розумною істотою, особистістю. В державі громадянин отримує належну йому честь завдяки посаді, на яку він поставлений, завдяки професії, якою він займається в своїй трудовій діяльності» *[3, с. 243]*.

У «Філософії права» Гегель розкриває діалектику взаємозв'язку держави і громадянського суспільства. Він розрізняє громадянське суспільство і політичну державу. На ступені громадянського суспільства ще не досягнута

справжня свобода, оскільки в ньому існують суперечності й індивідуальні інтереси. Гегель зауважує, що: «з метою уникнення конфліктів між різними соціальними класами із метою захисту власності з боку закону, суду і поліції потрібна держава» *[4, с. 20]*.

Держава і громадянське суспільство відносяться між собою як розсудок і розум. «Громадянське суспільство – це «зовнішня держава», це розсудок, а держава – розум». В громадянському суспільстві, - заявляє Гегель, - кожний для себе ціль, решта для нього ніщо» *[1, с. 228]*.

Що необхідно для того, щоб в громадянському суспільстві існувала гармонія інтересів і справедливість. Для цього необхідно створити міцну правову базу. Тільки «хороші закони ведуть до процвітання держави і суспільства» *[1, с. 264]*.

Розкриваючи діалектику взаємозв'язку держави і громадянського суспільства, Гегель зауважує чим вищий рівень правової системи держави, тим більший простір для розвитку і функціонування громадянського суспільства.

Вони функціонують як органічний процес і знаходяться в чіткому підпорядкуванні й субординації. Закони та інші нормативно-правові акти в такій державі є обов'язковими для виконання. В гегелівській концепції правової держави всі її органи опосередковані правом, мають правовий характер. Гегель переконаний в тому, що захищаючи права і свободи громадян, «держава є те найвище, що претендує на саме життя і власність, і вимагає, щоб вони були принесені в жертву» *[1, с. 148]*. Тільки в розумній державі, на думку мислителя, людина може реалізувати себе як особистість.

Гегель виступає проти сепаратистських тенденцій спрямованих на розкол держави, він прихильник за створення енергійної централізованої влади, за концентрацію матеріальних і воєнних ресурсів. Він справедливо піддав нищівній критиці «політичний і економічний розкол Німеччини, так як бачив в цьому головну причину поразки у війні з буржуазною Францією» *[5, с. 24]*.

Гегель акцентує увагу на тому, що обороноздатність держави залежить в першу чергу від готовності народу, нації захищати свою свободу і незалежність. Гегель переконався в тому, що ті держави і нації, які у мирний час не дбали про свою безпеку і суверенітет ставали легкою здобиччю агресора.

Таким чином, держава в мирний час повинна піклуватись про свою безпеку і святим обов'язком усіх громадян і громадського загалу є зі зброєю в руках захищати свою незалежність. Ці ідеї великого мислителя є особливо актуальними для України, в результаті агресії зі сторони

Російської Федерації необхідності захищати свою незалежність, суверенітет, духовні і моральні цінності.

Література

10. *Гегель Г. В. Ф.* Философия права / Г. В. Ф. Гегель / Пер. с нем.: Ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсесянц; Авт. вступ. ст. и примеч. В. С. Нерсесянц. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.

11. *Шульженко Ф. П.* Історія політичних і правових вчень / Ф. П. Шульженко, Т. Г. Андрусяк // Історія політичних і правових вчень. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 304 с.

12. *Гегель Г. В. Ф.* Энцикопледия философских наук/ Г. В. Ф. Гегель; отв. ред. Е. П. Ситковский; ред. коллегия: Б. М. Кедров и др. – М.: Мысль, 1997. – Т. 3. – 471 с.

13. *Нерсесянц В. С.* «Философия права»: история и современность / В. С. Нерсесянц // Гегель Г. В. Ф. Философия права / Г. В. Ф. Гегель / Пер. с нем.: Ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсесянц. – М.: Мысль, 1990. – С. 3-43.

14. *Дворцов А. Т.* Гегель / А. Т. Дворцов, - М.: Наука, 1972. – 173 с.

Степан СЛИВКА

e-mail: tfp2014@i.ua

ДЕОНТОЛОГІЧНО-ПРАВОВИЙ СВІТ: ЗАСАДИ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ ІСТОРІЇ

Методологічна історія у науці розвинута недостатньо. Видається, що цей термін найбільш підходить до богословських дисциплін, зокрема канонічного права. Методологічна ознака виражає історію потрібною у майбутньому часі як зразок для наслідування. Якщо історію назвати денотацією, то методологічна (прикметникова) історія буде конотацією.

Конотація історії вказує на її ознаку через відношення до онтологічних явищ. Історичні факти, які свого часу не були достатньо оцінені, стають у пригоді у вигляді зразка поведінки. Тобто історичні події не відбуваються без потреби, вони стають у пригоді для науки і життя, тому погляд на історію потрібно здійснювати під кутом зору методології. Тоді методологічність (прикметник) конотує історію (іменник) без жодних впливів ззовні. Прикметникові обґрунтування історії демонструють творчість людини.

Зосередимо увагу на методологічній історії природного права, яке необхідно людині реалізовувати в житті. Йдеться про реалізацію конотативних правових явищ у денотованому праві або онтологічні явища у деонтологічних. Адже історія права насичена методологічними установками, прикладами з історії взятих для порівняння та доказу, які

потрібно за допомогою природних методів й методик втілювати у реальне життя людини.

Деонтологічно-правовий світ репрезентується певними парадигмами, в яких містяться засади методологічної історії. Серед них: *онтологія Природи, онтологія людини, деонтологія людини, стиль життя людини,визнання християнської теорії світобудови* (для християн), *культура правосвідомості* та ін. Всі ці методологічні засади взяті з прикметникової історії права як помітні, виділені з-поміж інших питань події. Розглядаючи їхній зміст, зауважимо наступне.

1. Онтологія природи. Початок XXI століття відзначається новим інтенсивним розмахом дослідження Природи, розкриття природних явищ, тенденцій. Стає все більш зрозуміло: щоб вийти на правильну дорогу, необхідно звертатись до онтологічних засад, до поняття Природи (Всесвіту), до усвідомлення місця природи в ній. Природа, в широкому розумінні, – це все суще, увесь світ у розмаїтті своїх форм, і у цьому значенні вона перебуває у одній площині з такими поняттями, як Матерія, Універсум, Всесвіт, тобто йдеться про світ, об'єктивну реальність, результат емоційного світу, що існує поза свідомістю людини.

2. Онтологія людини. Людина – це мікрокосмос, мікросвіт. Процеси, що відбуваються у Всесвіті, мають місце в людині. І навпаки, процеси, що відбуваються в людині, хоча і в мінімальних дозах (оскільки йдеться про одну людину), але відбиваються на всесвітніх процесах. Мовою математики – це система інтегродиференціальних рівнянь, що має періодичні розв'язки. Саме періодичні розв'язки нелінійних рівнянь дії, думки, почуття, оскільки людина живе у своєрідних (великих і малих) циклічних колах. Розв'язок однієї життєво-правової ситуації буде корисним розв'язкові іншої. Крім того, функціональна залежність усіх життєво-правових ситуацій одна від одної (більшою чи меншою мірою) утверджує думку про те, що деонтологічний процес людини – це принаймі непроста система нелінійних рівнянь із багатьма невідомими.

3. Деонтологія людини. Людина в випадку правомірності не порушує створеного Богом сценарію духовної гри в умовні шахи, вміло переходить з чорних квадратів (зло) на білі (добро). Відомо, що у шахах необґрунтовані переходи з місця на місце лише імітують бурхливу діяльність і вказують на несерйозне ставлення до ситуації, бажання незаслуженого отримання нового (вищого) статусу. У житті таке існує постійно. Крім того, як і у шахах (де заради виграшу здійснюються жертви фігурами), людина для досягнення природної мети жертвує вільним часом, матеріальними вигодами, надмірним спілкуванням з людьми,

відмовляється від різноманітних пристрастей, насолод тощо. Такий стиль життя і формує свої установки чи використовує настанови інших.

4. Стиль життя людини. Онтологічне життя людини не є вже таким і складним. Твердження, що «життя – це складна штука» не зовсім відповідає дійсності. Модель людського життя залежить від дотримання природних законів, чеснот, моралі у самостійному моделюванні ситуації. У випадку отримання неприємних ситуацій потрібно погоджуватися із закономірністю, яка відповідає духовному принципу «Людина планує, а Бог керує». Тобто не потрібно відкидати Божої руки у регулюванні людської долі чи разової поведінки. Отже, отримана певна велич належить не людині, а Богу, оскільки Він її створив.

5. Визнання християнської теорії світобудови. Головною функцією людини є пізнання об'єктивного світу і пошуку свого місця в ньому. Для пізнавальної діяльності використовуються різні методології, які зводяться до розуміння Всесвіту, ролі планети Земля у ньому, впливу людини на космічний простір тощо. Тому й з'являється багато гіпотез, суджень і висновків. Однак, будь-яка теорія має бути методологічно правильно побудована, що забезпечується синхронізацією з природою, природними процесами. Методологічний аналіз різних теорій світобудови здійснюється на одному фундаменті. У цьому нарисі домінує намагання дотримуватися однієї теорії світобудови – християнської.

6. Культура правосвідомості. Буття людини на Землі вимагає від неї активності, виконання певних культурологічних обов'язків, оскільки пасивність у житті є недопустимою. Але активні дії людини можуть бути правомірними і неправомірними. Здебільшого категорії «правомірність» і «неправомірність» чергуються і залежать від культури правосвідомості. Яких вчинків людина досягає більше – сказати складно, але можна стверджувати, що неправові вчинки є практично у кожної людини. звичайно, їх можна звести до незначної кількості, але викоренити зовсім дуже складно, оскільки зло (як і добро) є онтологічним, його уникнути неможливо. Тому в даному випадку людина має намагатися організувати для себе захист від зла у вигляді культури правосвідомості.

Інна СМІРНОВА
e-mail: tfp2014@i.ua

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ СОЦІАЛЬНОГО

Формування особистості визначається історично системою суспільних відносин, культурою певної епохи, яку вона поступово опановує під час

суспільної життєдіяльності. В.Г. Нестеренко зазначає, що вирішальною умовою індивідуалізації людини є "її соціалізація – залучення людини до соціального шляхом прийняття в себе й перетворення на свій життєвий світ, відповідно до можливостей і вимог індивідуальних рис, здобутків соціального досвіду в найширшому його розумінні" *[1, с. 242]*. Звичайно, в реальному житті соціальне і природно-неповторне взаємодіють у людині з перших днів її життя, а, можливо, ще й раніше. Але, як засвідчують і науковий аналіз, і практичне життя, індивідуальність не дана людині від природи, а задана їй самим способом буття – соціальним. "Саме соціалізація, здійснювана через наслідування, навіювання, через дію всієї системи виховання та освіти, саме соціалізація уможливлює індивідуалізацію" *[1, с. 242]*.

Як вже зазначалося, особистість формується також під впливом соціального, визначається соціальними чинниками. Розкриваючи співвідношення та взаємозв'язок особистісного та індивідуального через поняття людського буття, можна твердити, що індивідуальне в особистості становить загальний вимір людського буття, здійснюваного як співбуття. Це – певний спосіб взаємодії природно-неповторного із соціальним за переваги першого. Людина залучається до співбуття з іншими людьми як індивідуальне буття. Індивід не може це здійснити через свою "примірниковість". Він "такий, як усі" й тому не може бути смисловим центром відносин "людина – світ". Щоб побудувати свій світ, треба бути індивідуальним втіленням соціального, осереддям його смислової трансформації, а відтак "притягувати" й "випромінювати" до інших достатні смисли. Отже, людське співбуття здійснюється за наявності в ньому виміру індивідуального, відповідно й соціальне народжується лише поряд з індивідуальним.

Щоправда, можна розуміти це й інакше. Індивідуальне й соціальне можна тлумачити як самодостатні смислові аспекти спільного життя. Тоді виникає спокуса зосередитися на якомусь одному з них. Так, у західній філософії першої половини XX ст. переважала орієнтація на індивідуальне начало в людському бутті. При цьому соціальне нерідко тлумачили як зовнішнє й навіть загрозливе для людини. Показовою можна вважати таку позицію в праці Ортеги-і-Гассета "Людина і люди". Людину і суспільство автор розглядає як цілком автономні одиниці. Він уважає, що стосунки між людьми є не соціальними, а міжіндивідуальними; за своїм змістом вони особистісні, авторські. Соціальне – це зовнішнє щодо конкретної людини існування. Воно не створене, за нього ніхто не відповідає. Це – сліпа анонімна влада, яка перешкоджає виявленню творчих здібностей людини. Елементарною формою соціальності

виступають звичаї, серед яких Ортега-і-Гассет вирізняє “слабкі” та “сильні”. Перших люди не помічають, а другі сприймають як примус зі сторони суспільства. “Слабкі” звичаї, яких не усвідомлюють, є найповнішим виявом соціального; до нього філософ зараховує насамперед мову. Але подальший аналіз цього питання спричинює висновок, що мова виступає наслідком постійного зіткнення соціального та індивідуального. Загальне в мові (“говорити”) перешкоджає вираженню в ній буттєвої сутності людини в безпосередньому мовленні (“сказати”). Отже, Ортега-і-Гассет визнає в самій структурі соціального наявне індивідуальне *[1, с. 44]*.

Зовсім іншу позицію займає соціологія, котра розглядає соціальне переважно як суто позитивне щодо індивідуального. Так, один із фундаторів європейської соціології, Б. Дюркгейм, виходив із того, що суспільство щодо індивіда є здійснюваною солідарністю, а ставлення людини до нього ґрунтується на довір’ї, безперечному прийнятті соціальних настанов.

Але, хоч би як тлумачити соціальне – як негативне чи позитивне щодо індивідуального, досвід його осмислення переконує в тому, що воно не лише уможливлює індивідуалізацію буття людини в суспільстві, але й саме (через свій нерозривний зв’язок з індивідуумом) набуває додаткової якості – особистісності. Достатня соціальність стверджується в людському бутті як особистісний стрижень, як його особистісний вимір.

Від того, які саме соціальні чинники формують особистість, залежать і індивідуальні риси особистості. Такими чинниками, що визначають індивідуальність, є сім’я, школа, робочий (трудовий) колектив; на більш загальному рівні людина формується як індивідуальність у певній соціальній спільноті.

Залежно від того, до якої соціальної спільноти за своїм походженням та існуванням належить особистість, а також від тих специфічних індивідуальних рис, які вона набуває внаслідок цього, психологи, соціологи та філософи вирізняють певні її типи. Типізація здійснюється найчастіше на психологічному чи соціально-філософському рівнях. Так, досить цікаву типізацію особистостей запропонував психолог Б. Додонов. Поклавши в її основу головний різновид діяльності людини, від якої вона отримує максимальне задоволення, вчений визначив такі типи особистості: альтруїстський (задоволення від допомоги іншим); практичний (максимум задоволення від продуктивно-корисної праці); гностичний (задоволення у пізнанні, науці, спостереженні). Досить подібну типізацію пропонує психолог Е. Шаров. Досліджуючи особливості життя й навчання студентів, він називає такі типи особистості:

той, у кого мета – отримати задоволення; діловий; інтелектуальний *[2, с. 204-205]*. Але, як зазначають В.П. Андрущенко та М.І. Михальченко, соціальна філософія, враховуючи зазначені типізації особистості, "не зупиняється на жодній із них чи їх сукупності, вона формує свій власний підхід, що ґрунтується на таких критеріальних засадах, як ставлення людини до власності та влади, місце й роль людини в системі соціальних, передусім матеріальних, відносин, діяльна участь у громадському житті тощо." *[2, с. 205]*.

За цими критеріями людина постає як представник тієї чи іншої соціальної спільноти, насамперед суспільного класу, нації, народності. Раб, рабовласник, феодал, буржуа, селянин, пролетар – це своєрідні соціальні типи особистості. Вони уособлюють усі характерні ознаки класу, поділяють його історичну долю, живуть і виражають його потреби, страждання, надії. Індивід із молоком матері засвоює національну самосвідомість (у випадку її наявності), психологію, характер. Усе це реалізується в соціальних діях за тих чи інших соціально-історичних умов.

Література

1. *Гегель Г. В. Ф.* Феноменология духа / Георг Вильгельм Фридрих Гегель. – М., 1959. – С. 358–360.
2. Соціальна філософія : короткий енциклопедичний словник / [за заг. ред. В. П. Андрущенка, М. І. Горлача та ін] ; [Текст]. – Київ ; Харків : Рубікон, 1997. – С. 272-279.

Вікторія ЧОРНОПИСЬКА

e-mail: Vika_Ch07@ukr.net

РОЛЬ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО У ВІДНОВЛЕННІ СТУДІЙСЬКОГО ЧЕРНЕЦТВА

Відновлення монастирів Студійського Уставу відбулося внаслідок релігійного та культурно-національного відродження, що охопило Східну Галичину наприкінці XIX – початку XX ст. Польський дослідник М. Вавжонек зазначав, що монастирі Студійського Уставу були найважливішим проявом відродження східної традиції УГКЦ.

Основним ініціатором відновлення східної чернечої традиції був Митрополит Андрей (Шептицький). Діючи як місіонер-василіанин, він бачив, що серед селянства є чимало чернечих покликань, проте реалізувати їх було неможливо через встановленні Чином св. Василія Великого критерії щодо кандидатів та відсутність інших чоловічих монастирів східної традиції. До василіан неодноразово надходили листи

сільських парохів з проханням прийняти молодь, або заснувати для забезпечення їх духовних запитів окремий чин. До прикладу в 1898 р. таких листів-прохань налічувалося близько сотні.

Керуючись нагальними духовними потребами молодих юнаків, за згодою своїх настоятелів та благословенням єпископів Львівської митрополії, він об'єднав молодих юнаків у першу організовану спільноту, поселивши її у василіанському господарстві в Новому Дворі, проте незадовго 20 жовтня 1898 р. спільноту переведено в нову обитель у с. Воловин, і від цього часу розпочинається історія відновлення Студійського чернецтва. Аналогічний осередок виник у 1901 р. і в Олеську Золочівського повіту, яким також особисто заопікувався Андрей Шептицький уже як Галицький Митрополит, надаючи матеріальну допомогу та призначивши для них окремого духовного провідника. З метою надання завершеної східної форми Студійському чернецтву, Митрополит Андрей 24 (11) листопада 1906 р., у день пам'яті преподобного Теодора Студита, видав ерекційну грамоту про офіційне заснування Лаври св. Антонія Печерського єпархіального права. Першим архимандритом став сам Митрополит Андрей Шептицький, а настоятелем – брат Іларіон (Денищук). Таким чином, де-факто монастир Студійського Уставу виник 1898 р., однак де-юре – 1906 р.

Першопричиною відновлення східного чернецтва виступала потреба українського народу в монастирях Студійського Уставу, адже тогочасні василіанські монастирі були певною мірою елітарні, а відтак недоступні для вихідців із селянських землеробських родин. Наприкінці XIX ст. Східна Галичина залишалася аграрним краєм, тому визначальною рисою Студійського чернецтва, на відміну від інших чинів, була орієнтація на забезпечення духовних запитів юнацтва із селянських родин. Як зазначав Митрополит Андрей: «землеробський стан є найчисельнішим у нашому народі, однак позбавлений можливості в реалізації чернечих покликань, незважаючи на те, що їх там найбільше». Тому, пріоритетним завданням ченців Студійського Уставу була праця в українському селі серед місцевої молоді, показуючи християнський приклад, творячи осередки духовності, а відтак сприяючи релігійно-культурному розвитку соціуму. Отже, монахи Студійського Уставу мали відігравати важливу роль у суспільному житті сільської місцевості, де проживало дві третини українців краю, що відповідало стратегії наближення діяльності чернецтва до широких верств населення.

Наступна причина полягала у потребі Церкви, відродження Галицької митрополії ГКЦ сприяло утвердженні національно-зорієнтованої церковно-релігійної політики та концентрації зусиль монастирської

діяльності у цьому руслі в конкретних територіальних межах. На початку XX ст. греко-католицьке чернецтво репрезентували лише три чернечі інституції: василіани, василіанки і служебниці Непорочної Діви Марії, які повністю ще не відповідали східній чернечій традиції. Натомість, римо-католицькі чини у Східній Галичині були представлені значною кількістю, і вважали себе «авангардом у поході Латинської Церкви на завоювання християнського Сходу для польського католицизму».

На противагу поширення впливу польського католицизму, відродження монастирів Студійського Уставу мало зміцнити, а можливо навіть відновити зв'язок ГКЦ з візантійсько-християнською традицією періоду Київської Русі, оскільки від витоків християнства на слов'янських землях чернецтво сприймалося як найвища форма стилю східного християнського життя. Як наголошував Галицький Митрополит, мова не йшла про створення нового «чину», бо візантійська традиція не містила такого поділу, а про відродження євангельської чистоти й первинних основ духовно-аскетичної спадщини східного чернечого подвигу. Тому, модель майбутнього монастиря Студійського Уставу передбачала повне збереження східного церковного обряду, а чернецтво мало впливати на релігійну самосвідомість Церкви і віруючих, окреслювати національно-культурну ідентичність, стати оновлюючою силою ГКЦ.

Іншою важливою причиною відновлення Студійського чернецтва було і те, що пріоритетним напрямом діяльності Лаври мало стати возз'єднання православного Сходу, зокрема Росії з Ватиканом. Енцикліка Папи Лева XIII «Гідність Східних Церков» від 30 листопада 1894 р. окреслила нове місце для ГКЦ у Вселенській Церкві, і тому виникла нагальна потреба у власному чернецтві, яке б змогло ідентифікувати українське християнство. Оскільки монастирі завжди вважалися основою Церкви, і упродовж усього її існування були вірними захисниками католицизму та головними промоторами у поширенні його ідей.

Митрополит Андрей уже деякий час працював над розробкою уніоністичної доктрини, накреслював план католицько-православного діалогу, і першою його практичною дією у цьому напрямку стало створення Скнилівської Лаври, що мала бути консолідуючим центром возз'єднаних греко-католиків. Монастирі Студійського Уставу також мали стати форпостом формування ідеології релігійної єдності серед католиків і православних. Для реалізації його намірів потрібне було духовенство, тому у Лаврі мала діяти духовна академія, яка б на належному науково-богословську рівні готувала відповідні духовні кадри. Як бачимо, монастирі Студійського Уставу мав стати сполучною ланкою між давніми і сучасними традиціями, між православним Сходом і католицьким Заходом,

між Церквами латинського та грецького обрядів. Це був один із найважливіших проектів Митрополита Андрея у реалізації його екуменічної політики. Підтвердженням цього є те, що у листі до Папи Пія XI він писав: «діло для якого старався працювати ціле своє життя це з'єднання Церков та віднова східного монашества».

Митрополит Андрей Шептицький покладав на монахів значний пласт соціального служіння, що полягало в утриманні сиротинців, навчанні малозабезпечених дітей, допомозі бідним, поширенні освіти серед гуцулів, праці з українською діаспорою у Боснії, Канаді. Відтак, у студійських монастирях поєднувалася давня традиція аскетичного духовного життя з глобальними соціальними викликами XX ст.

Для розбудови чернецтва східного обряду Митрополиту Андрею були потрібні не лише матеріальні ресурси, потенціал української молоді, але й надійні однодумці, котрі змогли б підтримувати, розгортати і реалізувати його унійні ініціативи безпосередньо на усіх етнічних українських територіях. Оскільки керування Церквою фізично не давало можливості йому безпосередньо активно займатися відновленням та вдосконаленням чернецтва в Галицькій митрополії, згідно з традиціями Східної Церкви, Митрополит Андрей доручив цю місію своєму братові Казимирові, готовому взяти на себе відповідальність за її успішну практичну реалізацію.

Незважаючи на те, що міжвоєнне двадцятиріччя було політично складним й соціально напруженим для українського суспільства, проте стало яскравим етапом розвою монастирів Студійського Уставу. Упродовж досліджуваного періоду помітно зросла кількість студитських монахів, що призвело до розширення мережі монастирів. Студити намагалися створити необхідні умови не лише для духовно-релігійного розвитку вірних, але й національно-культурного життя Східної Галичини. Студійські монастирі упродовж XX ст. зуміли: консолідувати українських емігрантів, протистояти денаціоналізації як з російського, так і польського боку; поширити освіту серед молоді, що вплинуло на процес виховання у релігійно-патріотичному дусі східногалицького суспільства; створити релігійно-церковну періодику та мережу монастирських бібліотек, які відіграли значну роль у розвитку християнських та національних ідей серед місцевого населення; відродити сакральне мистецтво, що значно збагатило національну культуру; підтримати та опікуватися незахищеною верствою населення, зокрема сиротами, хворими та бідними. Таким чином, архімандрит Климентій вивів українське католицьке чернецтво на новий історичний рівень, витворивши з нього цілком східне, українське релігійне об'єднання, зробивши його важливим чинником духовного і національного відродження. Тому впродовж тривалого часу національної

історії вони й залишалися істотно важливою складовою церковно-релігійної поступу в Україні.

Отже, можемо стверджувати, що Митрополит Андрей зробив історичний внесок у зміцнення та розвиток українського чернецтва, яке стало важливим каталізатором соціально-культурного й релігійно-церковного життя краю та сприяло утвердженню традиційних основ візантійсько-української духовної спадщини. Це дозволило УГКЦ не лише перенести переслідування, але й відродити східну католицьку ідентичність в незалежній Українській державі.

Олег ЩАДИЛО
e-mail: tfp2014@i.ua

РОЗУМІННЯ "СВОБОДИ" У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІЙ КОНЦЕПЦІЇ Ю. ГАБЕРМАСА

Філософія XX – початку XXI ст. породила нові підходи до розуміння ідеї свободи і відповідальності. Серед усього масиву опрацьованих праць потрібно виокремити творчі доробки М. Вебера, Ф. Гайєка, Ю. Габермаса, Х. Йонаса, Дж. Кемпбелла, Е. Левінаса, Б. Рассела, Дж. Ролса, З. Фрейда, Е. Фромма, М. Фуко та ін. У роботах зазначених мислителів ставиться питання про межі людської свободи, її співвідношення з відповідальністю, акцентується й на небезпеці можливої трансформації інтенцій свободи поведінки людини у вседозволеність чи навіть анархізм.

Аналіз концепції свободи і відповідальності, запропонований у працях представників цього філософського напряму, можна узагальнити так: індивід має безмежну свободу вибору, який залежить лише від людини, що творить саму себе, і жодна зовнішня сила не несе за це відповідальності. При цьому екзистенційна людина, як свідомий суб'єкт, що вибудовує власну мораль та здійснює свій моральний вибір (який в даній концепції названо актом вільної творчості), завжди відповідає за те, що робить із собою *[1, с. 21]*.

Сучасний німецький філософ Ю. Габермас прагнув розробити новий варіант критичної теорії Франкфуртської школи, яка «заклала фундамент» всієї сучасної західної соціал-демократичної думки. Ю. Габермас став широко відомий серед інтелектуалів у всьому світу завдяки своїм численним роботам, що присвячені політичній теорії, філософії права *[2]*, теорії комунікативної дії, дискурсивної теорії *[3]*.

Сучасні західні філософсько-правові дискусії про демократію і лібералізм здебільшого зводяться до пошуку відповіді на питання про 2 понять свобода, рівність і нейтралітет. Якщо розглянути політичну теорію

Ю.Габермаса, детально викладену ним у фундаментальній праці «Фактичність і значимість» *[4],* то можна переконатися, що Ю. Габермас, вважає, що в ліберальних концепціях теорії справедливості йдеться, головним чином, про основні свободи в суспільстві.

Головним постулатом праці «Фактично і значущості» є прагнення Ю.Габермаса показати роль і функції демократичних засад держави і значення понять «свободи» і «дискурсу» в політичному устрої суспільства. Німецький філософ переконаний в тому, що сьогодні навіть в розвинених демократичних державах «існуючі інститути свободи не є більш безперечними, незважаючи на те, що населення таких держав, як здається, виступає, скоріше, за більшу, ніж за меншу кількість демократичних прав і свобод» *[4, с. 13]*.

Ю. Габермас стверджує, що принципи демократії формують систему основних прав для захисту особистої та політичної автономії особи - це право на свободу і право на участь в демократичних процедурах суспільства. Тому основні права особистості і демократія мають однаково характер. Однак принципи демократії і система прав є незалежними по відношенню до принципів моралі, хоча обидва вони і випливаєть з принципу дискурсу.

Особливістю філософсько-правової теорії Ю. Габермаса є те, що він висуває на перше місце права особистості на основні свободи по відношенню до справедливого розподілу суспільних благ. Теорія розподілу в філософії Ю.Габермаса має формальний характер і ідеал рівності в ієрархії цінностей знаходиться значно нижче ідеалу свободи. Таким чином, ставлення Ю.Габермаса до ідей Канта зводиться до того, що він не поділяє положення Канта про те, що політичні права повинні отримувати своє обгрунтування в моралі. На думку Ю.Габермаса, передумови моральних норм можуть придушити політичну автономію людей: «Ідея процесу формування політичної волі громадян не може зводитися до моральної участі окремих громадян в цьому процесі. Автономію слід розуміти в більш загальному і більш нейтральному значені. Тому я і ввів принцип дискурсу, спочатку є індефферентним по відношенню до моралі і права. Принцип дискурсу на шляху правової інституалізації повинен набути форми демократичного принципу, який, згодом, в свою чергу, легітимізує процес створення правових норм. Вирішальною ідеєю є те, що принцип демократії походить з по'єднання принципу дискурсу і правової форми» *[4, с. 30]*.

Ю.Габермас поняття свободи співвідносить з ідеєю народного суверенітету, яку він розуміє як такий стан права в державі, коли на місце моделі договору між індивідами знаходиться процедура відкритих дискусій

між учасниками політичної комунікації. При цьому особиста свобода індивіда на думку Ю. Габермаса означає не тільки досягнення консенсусу між різними інтересами, а й співвідношення між собою дискурсу етичного саморозуміння і юридичної справедливості.

Література

1. *Боднарчук М. М.* Свобода і відповідальність у правоохоронній діяльності: філософсько-правовий аналіз : дис. канд. юр. наук : 12.00.12 – філософія права / Боднарчук Михайло Максимович – Львів, 2015. – 215 с.
2. *Хабермас Ю.* Демократия, разум, нравственность : лекции и интервью, Москва, апрель 1989 г. / Ю. Хабермас ; Российская академия наук, Институт философии. - Москва : Наука, 1992. - 176 с.
3. *Хабермас Ю.* Моральное сознание и коммуникативное действие = Moralbewusstsein und kommunikatives Handeln / Юрген Хабермас ; перевод с немецкого под редакцией Д.В. Скляднева. - Санкт-Петербург : Наука, 2000. – 377 с.
4. *Habermas J.* Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaates. Frankfurt a. – M. – 1992. – 667 s.

Учасники конференції

АНДРУСЯК ІРИНА ПАВЛІВНА, *асистент кафедри історії держави і права*
(НУ «Львівська політехніка»).

АНДРУСЯК ТАРАС ГРИГОРОВИЧ, *доцент кафедри історії держави, права та політико-правових вчень*
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський національний університет ім. І.Франка).

БАЗАРНИК БОГДАН ІГОРОВИЧ, *суддя Нетішинського міського суду Хмельницької області, здобувач кафедри теорії та філософії права*
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: д.ю.н., проф. Т.З.Гарасимів)

БАЗАРНИК МАРТА ВОЛОДИМИРІВНА, *асистент кафедри права і підприємництва Львівського національного аграрного університету, здобувач кафедри теорії та філософії права*
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: д.ю.н., проф. Т.З.Гарасимів)

ВАТАМАНЮК ЛЮБОВ ВАСИЛІВНА, *аспірантка кафедри теорії та історії держави і права*
(Львівський державний університет внутрішніх справ, науковий керівник: д.ю.н., проф. Т.З.Гарасимів).

ВДОВИЧИН ІГОР ЯРОСЛАВОВИЧ, *завідувач кафедри теорії держави і права,*
доктор політичних наук, професор
(Львівський торговельно-економічний університет).

ГАБАКОВСЬКА ХРИСТИНА ВАСИЛІВНА*, аспірантка кафедри теорії та історії держави і права*
(Львівський державний університет внутрішніх справ, науковий керівник: д.ю.н., проф. Т.З.Гарасимів).

ГАРАСИМІВ БОГДАН ТАРАСОВИЧ, *студент ІНПП*
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: д.ю.н., проф. С.С.Сливка).

ГАРАСИМІВ ТАРАС ЗЕНОВІЙОВИЧ, *професор кафедри теорії та філософії права,*
доктор юридичних наук, професор
(НУ «Львівська політехніка»).

ГІС ОЛЕГ ОЛЕГОВИЧ, *студент ІНПП*
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к.і.н., доц. В.І.Ряшко).

ГРАБ СОФІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА, *старший викладач кафедри цивільного права та процесу*
(Львівський торговельно-економічний університет).

ГУК НАЗАР ІГОРОВИЧ, *студент магістратури ІНПП*
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: д.ю.н., проф. Т.З.Гарасимів).

ДЕМКІВ РОМАН ЯРОСЛАВОВИЧ, *доцент кафедри цивільного права та процесу*
кандидат юридичних наук
(Львівський державний університет внутрішніх справ).

ІВАНИШИН ТАРАС ІВАНОВИЧ, *заст. начальника управління, начальник відділу аудиту Львівського управління офісу ВПП ДФС, здобувач кафедри теорії та філософії права*
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: д.ю.н., проф. Т.З.Гарасимів)

ЗАХАРЧЕНКО ПЕТРО ПАВЛОВИЧ, *професор кафедри історії права та держави*
доктор юридичних наук, професор
(Київський національний університет ім. Т.Шевченка).

КОЗАК ОЛЕНА ОЛЕГІВНА, *аспірантка кафедри теорії та історії держави і права*
(Львівський державний університет внутрішніх справ, науковий керівник: д.ю.н., проф. Т.З.Гарасимів).

КУХАРЧУК ХРИСТИНА ІВАНІВНА*, аспірантка кафедри історії держави і права, м.Івано-Франківськ*
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: д.ю.н., проф. В.С.Макарчук).

***МАКАРЧУК ВОЛОДИМИР СТЕПАНОВИЧ**, завідувач кафедри історії держави і права, доктор юридичних наук, професор*
(НУ «Львівська політехніка»).
***МАРКОВСЬКИЙ ВОЛОДИМИР ЯРОСЛАВОВИЧ**, зав. відділенням практичного навчання, к.ю.н.*
(Львівський державний університет внутрішніх справ).
***МАРТИНЮК НАТАЛІЯ ВІКТОРІВНА,** помічник судді Франківського району м. Львова, здобувач кафедри теорії та філософії права*
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: д.ю.н., проф. Т.З.Гарасимів)
***МАСЬКОВІТА МАРІЯ МИКОЛАЇВНА,** аспірантка кафедри теорії та історії держави і права*
(Львівський державний університет внутрішніх справ, науковий керівник: д.ю.н., проф. Т.З.Гарасимів).
***МАТВІЙЧУК ІГОР ЛЕОНІДОВИЧ,** старший офіцер відділу підготовки персоналу ЗхРУ Держприкордонслужби України, підполковник, здобувач кафедри теорії та філософії права*
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: д.ю.н., проф. Т.З.Гарасимів)
***МИГАЛЬ РОМАН ВАСИЛЬОВИЧ,** студент магістратури*
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: д.ю.н., проф. Т.З.Гарасимів)
***МУЗИКА ІРИНА ВОЛОДИМИРІВНА,** старший науковий співробітник відділу історико-правових досліджень, кандидат юридичних наук, доцент*
(Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, м. Київ).
***ПАВЛЕНКО ВАЛЕНТИНА ВАЛЕРІЇВНА,** здобувач кафедри історії права та держави*
(Київський національний університет ім. Т.Шевченка, науковий керівник: д.ю.н., проф. П.П.Захарченко)
***ПАРПАН УЛЯНА МИХАЙЛІВНА,** доцент кафедри адміністративного та інформаційного права кандидат юридичних наук, доцент*
(НУ «Львівська політехніка»).
***ПОЛІКОВСЬКИЙ МИКОЛА ФЕДОРОВИЧ**, доцент кафедри історії держави і права, к. ю. н.*
(НУ «Львівська політехніка»).
***РЯШКО ОЛЕНА ВАСИЛІВНА,** доцент кафедри кримінального процесу і криміналістики, кандидат юридичних наук, доцент*
(Львівський державний університет внутрішніх справ).
***СЛИВКА СТЕПАН СТЕПАНОВИЧ**, завідувач кафедри теорії та філософії права, доктор юридичних наук, професор*
(НУ «Львівська політехніка»).
***СМІРНОВА ІННА МИКОЛАЇВНА,** аспірантка кафедри теорії та філософії права*
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: д.ю.н., проф. Т.З.Гарасимів).
***СОРОЧКІН ОЛЕГ ВІКТОРОВИЧ,** асистент кафедри історії держави і права*
(НУ «Львівська політехніка»).
***СТЕЦЮК БОГДАН РОМАНОВИЧ,** доцент кафедри історії держави і права, доктор юридичних наук, доцент*
(НУ «Львівська політехніка»).
***ТЕРЛЮК ІВАН ЯРОСЛАВОВИЧ**, доцент кафедри історії держави і права, кандидат історичних наук, доцент*
(НУ «Львівська політехніка»).
***ТЕРЛЮК ОРИСЯ ІВАНІВНА,** студентка*
(ЛНУ ім. І.Франка, науковий керівник: д.ю.н., проф. В.С.Макарчук).

***ХОМИЦЬ ХРИСТИНА ВІКТОРІВНА**, студентка ІНПП*
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к.і.н., доц. В.І.Ряшко).
***ХУДОЯР ЛЕСЯ ВІКТОРІВНА**, науковий співробітник відділу історико-правових досліджень, кандидат юридичних наук*
(Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, м. Київ).
***ЦЕБЕНКО СОЛОМІЯ БОГДАНІВНА,** доцент кафедри історії держави і права, кандидат юридичних наук*
(НУ «Львівська політехніка»).
***ЧОРНОПИСЬКА ВІКТОРІЯ ЗІНОВІЇВНА**, асистент кафедри теорії та філософії права, кандидат історичних наук*
(НУ «Львівська політехніка»).
***ЩАДИЛО ОЛЕГ ІГОРОВИЧ,** аспірант кафедри теорії та філософії права*
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: д.ю.н., проф. Т.З.Гарасимів).
***ЯРЕМЧУК СВІТЛАНА ВОЛОДИМИРІВНА**, доцент кафедри історії держави і права, кандидат історичних наук*
(НУ «Львівська політехніка»).
***ЯЦКЕВИЧ ЮРІЙ АНДРІЙОВИЧ**, студент ІНПП*
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к.і.н., доц. В.І.Ряшко).

Зміст

Вкладка - портрет Ю.Панейка роботи арт-маляра Т.Ґадомського (1933)……3

АНДРУСЯК Т.Г.
ЮРІЙ ПАНЕЙКО ТА ЙОГО ВКЛАД В РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ДУМКИ….5

СОРОЧКІН О.В.
ЮРІЙ ПАНЕЙКО - УКРАЇНСЬКИЙ ТЕОРЕТИК МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА)……...…12

ТЕРЛЮК О.І.
ДЕРЖАВНА ТЕОРІЯ САМОВРЯДУВАННЯ ЮРІЯ ПАНЕЙКА: штрихи до проблеми…….....18

ЧАСТИНА І.
Місцева влада і самоврядування:
політико-правові питання історії та сучасності

ВДОВИЧИН І.Я.
ПИТАННЯ САМОВРЯДУВАННЯ У ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ПОГЛЯДАХ В.ЛИПИНСЬКОГО……...……...…21

ГРАБ С.О.
ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ В. ЛИПИНСЬКОГО ТА М. ДРАГОМАНОВА ПРО МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ……...……....…25

ЗАХАРЧЕНКО П.П., ПАВЛЕНКО В.В.
ТИМЧАСОВИЙ УРЯД ТА МОДЕЛЬ ВИБОРІВ ДО ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У 1917 р. ……....…30

МАКАРЧУК В.С.
СПРОБА ЗАПРОВАДЖЕННЯ «САМОУПРАВЛІННЯ» У ФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СІЧОВОГО СТРІЛЕЦТВА - ОСОБИСТИЙ КОНФЛІКТ, ЯКИЙ МАЛО НЕ СТАВ ПОЛІТИЧНИМ……...…34

МУЗИКА І.В.
ІДЕЇ НАЦІОНАЛ-СИНДИКАЛІЗМУ В КОНЦЕПЦІЇ РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ І САМОВРЯДУВАННЯ МИКОЛИ СЦІБОРСЬКОГО……....…38

ПОЛІКОВСЬКИЙ М.Ф.
ПОЛІТИКО-ПРАВОВЕ РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ: ПОВІЛЬНИЙ ПОСТУП……..…44

СТЕЦЮК Б.Р.
СПІВВІДНОШЕННЯ ОРГАНІВ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ТА СУДОВОЇ ВЛАДИ В ЧАСИ ГЕТЬМАНЩИНИ……...…48

ТЕРЛЮК І.Я.
«УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА» В УКРАЇНІ: ОРГАНІЗАЦІЯ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ Й САМОВРЯДУВАННЯ (правові аспекти)……..…...…51

ТЕРЛЮК О.І.
ОНЛАЙН-ПЕТИЦІЇ ЯК ФОРМА ЗВЕРНЕННЯ ДО ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ І МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ…...57

ХУДОЯР Л.В.
САМОВРЯДУВАННЯ В КОЗАЦЬКИХ ПОЛКАХ СЛОБОЖАНЩИНИ В XVII – XVIII ст.…60

ЦЕБЕНКО С.Б.
ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ: МІЖНАРОДНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ……66

ЯРЕМЧУК С.В.
ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ МІСЦЕВИХ РЕФЕРЕНДУМІВ В УКРАЇНІ (в контексті реформи місцевого самоврядування)……..…**70**

ЧАСТИНА ІІ.
Асоційовані питання

АНДРУСЯК І.П.
ПРИМІЩЕННЯ ГАЛИЦЬКОГО КРАЙОВОГО СУДУ – СИМВОЛ АВТОРИТЕТУ ТА ВПЛИВУ СУДОВОЇ ВЛАДИ……..…**76**
АНДРУСЯК І.П., ГІС О.О.
СОЦІАЛЬНІ ПРОТИРІЧЧЯ І ПРОБЛЕМИ КОНФЛІКТІВ У СУСПІЛЬСТВІ……....…**81**
БАЗАРНИК Б.І.
ФЕНОМЕН ОСОБИСТОСТІ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ ТА ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ…….....…**86**
БАЗАРНИК М.В.
КОНЦЕПТ ОСОБИСТОСТІ У ЗАРУБІЖНІЙ НАУЦІ…….....…**89**
ВАТАМАНЮК Л.В.
ФУНДАМЕНТАЛЬНІ АКСІОЛОГІЧНІ ФУНКЦІЇ ОСОБИСТОСТІ…….....…**92**
ГАБАКОВСЬКА Х.В.
ОБ'ЄКТИВНА ПРИРОДА ПРАВА, ЯК РЕЗУЛЬТАТ ЛЮДСЬКОЇ ЦІЛЕ- ТА ЦІННІСНО-РАЦІОНАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ…….....…**95**
ГАРАСИМІВ Б.Т.
СПОСІБ БУТТЯ ЛЮДИНИ ЯК СУБ'ЄКТА СВІДОМОЇ ДІЯЛЬНОСТІ…….....…**99**
ГАРАСИМІВ Т.З.
КРИТЕРІЇ ВИПЕРЕДЖУВАЛЬНОГО ДЕВІАНТНОГО ВІДОБРАЖЕННЯ ПРАВОВИХ ТЕОРІЙ……...**102**
ГУК Н.І.
ДО ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ…….....…**105**
ІВАНИШИН Т.І.
«ДЕВІАЦІЯ» ТА «ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА»: ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ…...**108**
КОЗАК О.О.
СУПЕРЕЧЛИВИЙ ХАРАКТЕР ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СОЦІАЛЬНИХ НОРМ І ДЕВІАНТНИХ ФОРМ ПОВЕДІНКИ…….....…**111**
КУХАРЧУК Х.І.
СПІЛЬНЕ ТА ВІДМІННЕ ПОНЯТЬ «КАДРИ» ТА «ПЕРСОНАЛ» ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ……...…**114**
МАРКОВСЬКИЙ В.Я., ДЕМКІВ Р.Я.
ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ТА КОРІННИХ НАРОДІВ УКРАЇНИ НА ОСВІТУ РІДНОЮ МОВОЮ В ПРОЕКТІ ЗАКОНУ «ПРО МОВИ В УКРАЇНІ» № 5556 від 19 грудня 2016 року……..…**117**
МАРТИНЮК Н.В.
ОСОБИСТІСНА ПРАВОСВІДОМІСТЬ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНА СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОСТІ……....…**123**
МАСЬКОВІТА М.М.
ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРИСЯГИ…….....…**126**

МАТВІЙЧУК І.Л.
ДО ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОЇ АНТРОПОЛОГІЇ……..…**129**
МИГАЛЬ Р.В.
ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНИЙ (ФОРМОЗМІСТОВНИЙ) ХАРАКТЕР СТРУКТУРИ ДЕВІАНТНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ…….....…**131**
ПАРПАН У.М.
ДУХОВНІСТЬ І ГУМАНІЗМ ЯК ГОЛОВНІ АБСТРАКЦІЇ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ ТА ОСВІТИ……..……..…**133**
РЯШКО О.В., ХОМИЦЬ Х.В.
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ ПЛАТОНА ЩОДО СУТНОСТІ ДЕРЖАВИ……**136**
РЯШКО О.В., ЯЦКЕВИЧ Ю.А.
РОЛЬ ДЕРЖАВИ В РОЗВИТКУ І ФУНКЦІОНУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІСЛЬСТВА В «ФІЛОСОФІЇ ПРАВА» ГЕГЕЛЯ…….....…**141**
СЛИВКА С.С.
ДЕОНТОЛОГІЧНО-ПРАВОВИЙ СВІТ: ЗАСАДИ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ ІСТОРІЇ……..…**144**
СМІРНОВА І.М.
ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ СОЦІАЛЬНОГО……....…**146**
ЧОРНОПИСЬКА В.З.
РОЛЬ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО У ВІДНОВЛЕННІ СТУДІЙСЬКОГО ЧЕРНЕЦТВА……..…**149**
ЩАДИЛО О.І.
РОЗУМІННЯ “СВОБОДИ” У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІЙ КОНЦЕПЦІЇ Ю. ГАБЕРМАСА……..……**153**

Учасники конференції….....**156**

Наукове видання

МІСЦЕВА ВЛАДА Й САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА ДЕРЖАВАХ СВІТУ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ (АСПЕКТИ ПРАВА).
НА ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ проф. Юрія ПАНЕЙКА

Матеріали Шостої Всеукраїнської науково-теоретичної інтернет-конференції

www.historylaw.lp.edu.ua

Відповідальний за випуск – проф. *Макарчук В.С.*

Упорядкування й макетування – доц. *Терлюк І.Я.*